

Kazalo

Sodobnost 5

maj 2020

Uvodnik

Dušan Šarotar: Učinek megle 535

Mnenja, izkušnje, vizije

John Pallattela: Nekaj ohlapnih stavkov 547
Helena Koder: Gospa Bovary, to sem jaz! 556

Pogovori s sodobniki

Sodobnost z Renato Zamida 571

Sodobna slovenska poezija

Meta Kušar: Zmaj 579

Sodobna slovenska proza

Milena Šmit: Ljubimec s posvetilom 589
Ajda Bračič: Škrlatica 596
Mojca Petaros: Zbirka punčk 602

Tuja obzorja

Pier Paolo Pasolini: Črni srd pesmi
v mojih prsih 610

Sodobni slovenski esej

Miha Mazzini: Kako je angel birokracije
vodil mojo mamo v podzemni svet 629

Alternativna misel

- 641 *Nigel Rodgers*: Matematika človeškega vedenja

Razmišljanja o(b) knjigah

- 668 *Kristina Jurkovič*: (Od)ločitev kot pogoj avtonomije v romanih Lidije Dimkove

Sprehodi po knjižnem trgu

- 676 *Andraž Rožman*: Trije spomini: med Hajfo, Alepom in Ljubljano (*Alenka Urh*)
680 *Lenart Zajc*: Delci svetlobe (*Maja Murnik*)
683 *Kozma Ahačič*: Kozmologija (*Ana Geršak*)
686 *Manca Košir*: Srčnice (*Miljana Cunta*)

Mlada Sodobnost

- 689 *Peter Svetina*: Timbuktu, Timbuktu (*Ivana Zajc*)
692 *Anja Štefan*: Tristo zajcev (*Milena Mileva Blažič*)

Uvodnik

Dušan Šarotar
Učinek megle

I.

Na nekem mestu v esejih *O literaturi* Umberto Eco zapiše, da je že ob prvem branju Nervalove pripovedi *Silvija*, ko je odložil knjigo, izkusil “učinek megle”, kot je opredelil ta nenavaden občutek. Pozneje je besedilo prebral še večkrat, da bi poskušal razumeti in si razložiti ta neopredeljivi fenomen, ki ga je v njem vzbudila pripoved. Eco pravi, da pri dvajsetih letih, ko se je z zgodbo soočil prvič, še ni znal izraziti tega občutja, toda, kot piše, je iz pripovedi vedno prišel, kakor da bi imel zaspane oči, ne tako kot bi se prebudil iz sanj, ampak kakor na pragu jutra, ko se šele počasi prebujamo iz sna, ko se prvi odmevi zavesti mešajo z zadnjimi odtenki sanj. Eco skuša s pojmom učinek megle opisati neulovljivi in morebiti celo neubesedljivi trenutek, ko izgubljamemo mejo med sanjami in resničnostjo.

Megla je pravzaprav oblak, ki je v stiku s tlemi, oblak torej, ki se še ni vrnil na nebo. V bistvu gre za meteorološki pojav izhlapevanja vlage s površine, fenomen je poznan in običajen na vseh geografskih širinah in dolžinah. Kljub temu da je meglo in oblake mogoče povsem racionalno opisati ter vedno bolj natančno opazovati in napovedovati s pomočjo radarskih posnetkov ter na podlagi zahtevnih teoretskih modelov, pa je ta na videz preprosti pojav od nekdanj nosil v sebi tudi neko drugo razsežnost, nekaj skrivnostnega, temnega, a tudi poetičnega, kar je potem vstopalo skozi nevidna vrata v svet človekove imaginacije, poezije in umetnosti. Saj megla

vedno nekaj zakriva, zastira in skriva, hkrati pa se skozi meglo v obrisih, sencah in slutnjah vidi tisto, kar je običajnemu pogledu nevidno. Megla je v številnih mitologijah simbol za prehodno, skrito, nevidno, a bistveno, torej za vse tisto, s čimer poskušamo opisati dušo. Ko opazujemo meglo, meglico, ki lebdi nad morjem, suhim travnikom, med starimi oljkami ali se vzpenja ob strmem hribu proti vrhu otoka, slutimo, kako se ločuje resničnost od sanj, nebo od zemlje, celo duša od telesa.

Učinek megle, sem pomislil veliko pozneje, ko sem poskušal obuditi spomin na nevihto, ki se je nekoč razbesnela nad morjem, v kanalu med kopnim in otokom. Hladen, hiter in besen veter, ki je dvigal morje, upogibal oljke in premetaval čolne, je v hipu spustil težke in temne gmote oblakov, ki so vzhajali kot kvas nad priobalnim gorovjem v daljavi, potem se je v hipu, kot bi trenil z očmi, morska pokrajina spremenila v podobo vesoljnega potopa. Otok se je potopil, pogreznil v najhujšo nočno moro. Orkanski sunki vetra so dežne kaplje zgostili v nepredirno megleno zaveso, ki je zagrnila otok. Za opazovalca v daljavi sem bil neviden, ki sem stal na tej strani meglene zavese, prav tako pa mi je bil tudi on zgolj prikazen, ki je stala na dežju nekje na drugi strani morskega kanala. Otok, kipenje morja, divjanje oblakov, vse se je spremenilo v privid, slutnjo, silhueto iz sanj, ki izginja. In šele pozneje, ko se bo nevihta polegla in se bo megla dvignila v nebo, bo opazovalec morebiti spet pomislil, ali je pred njim otok v daljavi ali samo sanja, saj se je podoba oljčnega otoka dvignila iz morja kot najlepša izmišljiva. Kdo je resničnejši, otok ali opazovalec?

*

Megla je izjemno natančen in hkrati poetičen pojem za poskus opisa fenomena, ki ga nosi v sebi vsak človek, saj kdo še ni izkusil tesnobe ob nenadni in boleči prekinitvi sanj, ko v prvem hipu ne vemo, ali so resnične sanje ali je resničnost sanje. Običajno nam odleže, ko vendarle uspemo prepričati sami sebe, da so bile na delu samo sanje, pogosto moreče in težke, v katerih smo bili ogroženi, seveda dopuščam, da so včasih sanjarije lahko tudi tolažeče in odrešilne, pa vendar, ključno za tovrstna doživetja je, da nam je ljudem, morebiti vsem živim in tudi neživim bitjem, podarjen občutek, redek in presežen, da izkusimo ali celo prestopimo mejo med resničnostjo in sanjami, med dejanskim in domišljijjskim. Čeprav ga zmorejo ujeti in opisati na tako prefinjen način le redki, pa je izkušnja presežnega, povsem drugačnega in nevidnega sveta podarjena vsakemu izmed nas. Izkusimo ga lahko v sanjah, ob opazovanju narave in seveda v umetnosti, saj je prav poezija njegov dom.

*

Stojim pred trafiko, se spominjam, in vrtim stojalo z razglednicami, ogledujem si podobe mesta z obzidjem, starodavne jadrnice in moderne trajekte, samotne peščene plaže, turistične znamenitosti in arheološke ostaline, ki so ovekovečene na mestoma kičastih, a tudi nostalgичnih fotografijah, odtisnjenih na lahkem kartonu. Sonce in veter, človeški prsti in predvsem čas počasi načenjajo slike na vrtiljaku. Podobe bledijo, tako kot spomini; čeprav nekoč intenzivni, barviti in na videz večni, se sčasoma obrabijo, prekrijejo jih nove plasti doživetega, sprva kot meglica, ki jo opazujem na fotografiji, ujeti v zgodnjem jutru na obali idiličnega obmorskega mesta, toda že v naslednjem hipu se zazrem v divje, težke in razdiralne valove, ki se dvigajo visoko nad valobrani in utrjenimi nasipi. Penina iz vode, soli in vetra grozi nič hudega slutečemu opazovalcu, da ga bo preplavila, pograbila in potegnila nekam daleč na odprto morje, skupaj s spomini in svetom, brez pozdrava ali poslovilnega pisma.

Včasih so dolga pisma potovala z vlaki, konji ali peš, tudi po mesec dni, preden so žalostne novice s fronte ali vesela sporočila o rojstvu, poroki ali selitvi prispela do naslovnika. Danes je vse drugače, dolgih pisem ne piše nihče več, sporočila so postala kratka in okoli sveta potujejo s svetlobno hitrostjo. Tudi lepo navado pisanja in pošiljanja razglednic iz obmorskih krajev, kar smo radi počeli, ko smo bili še otroci, takrat, ko je bil svet še velik in skrivnosten, so zamenjale objave na družabnih omrežjih ter fotografije iz pametnih telefonov, ki pa jih nihče več ne shranjuje. Tako bodo predali in stene, kjer smo zbirali pisma in razglednice s širnega sveta, nekoč ostali prazni. Ljudje bomo na stara leta ostali brez spominov, čeprav vemo, da smo narejeni iz take snovi, kot je spomin.

*

Periodično vračanje v isti kraj, vrnitev v izseljeni dom, kratko potovanje s trajektom čez morski kanal in pogled na otok v daljavi, ki lebdi na gladini kot spomin, ali samo vnovično branje priljubljenega pesnika, ki ga nosiš v stari popotni torbi, morebiti ene same pesmi, so več kot zgolj navada oziroma rutina. Vračanje in obnavljanje imen krajev, poti, ljudi in knjig ima moč rituala. Ponovitev obnavlja spomin in utrjuje krhke identitete. Tako noben pohod na vrh otoka ni več identičen s prvim vzponom, v tem primeru tistim, ko sem se prvič povzpел po ozki vijugavi in strmi poti skozi oljčni gaj na vrh Bokolja, od koder se mi je odprl pogled na na videz povsem drugačno morje, veliko, modro in odprto do horizonta, kjer so odsotno in v tišini plavali oddaljeni otoki na drugi strani znanega in vsakdanjega sveta. Poslej je vsak vzpon svojevrstna ponovitev, obnovitev spomina, hkrati pa

iskanje tistega izgubljenega čudenja, ki živi edino v spominjanju, v pripovedi, pravzaprav samo v jeziku, v katerem je shranjena podoba. In zdaj hodec ve, da se z leti tudi kamnita pot spreminja, kot reka menja svojo strugo. Sprva ozka potka, po kateri so lahko stopali samo koze, ovce ter pastirji in ribiči, ki je vijugala med starimi kamnitimi zidovi in skozi nizke, z ostrim trnjem in grmičevjem zarasle prehode, brez oznak in znamenj, kjer si se lahko orientiral zgolj po varljivem spominu, se je povsem spremenila. Otočani, tisti najstarejši, s katerimi sem rad posedal pod zvezdami ob vinu, kruhu in ribah ter jih predvsem poslušal, so pogosto pripovedovali, kako so nekoč hodili vsak večer pod temi istimi zvezdami po tisti težki in dolgi poti na drugo stran otoka, da so lahko zgodaj zjutraj dvignili mreže iz morja. Potem so se z ulovom na ramenih vrnili nazaj v vas in odveslali na trg, kjer so prodali ribe. Seveda so se zvečer spet napotili na drugo stran. V času italijanske okupacije pa so se možje na drugi strani skrivali pred soldati, da jih ne bi mobilizirali ali deportirali v taborišča. Po več mesecev so čepeli pod milim nebom, na vročini in mrazu. Niso pa bili v tistih vojnih letih vsi skriti med skalami ali na partizanskih čolnih. Spominjam se namreč moža, ki je že dolgo, preden smo pri nas začeli odkrito in vsaj nekoliko bolj verodostojno govoriti ter predvsem odkrivati slepe pege v povojni zgodovini, pripovedoval o svojem begu in večtedenskem skrivanju v pohorskih gozdovih, potem ko se je zaprla pot v Avstrijo za pobegle vojake ustaške NDH. Vseh teh mož, mojih pripovedovalcev, na otoku ni več, ostale so le njihove zgodbe, ki si jih pripovedujemo na poti proti vrhu otoka, tudi o tistih, ki so od tukaj, z druge obale, bežali v majhnih čolnih, tudi na vesla, v letih po drugi vojni v Italijo in naprej v Ameriko, nekateri so na poti utonili, na druge so svojci pozabili. Vsaka pot, ki ohranja sled človekovih korakov, je vedno polna zgodb, ki so trajnejše od kamna in asfalta.

Med zadnjo vojno, ki je tukaj še vedno najbolj trdno znamenje v času, po katerem se merijo dogodki prej in po tem, so pot s pomočjo vojaške mehanizacije začeli širiti in s tem tudi rušiti njeno stoletja dolgo podobo. Padli so bori in oljke, podirali so se kamniti zidovi, ki so ločevali in ščitili skopo zemljo med majhnimi parcelami in oljčniki, otoška stezica je postala makadamska cesta, po kateri se zdaj vozijo avtomobili s turisti in gorski kolesarji. Na vrhu otoka, kjer je bila nekoč na skali samo rdeča markacija, ob kateri je bila vpisana še nadmorska višina hriba, zdaj stoji visok stolp za mobilno telefonijo in internet. Razgled pa je ostal isti, v mojih očeh se je ohranilo čudenje, kot takrat, ko sem bil zgoraj prvič. Podobo ohranjajo moj spomin in predvsem zgodbe, ki jih čuvam in nosim v sebi, ko sem daleč stran.

II.

Po dveh mesecih izolacije zaradi izbruha pandemije se ukine ukrep prepovedi gibanja med občinami. Za nekaj dni odpotujemo iz praznega in na videz opustelega mesta, v katerem smo bili ujeti. Ceste so še vedno puste, počasi potujemo in tiho opazujemo pokrajino, ki se odpira in zapira okrog nas. Nekaj odsotnega, skorajda nedeljsko svečanega je v vožnji, kot bi se po dolgi zimi vračal domov, vse je kot nekoč, le pomlad je povsem drugačna. Obiščemo starše, pri kosilu govorimo o času, o dnevih, ki so nas ločili. Nihče ne zna več povedati, kdaj se je pravzaprav ustavil svet. Kakor da bi minil samo en neskončen dan, dolg in počasen, kakor tiha glasba, ki nima začetka in konca. Odpeljemo se po prazni cesti naprej. V Martjancih izstopim iz avtomobila in kljub temnim ter nagubanim oblakom, ki se spustijo vse do rumenih, cvetočih polj, kjer se pasejo čebele, nadaljujem pot peš po makadamski cesti. Ob prvih težkih kapljah, ki tolčejo po prašni poti, se umaknem v gozd. Gosto in zeleno listje zgoraj zadrži nevihto, ki tolče po krošnjah. Svetloba je nežna, čista in ostra. Prižgem cigareto, slonim ob drevesu in opazujem visoke trave in šope pomladnih cvetlic, dokler ne potihnejo drobne kaplje. Potem znova stopim na dolgo, prazno in mokro cesto. Griči v daljavi, ki se v obris naslikajo na obzorju, tam na koncu makadamske ceste, me spominjajo na otoke v megli.

Pomislim, v hoji, pešačenju, se skriva nekaj globljega, kar začutim šele, ko se odpravim na daljši sprehod ali pohod, ali po drugi strani, kadar sem sredi pisanja knjige, bodisi romana ali pesniške zbirke. Pišem predvsem v ritmu tistih, ki hodijo peš, torej v dolgih in vase zavitih stavkih. Hoja je način spominjanja. O tem so nam pričali romarji po dolgih pohodih v svete kraje, o navdihujočih sprehodih so pisali že zgodnji filozofi in poročali drzni raziskovalci novih dežel, o koristih pešačenja nam vzneseno govorijo celo sodobni pohodniki, ki v hoji iščejo smiselno preživetje prostega časa. Ritem hoje in pisanja nam dajeta občutek, da nam pri tem sledi tudi duša. O njeni fenomenologiji nam govorijo nevroznanost, antropologija, psihologija, filozofija in ne nazadnje religije, vendar mene zanima v prvi vrsti duša poezije. Poezija je že izvorno, skozi pesniški jezik, zavezana nagovarjanju duše; z iskanjem smisla, lepote in ljubezni. Pesnik, četudi ne piše, biva na pesniški način, v tistem ožjem pomenu, na način pesništva, kot nosilec in prenašalec smislotvorne govorice, kar pomeni biti izbran; to pa razumem korensko, torej, kot tisti, ki je iz-bran, torej prebran. Pesnik je tvorec pesniških podob, v katerih se prepoznamo. Tudi čez tisoč let, ko pesnika več ne bo, se v njegovih pesniških podobah še vedno nekdo lahko

prepozna. To je morebiti celo blizu legendi o preseljevanju duš, kajti prav skozi jezik se prenaša smisel skozi čas in prostor. Vse od začetka, ko je jezik ločil svetlobo od teme. Pesnik ves čas nastavlja tišini svoje notranje oko in uho, ampak nagovorjen si, ko najmanj pričakuješ. Oglasi se kot navdih med dolgim sprehodom. Mir, tišina, zbranost so način, kako preživljamo pesniško na tem svetu. To so trenutki, ko hrup in kič sveta, ki sta nam vsem tako privlačna, za hip odpadeta, kot omet s podobe sveta, in se nam svet razkrije, zasiye kot metafora, saj nekje nad nami je vprašanje, ki nima odgovora. Lebdi v zraku kot oblak nad ravnico; čeprav ga ne vidimo, vse življenje slutimo njegovo temno senco, ki nas spremlja in nagovarja. Je to samo naša resnična, a nevidna in minljiva podoba, obraz z našim edinim imenom, ki smo ga dobili ob rojstvu? Je to tisto, kar se nikoli ne spremeni, je to naše bistvo, ki nekje lebdi, kot naša prva izgovorjena beseda, glas, ki je odtaval s pomladnim vetrom? Morebiti se nekoč vrne čez reko kot oddaljen odmev ali kamen, ki se nikoli ne potopi; upamo, da ga bomo spet nekje slišali, ta odmev iz sanj, tvoj glas, ki govori. Kajti nič se ne more izgubiti, kar je bilo ustvarjeno, tako kot trave, gozdovi, sonce in bolečina ter ljubezen, ki se vedno znova vračajo, vznikajo po dolgih hladnih in pustih mesecih in včasih letih, vrnejo se kot pesem pod lahkimi perutmi ptic v prvem toplem dnevu. Ustavimo se za hip, ozrmo se v nebo in zemljo, v reko, ki počasi teče, a nikoli zares ne odteče. Prisluhnimo tišini, pozabljenim korakom, ki so nekoč stopali ob tej skrivnostni reki, ob tem vrtinčastem toku, ki daje in jemlje, za hip se spet ozrmo v reko, ki je edino v nas in ki ji pravimo življenje.

*

Poezija in pomlad, ki jo opazujem samo skozi okno, kako počasi, vendar vztrajno preobraža vidno, imata v svojem bistvu nekaj globoko skupnega, tako rekoč zavezujočega. To je čas obnavljanja, prebujanja, prerojevanja tako narave kot tudi človeka. A tokrat je na videz vse drugače, kot bi človek bil tokrat izvzet. Drevesa, trave, ptice so na drugi strani stekla, kot bi naravo opazoval na ekranu, ki me varljivo varuje pred okužbo. Mesto je kot fotografija krajine brez ljudi. Iščem jezik neobičajne izkušnje, s katerim bi prestopil prosojno, krhko stekleno pregrado, ki se v prisilni osami spušča med nas in razmejuje ljudi, besede in osamljenosti.

Včasih je dovolj, da si osmislimo dan, zgolj ena sama pesem, ne nujno, da jo napišemo, še lepše, če jo preberemo, saj vsak človek potrebuje pesem vsaj dvakrat v življenju, prvič kot uspavanko in drugič kot žalostinko. Poezija je torej naša večna sopotnica in spremljevalka, kot naša nevidna

duša, četudi se tega ne zavedamo, saj njen čas vedno pride prehitro. Pesništvo je že tisočletja oblika človekovega spraševanja o smislu življenja, predvsem pa iskanje lepega in presežnega, tako so bili prav pesniki tisti, ki so se v davni prvi spraševali o naravi sveta in skrivnostih vesolja. Tako so nastali prvotni miti, zgodbe ali pripovedi o nastanku sveta in človekovem mestu v njem. Eden od prvotnih mitov, ki so se fragmentarno ohranili vse do danes, je znameniti *Ep o Gilgamešu*, katerega nastanek datiramo približno v drugo tisočletje pred našim štetjem, v čas babilonsko-asirske književnosti. Že ta prastari ep vsebuje vsa tista vprašanja, ki usodno zadevajo vsakega človeka vse do danes, to so vprašanja ljubezni, lepote in nesmrtnosti. Čeprav mnogi trdijo, da je poezija nekaj staromodnega in zaprašenegega, kar nima več prostora v današnjem času – seveda so med najglasnejši prav tisti, ki so se zadnjič po naključju srečali s pesniško knjigo pri domačem branju v šoli –, vam lahko pričam iz lastne izkušnje, da je pesništvo, torej pesem, kot prestižna oblika mišljenja, lepote in tudi etike pravzaprav ves čas okoli nas, četudi se tega ne zavedamo. Kajti, vsakič, ko želimo slišati ali povedati nekaj lepega, smo že v obnebu poezije in pesništva. Poezija ne živi samo v pesniških zbirkah, ampak je način prebivanja na svetu. Preprosto rečeno, vsaka radijska čestitka, voščilnica ob obletnici, iz srca izrečena želja ali ne nazadnje osmrtnica potrebujejo vsaj en sam verz; tudi zato so pesniki na svetu. Ali še očitneje, vsako razpoloženje, tako v času zaljubljenosti kot v času žalosti, potrebuje svojo pesem ali melodijo; zato pravim, da kadar si zaljubljen, so vse pesmi o ljubezni, in kadar si v vojni, so vse pesmi pesmi o smrti. Torej se prav skozi pesništvo, kljub skokovitemu napredku znanosti in tehnologije, ki smo jima priča v zadnjem stoletju, ohranjajo in prenašajo vprašanja o smislu naših življenj vse do danes, saj si vrednega in dostojanstvenega življenja ni mogoče zamisliti brez zavedanja o smislu, kajti vsak človek je obdarjen s srečo rojstva in tragično izgubo.

Vsaka pesem, vsak prvi verz seže do začetka jezika ter ga prenavlja, kot narava spomladi, in tako obnovi njegov začetek in rojstvo v času prvotnega ognja in vode. Živimo v prehrupni dobi, polni znakov in pomenov, a z nič več smisla kot v kateri koli drugi dobi. Pravijo, da se je poezija izpela, da so pesniki že vse povedali in da sodobnost potrebuje druge komunikacijske kode; a ta misel je pošastna, zamislite si bralca, ki bere poezijo čez sto, čez tisoč let in pravi, da okrog leta dva tisoč ni bilo poezije, kot da se je izgubila sled za smislom in se je prav v naši dobi izgubil stik z mrtvimi, s tisto nevidno vezjo, ki jo zmore vzdrževati edino jezik, umetnost nasploh. Vsak pesnik ustvarja vez z mrtvimi, njihov nemi glas odmeva v bralčevi notranji pokrajini. To je neslišni glas, tako kot ljubezen, ki se prenaša z jezikom od

mrtvih na žive, od živih na mrtve. Šele ko se pesnik postavi v vrsto z mrtvimi, s svojimi prvotnimi govorcji, najde smisel v svojem pesnjenju. Slišim pesem o najlepši roži, ki se prebuja v nas.

III.

Po katastrofi druge svetovne vojne, v letih, ko so si ljudje le počasi in stežka celili rane, ki se niso scela zarasle vse do danes, so se mnogi misleci, od umetnikov, znanstvenikov, politikov do humanistov, spraševali, kako obnoviti porušen, požgan in duhovno razsut svet, ki je obležal v pepelu. Pepel se je dobessedno sipal z neba, padal je kot sneg sredi zmagovitega maja. Kadilo se je iz dimnikov koncentracijskih taborišč in iz požganih in bombardiranih mest. Povsod so rasle samo ruševine. Tudi tisti pomladni dan je bil na videz podoben vsem pomladnim dnevom. Aprilskega dežja, ki običajno prikljče v spomin podobo tega letnega obdobja, verjetno tistega dne ni bilo, vsaj nihče se ga ne spomni več. Ulice in ceste, čeprav zdaj suhe, ki so se vile med nizkimi hišami s sveže prekopenimi vrtovi in starimi sadovnjaki na zadnji strani, niso bile prašne. Jutranja vlaga in pomladna meglica, ki se je zgodaj razpršila nad mestom, sta široko cesto, ki je vodila skozi središče, mimo Dobrayeve kavarne in naprej proti Lendavski cesti, utrdili. S ceste se je v notranjost hiš in nazaj na dvorišča, kjer so mogoče že cvetele češnje, slišalo samo podrsavanje težkih, boječih in z usodo preobteženih korakov. Hodili so in stopali celo dopoldne po cestah skozi Soboto, prihajali so s kovčki, culami in vrečami. Ropotali so tudi vozovi, tovornjaki in motorji, ki so še pred poldnevom dvignili v zrak tudi nekaj prahu, ki pa ni mogel skriti obrazov s ceste. Nekateri so zagotovo jokali, drugi so vdano nosili težke kovčke, ne vedoč, kam potujejo. Mnoge je bilo samo preprosto sram, ko so videli sosede, znance, celo tujce, ki so stali pred svojimi hišami z vrtnim orodjem v rokah ter z istim izrazom v očeh opazovali sosede, znance, morebiti samo tujce, ki jih ženejo v sinagogo na Lendavski cesti. Vozili so jih tudi iz okoliških vasi in krajev, veliko pozneje, ko jih bodo poskušali prešteti in popisati njihova imena, jih bodo naštelj več kot tristo.

Medtem ko se je na dvorišču pred soboško sinagogo, obdano z visoko kovano ograjo, pred katero so stali nemški in madžarski vojaki z besnimi psi, zbirala množica, so prav tisto dopoldne v soboški Trgovski šoli dijaki zadnjega letnika opravljali zaključne izpite, ki so trajali od 17. do 26. aprila 1944. Dobrih štirideset let pozneje sem bil po naključju tudi sam dijak te

šole. Zlahka si predstavljam, da so dijaki in dijakinje, ki so zjutraj hiteli proti šoli s torbami in ošiljenimi svinčniki, zagotovo videli prestrašeno množico, ki so jo vodili madžarski vojaki skozi mesto. Pomislim, morebiti so med njimi videli, samo bežno pozdravili katerega od svojih sošolcev, sošolk, znancev, sosedov ali samo tujcev iste starosti, ki je namesto šolske torbe z ošiljenim svinčnikom zdaj s težavo vlekel težek in v naglici napolnjen kovček. Vanj so stlačili vse, česar ne bodo nikoli potrebovali. V tistem hipu, tistega poznoaprilskega dne, sta se na tisti široki cesti, ki še danes vodi skozi mesto, srečala in za vedno ločila dva svetova, kot dva pogleda. Mlade oči, velike, lepe, zaljubljene v življenje, polne pričakovanja in nemira, so se za hip srečale in spogledale s prav takšnimi očmi, lepimi, zaljubljenimi in nemirnimi. Med njimi je bila samo cesta, mogoče se je prav takrat dvignil tudi prah, kot se je dvignil že mnogokrat, prah, ki še danes leži nekje na strehah nizkih hiš, ki vodijo proti Lendavski ulici, med njimi je bila torej samo ravna in dolga cesta, po kateri se spet sprehajam, vendar enim je bilo dano, da se bodo še isti dan po njej vrnili domov, velika večina drugih pa je po tistem dnevu ni videla nikoli več.

Zares se spomnim vedno manj; imen vseh sošolcev, s katerimi sem presedel štiri srednješolska leta na soboški ekonomski šoli, ne morem več obnoviti na pamet, v živem spominu so mi ostali le njihovi mladostni in nasmejani obrazi. V moji notranji predstavi so ostali isti, nespremenjeni, potopljeni v megli, kot bi jih gledal na kateri od tistih redkih ohranjenih šolskih fotografij. Na zadnjem skupnem srečanju, ob trideseti obletnici mature, v Zvezdi, v Salonu Murske republike, so med nami zakrožile fotografije z maturantskega izleta, ki jih nekateri, na našo srečo, še vedno skrbno hranijo. Z navdušenjem in široko nasmejani, s pozabljeno nedolžnostjo v očeh smo si ogledovali in si podajali iz rok v roke tiste majhne, zvite in obledele fotografije, razvite na staromodnem fotografskem papirju, kot bi si delili dragocenosti posebne vrste, kar spomini zares tudi so, saj smo narejeni iz snovi, kot je spomin. Redke in za vse nas vedno bolj dragocene fotografske spominke, saj njihova vrednost in sijaj v naših očeh naraščata z vsakim vnovičnim pogledom, kajti ko se bodo fotografije dokončno razgubile po predalih, bodo za tistega, ki se jih bo še spominjal, vredne največ. Naj povem, da morebiti ostane zapisano, bili smo na maturantskem izletu v Dubrovniku, tam, kamor se je v poznih osemdesetih letih prejšnjega stoletja običajno potovalo ob takšnih priložnostih. Čeprav sem takrat zaključeval zlata srednješolska leta, sem mogoče že tam, ob pogledu na brezdanje morje, ki je plivkalo pod visokim kamnitim obzidjem, ki že stoletja varuje ozke dubrovniške ulice, slutil, da se vse manj vidim v poklicu,

povezanem z ekonomsko stroko. Šele leta pozneje, ko sem z vlakom ob nedeljah potoval v Ljubljano in se ob petkih vračal na soboško postajo, sem doumel, da bo moj poklic spominjanje, pisanje. Zdaj, po nekaj izdanih knjigah, pa zares tudi vem, da se v pisanju skrivajo sanje, torej pisanje ni samo posredovanje informacij, računovodskih tabel in štetje dobička, čeprav je tudi to v življenju pomembno, ampak je pisanje predvsem način življenja, sledenje svojim sanjam, ki niso zgolj neuresničljivo in bolešno zaziranje k nedosegljivim zvezdam in predajanje kratkočasnim užitkom, ampak je sanjarjenje kot pisanje, v prvi vrsti zbranost, upovedovanje nevidnih, skritih in tudi temnih globin človekove duše. V ekonomski šoli sem se pri predmetu strojepisje, česar se dijaki verjetno več ne učijo, čeprav vsi tolčejo po računalniških tipkovnicah, naučil izvrstno desetprstno slepo tipkati. Ta večšina mi služi še danes.

*

Ob obupu in uničenju epohalnih razsežnosti, ki ga je povzročila vojna, se je zdelo, da je civilizacija, kakršno so poznali do takrat, pred dokončnim zatonom. Svet je bil pred usodo, ki je pokopala že številne kulture pred njim. Samo pomislimo na piramide, ostanke antičnih mest ali arheološke izkopanine kot najbolj evidentne simbole nekdanje kulturne veličine in hkrati civilizacijskega propada. Zaprem oči in si za hip priključem v spomin veličastne in skrivnostne figure, ki že stoletja nemo, negibno in potrpežljivo zrejo z obal na Velikonočnem otoku; ob tem se vedno sprašujem, tako kot so se že mnogi pred menoj, kaj nam tiste otožne, a mogočne postave, izklesane iz vulkanskega pepela, pripovedujejo. Mimogrede, kar je pomembno tudi za našo zgodbo, na otoku je šlo samo še navzdol po prvem dokumentiranem srečanju z Evropejci, namreč leta 1722, na velikonočni ponedeljek, ko je otok po naključju odkril nizozemski morjeplovec Jacob Roggeveen, ki ga je v svojih zapisih pozneje tudi poimenoval, kljub temu pa se je v spominu prebivalcev še ohranilo staro ime Rapa Nui. Zakaj je civilizacija, ki se je naselila in visoko razvila na tem izoliranem in od sveta oddaljenem otoku, morala ob naključnem stiku z zunanjim svetom izginiti skupaj s svojo zgodbo? Kot bi skrivnost svojega obstoja odnesli s sabo v grob. Ne vemo zagotovo niti tega, od kod in predvsem kako so prišli na ta majhen, v tistem času zagotovo skorajda rajski otok, mar so brodolomci oziroma zavojevalci pripluli iz Polinezije ali so prišli iz Južne Amerike? Kakor koli že, kljub temu da so na otoku ostale številne materialne ostaline, kipi, zidovi, kamnita bivališča, orodja, klinopis in drugo, so ljudje že zdavnaj izgubili svojo zgodbo; nihče od živih ne more več obnoviti prvotne

zgodbe, mita, v celoti. Ostale so ruševine, ki imajo kulturni pomen, a morebiti za vedno je bila izgubljena zgodba in s tem temeljni smisel. Brez smisla pa ni skupnosti, družbe in posledično tudi ne civilizacije.

*

Liki, literarne osebe, narejeni in porojeni iz pesniške ustvarjalne domišljije in zgneteni iz snovi, kot je jezik, živijo svoje vzporedno, nadčasno in onkrajprostorsko življenje, tudi v zavesti in govorici tistih, ki nikoli ne berejo, vendar tega slednji žal ne bodo nikoli vedeli. Postave in podobe, narejene iz jezika, priklicane iz navdiha in s stalnim prebivališčem v spominu, so pravzaprav zares še najbolj podobne duhovom, ki hodijo, tavajo in blodijo skozi vse čase, minule, sedanje in tudi prihodnje. Hodijo po skrivnostnih pokrajinah domišljije še dolgo po tem, ko zbledi ali celo izzveni še zadnja sled za njihovimi avtorji, ustvarjalci, iz katerih jezika so ušli. Pesniške podobe so še najbližje ideji o preseljevanju duš. Literarni liki se s svojimi enkratnimi, tragičnimi in velikimi usodami, ki so vedno nekako večje od življenja samega, naseljujejo v zavest bralcev ali samo poslušalcev. Potujejo med njimi in migrirajo skozi dolga časovna obdobja in prestopajo zidove in pregrade prostora, saj so lahki, nevidni in gibki kot jezik. Veliki literarni mag, argentinski pesnik in pisatelj Jorge Luis Borges je zapisal, da ne verjame v svoj lastni obstoj, v resničnost svoje osebe, prepričan je bil, da je njegov jaz sestavljen iz številnih literarnih likov, ki so se med branjem naselili v njem, piše, da je njegova zavest sestavljena iz mest, ki jih je obiskal, in iz zgodb, ki jih je slišal. Pesniške podobe nas oblikujejo, njihova lepota nas osmišlja. Branje poezije in romanov, poslušanje glasbe, ogledi razstav, torej umetnost v najširšem smislu, so kraljevske poti v svet domišljijškega, nadčasnega in tudi presežnega, jezik je nevidna krajina, kjer domujejo zgodbe in njihovi pripovedovalci; živijo, dokler jih osmišljajo njihovi bralci, gledalci in poslušalci.

*

Počasi obrnem zadnji list in pretresen odložim roman *Tujka*, kot bi pravkar sam preživel ter dobesedno izkusil Hamoutalino tragično in povsem simbolno presežno usodo. Izjemen literarni lik ženske, ki me je popolnoma pretresel, da mi še vedno za hip zastane korak, ko mi stopi naproti na samotni poti proti otokom ali samo gričem v megli, je mojstrsko ustvaril pisatelj Stefan Hertmans na slikovitem ozadju srednjeveške Evrope, v letih po prvem tisočletju, ko se je rušilo krhko ravnovesje in navidezno sožitje narodov, kultur in predvsem treh velikih religij. Krščanski svet, pod

okriljem križarjev, je blodil proti Jeruzalemu, Judje so bežali in umirali v pogromih, muslimani so širili svoj vpliv v notranjost Evrope. Vse skupaj kot metafora in eksplozivna mešanica sanj in resničnosti, kakor prerokba za sodobni svet, čeprav je zgodba zgodovinsko povsem trdno umeščena v svet pred tisoč leti. Hamoutal, njena tragična, razklana in pobita, po svoje lepa duša, ki je bila ustvarjena, da bi izkusila vse zgodovinske, kulturne in religiozne trke, s katerimi je bil iztirjen takratni svet, živi v bralcu še danes. Zaživela je v jeziku, v domišljiji pripovedovalca, preživela bo v dušah bralcev.

Pomislim, če ne bo nihče več bral, kam se bo zatekla tujka Hamoutal?

Mnenja, izkušnje, vizije

John Palattella

Nekaj ohlapnih stavkov

Beseda *essayist* je prišla v angleški jezik kot žaljivka. Januarja 1610, ko je William Shakespeare pisal *Vihar*, so na dvoru kralja Jakoba I. uprizarjali komedijo njegovega tekmeца Bena Jonsona *Epicoene*. Proti koncu igre klovnovski vitez z imenom Jack Daw recitira odlomke svojih spisov, ki so smešni. Dawa prijatelji dražijo s primerjanjem njegove proze s Senekovo in Plutarhovo. Daw je užaljen in prijatelji se še bolj potrudijo ter vztrajajo, da sta oba antična avtorja “zelo resnobna”. Daw ugovarja. V ceneni besedni igri ju imenuje “resnobna osla”. “Esejista pač, nekaj ohlapnih stavkov in to je vse.”

Daw velja za karikaturu Francisa Bacona, velikega državnika in teoretika znanosti, čigar knjiga *Essayes (Eseji)* iz leta 1597 je vpeljala koncept eseja v angleško prozo. Bacon si je izraz izposodil pri Michelu de Montaignu, čigar prva knjiga *Esejev (Essais)* je v Franciji izšla leta 1580. Tudi Montaigne je, tako kot Seneka, pisal v osebнем tonu, drugačno pa je bilo njegovo raziskovanje samega sebe, ki je bilo hkrati radovedno, strogo, skeptično in intimno. V Franciji je bil *essayeur* uradnik, ki je preverjal čistost in vrednost kovancev ali zrnja; podobno je bil tudi *essai* izpit na univerzi. Montaigne je preverjal pomen in vrednost premikov v svojem umu ter prikazal svoje življenje kot nepretrgano dejanje razmišljanja in pisanja, katerega izsledke bi bilo mogoče čez čas preveriti, ovreči ali izpopolniti. Um, dovzeten za lastne kompleksnosti, je dovzeten tudi za kompleksnosti sveta.

Samostalnik *essay* je prišel v angleščino v sumljivih okoliščinah. V drugem prizoru Shakespearovega *Kralja Leara*, ki je bil prvič uprizorjen leta 1606, Gloucestrovega nezakonskega sina Edmunda razjeda zamera. Edmund ni prvorojenec, zato mora najti način, kako se preživljati. Odloči se za izdajo. Sestavi besedilo o tiraniji staršev nad otroki in ga preda očetu kot pismo svojega brata Edgarja, Gloucestrovega najstarejšega sina in zakonitega dediča. *I hope, for my brother's justification, he wrote this but as an essay or taste for my virtue* / *Upam, da je napisal to samo zato, da bi me potipal in preizkusil mojo krepost* (1. dejanje, 2. prizor [prev. Matej Bor]), reče Edmund očetu v enem prvih primerov rabe besede *essay*. Ukana deluje. Gloucester je besen zaradi Edgarjeve domnevne izdaje, zato ga nazadnje razdedini in da prednost Edmundu. Tu je *essay* razumljen kot dejanje prekanjenosti in sleparstva. (Shakespeare uporabi isto konotacijo tudi v 110. sonetu: *These blenches gave my heart another youth* / *And worse essays prov'd thee my best of love*. – ... *da greh srce je rešil v novo dobo, / k spoznanju, da le ti si res ljubezen*. [Prev. Janez Menart.]) Edmund utemeljeno postavi pod vprašaj družbeni dogovor, ki se je od nekdaj zdel primeren in smiseln, vendar tisti "ohlapni stavki", ki jih je sam skoval, izdajajo tako skrajni osebni interes, da se zdi bolj podoben Machiavelliju kot Montaignu.

Ob spretnem zasuku je v Edmundovem besedilu tudi kritika pravice prvorojenca do nasledstva, ki jo je Shakespeare povzel po prvem angleškem prevodu Montaignovih *Esejev*, objavljenem leta 1603. S tem, da prevarantski Edmund predstavi svojo kritiko kot Edgarjevo, Shakespeare uporabi Montaignove besede proti njim samim. Vendar Shakespeare ne spodkopava Montaigna in se ne dela pametnega. Oba pisatelja sta skupaj prispevala k seizmičnemu premiku v našem občutenju individualne avtonomije in relativnosti vrednot. V *Kralju Learu* Shakespeare dramatiizira ta premik skozi Edmunda, da bi bolje predstavil in raziskal temperamente svojega časa.

Beseda *essayist* v ZDA še ni postala žaljivka, sam esej, kakršnega bi pozdravila Montaigne ali Virginia Woolf, pa je v zadnjem času padel v nemilost. To morda zveni nenavadno, saj se zdi, da smo trenutno v zlati dobi eseja. Prvoosebne pripovedi in pričevanja kraljujejo v družbenih medijih ter na spletnih straneh številnih časopisov in revij; tudi v tisku se pogosteje objavljajo – ne samo na mnenjskih straneh, kjer so že dolgo doma, ampak tudi v knjižnih ocenah, ki se postopoma otrešajo navidezne objektivnosti.

Toda sam obseg takega pisanja ima manj opraviti s priljubljenostjo eseja in več s potrebami po objavah, ki skušajo preživeti v ekonomiji pozornosti. Model je preprost. Revija ali spletna stran plačuje avtorjem nizke honorarje za "štancanje" klikabilnih prvoosebni besedil z obilico

samoizpostavljanja in provokacije; bralci doživijo izbruh zadovoljstva, nato se pomaknejo do naslednjega mesta, izdajatelj pa medtem zbira podatke o uporabnikih in prihodek od oglaševanja. A kljub sproščenosti, fragmentarnosti in improvizaciji te mikroprpovedi večinoma ne delujejo kot eseji. Proza velikih esejistov, kot so na primer Montaigne, James Baldwin in Marilynne Robinson, je raziskovalna in natančna ter hkrati osebna in neformalna. In čeprav se je Francis Bacon v svojih esejih trudil za preiščeno neosebno, je bil tudi teoretik znanosti in je zato, tako kot Montaigne, razumel, da je spoznanje zmerom *poskus*, pa če se zgodi na popisanem listu ali pod lupo mikroskopa. Esej razkriva, kje je piščev spor s samim seboj ali razmislek o žgočem vprašanju začasno obtičal. *Que sais-je?* je vprašal Montaigne. *Kaj vem?* To je skušal ugotoviti tako, da je obrnil mikroskop proti sebi ali delu svojega sveta.

Ker je spoznanje zmerom zgolj poskus, dobri esejisti niso zelo dolgo zadovoljni s svojimi izsledki. Vendar na dozo zdravega skepticizma, posebno glede političnih vprašanj, nekateri zdaj gledajo kot na breme in razlog za dvom o eseju. Kot v nedavnem članku pojasnjujeta moja kolega iz revije *The Point* Jon Baskin in Anastasia Berg, od izvolitve Donalda Trumpa leta 2016 nekateri ameriški avtorji z levece poudarjajo pomen “pozicioniranja” ali orientacije razmišljanja in pisanja izključno okrog dosege določenega političnega cilja. Pisec v javnosti ne bi smel razkrivati nestrinjanja ali se zavzemati za kako idejo, ampak se “poleg tega, da včasih z javnim govorom podpre kako ideološko agendo”, šteje za odgovornega za “zaščito” javnosti pred izpostavljenostjo idejam, ki jih ni definirala legitimna politična strategija. Pozicioniranje ne poudarja vprašanja *Kaj vem?*, ampak *Kaj naj bi vedel?*

Pozicioniranje je postalo skoraj enako običajno v nacionalnih časopisih kot v majhnih literarnih in političnih revijah. Za *New York Times* zdaj poleg tam zaposlenih kolumnistov piše še mnogo članov uredništev, ki vidijo svoje osnovno poslanstvo v tem, da so njihovi prispevki “na liniji”, in se ne trudijo razsvetljevati ali prepričevati. Mogoče je, da uredniki poskušajo objavljati esejistična, raziskovalna besedila, vendar težko prepričajo nadrejene. Pozicioniranje ponuja vzvišeni občutek prepričanosti: v spremenljivih političnih časih je svoboda samo v neomajnosti. S te perspektive je vsak nedisciplinirani esejist ali zagovornik – to se pravi vsakdo, ki je dovolj odprtega duha in samoraziskujoč – potencialen Edmund, oportunist, ki skuša streči lastnim interesom z brezglavim kršenjem družbenih norm.

Leta 2017 je Leslie Jamison, gostujoča urednica takratne izdaje antologije *The Best American Essays (Najboljši ameriški eseji)*, ki izhaja v ZDA vsako leto od leta 1986, v uvodu pojasnila, da je imela po Trumpovi zmagi

pomislike glede vzvišenega občutka prepričanosti. Priznala je, da je tisto jutro po izvolitvi “pomislila, da morda ni pomembno nič drugega kot politične kolumne in korakanje. Da so morda pomembni samo članki o politiki z velikim P.” Toda čez nekaj časa je spremenila mnenje: “Eseji niso politični samo, kadar se lotevajo vsebin, ki jih štejemo za politične z velikim P – socialne pravičnosti, državljsanskega življenja, vladavine prava in vladanja –, ampak ker so zavezani nestabilnosti. Polni so samospraševanja, dvomijo o prejetih zgodbah, sprejemajo nasprotovanje ... Esej vztraja, da se vsaka zavest, če jo natančno pogledamo, izkaže za neskončno kompleksno. To je nekaj podobnega kot natančno etično nasprotje ksenofobije ali iskanja grešnega kozla.” Po mnenju Jamisonove bi nagnjenost eseja k široki radovednosti lahko postavila na glavo normativna mišljenja in pospešila zdrav skepticizem politike. Esej bi lahko pripomogel k ohranitvi duha demokratičnega nezaupanja.

Dvojni pogled Jamisonove na esej je bilo morda težko doseči, popolnoma jasen pa ni. Kako naj esej nedvoumno zagovarja določeno stališče – kar je po njenih besedah “politika z velikim P” – in bo hkrati skeptičen in antidogmatičen, “zavezan nestalnosti” in “poln samospraševanja”? Kako je mogoče vztrajati pri potrebi po pozicioniranju in istočasno postavljati vse pozicije pod vprašaj? In še nekaj bega: Jamisonova je za antologijo izbrala dvajset besedil (vsa so izšla leta 2016), ki niso vsa eseji. Nekatera so bolj *polemike*, kontroverzna z namenom, da bi zabavala in jezila. (Osnovni pomen *polemichnosti* je bojevitost, kar je antitetično eseju.) Besedilo June Thunderstorm na primer pripoveduje o stvareh, ki jih obeta avtoričin psevdonim: o hudem poletnem nalivu med zmagoslavno povorko nasprotnikov kajenja.

Drugi problem je, da so bila vsa besedila, ki jih je izbrala Jamisonova, prvič objavljena v publikacijah, ki so nedvoumno na levi strani političnega spektra v ZDA – to so The New York Times Magazine, n + 1, Granta, Transition, The Baffler in Harper’s Magazine. Enako velja za štiriindvajset esejev, ki jih je izbral Hilton Als za izdajo *Best American Essays* leta 2018. Smisel za politiko Jamisonove in Alsa je ozek: očitno konservativci ne dvomijo o prejetih besedilih. Als je glede potrebe po pozicioniranju še odločnejši od Jamisonove. Eseji prihodnosti, poudarja v uvodu, “se bodo ali bi se vsaj morali začenjati z vprašanji, na splošno politične narave, in če ne mislite tako, premislite še enkrat”. Poleg tega Als trdi, da je za take eseje namenjena posebna oblika: ob življenju “v uničenem svetu morajo tudi eseji postati uničeni, raztreščeni, tako kot se oblast trudi še in še širiti svojo moč z lomljenjem še več hrbtov, zapiranjem nedolžnih, spodnašnjem kolen Ljubezni”.

Jamisonova in Als prikrajata esej za politične namene in prepričevanje, kar ni značilno za zbirko *BAE*. Gostujoči urednik izdaje leta 2002 Stephen J. Gould je v uvodu pojasnil, da ga “je mikalo samo to, da bi pripravil zbirko besedil o 11. septembru (toliko dobrih je že in toliko jih še bo), vendar niti spodobnost niti preprosta morala tega nista dovoljevali. Kratko malo ne moremo dovoliti zlim norcem, da bi tako pisali zgodovino.” Gould se je trudil doseči, da se vsebina knjige ne bi zreducirala na politično razpoloženje osebnosti določenega trenutka, pa naj so bile njegove številne tragedije in strahote še tako neizmerne. V knjigi iz leta 2002 samo osem esejev izmed štiriindvajsetih govori o 11. septembru, o World Trade Centru ali o terorizmu. Med preostalimi šestnajstimi se jih nekaj ukvarja z visokošolskim izobraževanjem, eden govori o obnovi Stradivarijevega violončela iz leta 1707, eden pa se postavlja v bran književnosti Maria Vargasa Llose. Gould je z mirno odločnostjo in določeno mero konservativnosti storil, kar je mogel, da se ameriška družba ne bi obrnila vase in postala preveč izrazito, preveč brezupno, preveč uničujoče ona sama.

Gould je na neki način sledil Montaignovemu zgledu. Robert Atwan, ki je zasnoval in upravlja zbirko *BAE*, je v uvodu k izdaji leta 2018 omenil, da se je v Montaignov skepticizem morda naselila nekakšna konservativnost. Montaigne je bil odprt za ideje in način razmišljanja, ki so bili vse prej kot umirjeni, vendar “so mu bili v uteho tudi njegov naslov, posest, navade, njegov katolicizem,” piše Atwan. “Ker za prav noben način življenja ni mogoče dokazati, da je boljši od kakega drugega,” sklepa, “in za nobeno vlado, da je boljša od druge, se lahko mirno sprostimo in sprejmemo ... kakovost življenja, ki jo ponuja naša skupnost.”

Mogoče se je Montaigne bal, da bi bilo, če bi vseskozi živel v skladu s svojim skepticizmom, njegovo vsakdanje življenje nemogoče. Morda je našel uteho v paradoksu, da “reči, da je bistvo védenja zavest, da ničesar ni mogoče zagotovo vedeti, pomeni izraziti neko gotovost,” kot piše Atwan. Vsekakor je jasno, da je vse od Montaigna skepsa glede dogmatizma, glede misli, zamrznjene v nepreverjeno domnevo ali trditev, neizpodbitna značilnost eseja. Taka skepsa je lahko zelo spremenljiva reč, ki se ne sklada z idejo, da neka politika ali način življenja s pisanjem esejev napreduje ali da je esej, napisan v razdrobljenem slogu, zagotovo učinkovitejši od preprosto napisanega.

Zbirka *Best American Essays*, v kateri je od prvega zvezka leta 1986 do danes izšlo 32 zvezkov, je odlična akcidenčna zgodovina načinov, kako je v minulih treh desetletjih esej v ZDA preživel in se spreminjal. Gostujoči uredniki antologij so (bili) tako esejisti kot pisatelji, pesniki, novinarji,

uredniki, zgodovinarji, naravoslovci, psihologi in fiziki. Dolžnost gostujočega urednika vsakega zvezka je napisati uvod in izbrati okoli dvajset esejev iz nabora približno stotih, ki jih zbere Atwan. V izborih nekaterih zvezkov prevladujejo eseji iz visokonakladnih strokovnih revij, kot so *The New Yorker*, *Vanity Fair* ali *The New York Times Magazine*, v drugih jih je več iz manjših revij, kot so na primer *The Threepenny Review*, *Raritan*, *Salmagundi* ali *Granta*. Sčasoma je zbirka predstavila bogat in obsežen vzorec esejistov, proznih slogov in uredniških okusov ter tako pokazala, da se eseji še vedno pišejo, čeprav zahteve žurnalizma silijo pisce v smer reportaže, portretov in pozicioniranja.

Alternativa zbirki *BAE* je *The Oxford Book of Essays*, ki jo je uredil John Gross. Antologija, ki je izšla leta 1991, vsebuje 140 esejev britanskih in ameriških pisateljev od začetka 17. do konca 20. stoletja in predstavlja esej kot obliko literature modrosti. Med zveste privržence eseja v Združenem kraljestvu spadajo rubrika *Freelance* v *Times Literary Supplementu*, Janan Ganesh pri *Financial Timesu* in strani *London Review of Books*, predvsem *Diary*.

V zbirki *BAE* se v uvodih mnogih gostujočih urednikov ponavlja tema razlike med člankom in esejem. Uvedel jo je Atman v predgovoru k izdaji leta 1986. Članek, s čimer misli na časopisni ali revialni prispevek in tudi na akademsko razpravo, je funkcionalen – “informativen, neoseben, zavezan temi”. Ima času primerno temo in jasen namen, zato ne ostane dolgo na knjižni polici. Esaj pa je drugačen, dinamičen, “zdaj osredotočen na ideje in ekspozicijo, zdaj na lovu za elokvenco in šarmom” ter brez roka trajanja.

Gostujoča urednica Elizabeth Hardwick je v uvodu zvezka iz leta 1986 to nasprotje prikazala zelo dramatično. Po zgledu Williama Gassa govori o članku kot o “obupni stvari”, ki jo “obvladuje defenzivnost v opombah pod črto, referencah, pokrivanju” in ki je zglajena “kot poribana stopnica – praktična ekonomija in urejenost”. Na drugi strani pa je esej “velik travnik sloga in osebnega védenja, osvobojen potrebe po obrambi razen tiste, ki jo prineseta inteligenca in iskrivost posameznika ... Tako pridobljeno védenje, zares imenitno, je spet zaželeno zaradi samega užitka.”

Cynthia Ozick je v uvodu k izdaji leta 1998 ubrala podobne strune kot romanopiska Elizabeth Hardwick in esejist William Gass. “Koristnost eseja je v njegovi neuporabnosti: nobene vzgojne, polemične ali družbenopolitične vloge nima,” pravi. “Članek je prazna govorica. Esaj je razmislek in vpogled.” Ozickova je s tem ponovila svojo pritožbo izpred petih let, ko je v eseju *Veliko zgodovine je treba, da nastane malo literature* obžalovala “zaton eseja na račun ‘članka’ – ki je nekaj zanikrnega, skupinsko vodenega,

grdega, oklešččenega, nerazvitega, naglega, lahkotnega, cenenega in nestrpnega”. Potem nadaljuje: “Esej je postopen in potrpežljiv. Članek je hiter, nestrpen in kratek. Esej razmišlja o svojih predhodnikih in v organski spirali raste iz konteksta kot zelen poganjek iz žive veje. Članek pa drvi, brez spomina, preziraje razmislek, uživa v govoricah in polemiki, častilec trenutka.”

Gass in Hardwickova zmanjšujeta vrednost članka, da dvigneta esej. Oba, esej in članek, sta prozni besedili, toda članek je samo delo in nič igre, tovarna namesto travnika ali salona. Ozickova ima drugačen pristop. Članek hoče uničiti, da bi upravičila svojo definicijo eseja. Toda njen zagon eseja temelji na prekomernem zavzemanju, zaradi česar se esej morda kljub intelektualni moči, ki jo najde v njem, zdi ranljiv.

V nekaterih pogledih Ozickova ne soglašata niti z Leslie Jamison. Sama ceni neuporabnost eseja, Jamisonova poudarja njegovo sposobnost družbenega angažiranja. Obe pisateljici pa gledata na izvirnega esejista kot na junaško figuro. Ta skupni pristop ju oddaljuje od Atwana, ki sicer priznava, da sta članek in esej različna, kljub temu pa gleda nanju kot na bližnja sorodnika, saj posredujeta védenje vsak s svojo pripovedjo in svojimi analitičnimi metodami. Članek obvezno ločuje razum od domišljije, medtem ko esej med njima vzpostavlja dialog.

V sleparskem pismu, ki ga napiše Edmund v *Kralju Learu*, je zrno resnice – včasih esej *dejansko* živi pod krinko. Pomislimo na delo Larisse MacFarquhar, redno zaposlene novinarko revije *The New Yorker* in trenutno ene najbolj nadarjenih in domiselnih avtoric stvarne literature v ZDA. Najbolj znana je po člankih o pesnikih in pisateljih, kot sta John Ashbery in Chimamanda Ngozi Adichie, filozofih, kot so Paul in Patricia Churchland ter Derek Parfit, in tako raznolikih osebnostih iz kulture, kot sta Quentin Tarantino in Aaron Swartz (ameriški računalniški programer in “hektivist”, ki si je leta 2013 vzel življenje).

O revialnih prispevkih MacFarquharjeve navadno govorijo kot o portretih (angleško *profiles*), ker pripovedujejo življenjske zgodbe ljudi, ki se pojavljajo v poročilih ali so dosegli kak mejnik v stroki. Vendar ta oznaka ne pove dovolj o njenem delu. V ZDA *profile* v reviji običajno pomeni prvoosebno pripoved, antropološki opis fizične podobe portretiranca ter spisek njegovih najljubših jedi (čim bolj imenitno ali ekscentrično je vse to, tem boljše). MacFarquharjeva se teh običajev ne drži, ker postavlja zid med portretirancem in bralcem. Kot je pred nekaj leti pojasnila za časopis *The Guardian*, skuša z mešanjem moči dejstev in pripovedne širine proze “doseči občutek zaupnosti, občutek, da ste kolikor mogoče vstopili v misli

ljudi, o katerih govori, tako da razumete, zakaj so zaljubljeni v ideje, v katere so se zaljubili, kaj jih gane, kaj jih žene”. MacFarquharjeva prebije zid, da lahko z veliko globino in občutljivostjo prikaže premike v glavi druge osebe. Včasih sta njena pripoved in analiza tako prežeti z mislimi in govornimi modulacijami portretiranca, da zveni, kot da bi ta sam pripovedoval o sebi. Njen portret Chimamande Ngozi Adichie deluje podobno, vendar na drug način, ker se bere kot kratka zgodba.

Besedila MacFarquharjeve niso bila nikoli vključena v *Best American Essays*, morda zato, ker delujejo preveč kot literatura. Njeno nagnjenje do uporabe prostega odvisnega govora – ko dopusti, da pripoved preplavijo glas ali manirizmi opisovane osebe – je doma v romanu, v stvarni literaturi ne toliko. Še en avtor, ki opazno manjka v zbirki BAE, je Ta-Nehisi Coates, najbolj znan po eseju *The Case for Reparations (Razlogi za reparacije)*, ki je bil objavljen leta 2008 v reviji *The Atlantic*, in po knjigah *Between the World and Me (Med svetom in menoj, 2015)* ter *The Beautiful Struggle (Lepi boj, 2008)*. V *Razlogih za reparacije* s kombinacijo zgodovine in reportaže trdi, da so sistematični napadi ameriške vlade na temnopolte državljane vse od ustanovitve države zadosten razlog za ponoven razmislek kongresa o potrebi po zakonskem osnutku, ki bi redefiniral dolgotrajne posledice suženjstva in pretehtal, kako jih odpraviti.

Toda Coatesov esej ni kaka suhoparna politična razprava, ampak prej delo pisca, ki se zelo dobro spozna na esej. Kadar koli je kot otrok v razredu delal zgago, je mati zahtevala, da napiše pojasnilo o svojem vedenju. Ta obred “stalnega izpraševanja, izpraševanja kot obreda, izpraševanja kot raziskovanja in ne iskanja gotovosti”, kot pravi Coates, vodi *Razloge za reparacije* na dva načina. Prvič z neugodnimi vprašanji o zgodovini in socialni politiki ZDA, drugič pa s primerom samega Coatesa kot afroameriškega pisatelja, ki “živi svobodnega duha” in pri tem ne ve, “ali lahko človek sploh kdaj zares živi v svobodnem telesu ali ne”, kot piše Jesse McCarthy v reviji *The Point*. Coates sledi zgledu Jamesa Baldwina, enega najboljših ameriških esejistov 20. stoletja: tako kot on namreč želi, da bi njegovo pisanje in predvsem raziskovanje, ki ga vključuje, služilo kot opomin, da lahko trenutek najglobljega obupa vodi tudi v izostreno jasnost. Kot pravi stara suženjska duhovna pesem: “Ravno ko sem mislil, da sem izgubljen, se je moja ječa stresla in okovi so odpadli z mene.”

V svoji najživahnejši obliki je esej pragmatičen – določen um v določenem času v fazi ugotavljanja, kaj misli. Esezistova želja slediti misli, kamor koli že vodi, bi se lahko zdela predrzna ali čudaška; toda takšno sledenje je lahko tudi osvobajajoče – ustvarjanje prostora, v katerem je mogoče

slediti misli na načine, ki jih kultura ne more krotiti. Namesto z zagotovili o stanju sveta esej oživi z radovednostjo ali dvomom. Če esej premore prepričanja, ta temeljijo na čem drugem, ne na korektnosti, morda tudi na zavedanju, da biva v svetu, ki ima zelo pogosto le malo potrpljenja zanj. Ko beremo velikega esejista, ga spoznamo deloma skozi njegova dejanja samoodkrivanja, ko spoznava samega sebe z raziskovanjem načinov, kako ostaja neznan samemu sebi in mu hkrati ostajajo neznani tudi nekateri aspekti sveta. Moč esejista je prav toliko v njegovih sklepih kot v njegovi sposobnosti, da jih postavlja pod vprašaj. Eseji ne prosijo za utemeljitev, ampak nas spodbujajo k razmišljanju.

Prevedla Maja Kraigher

Tekst je prvič izšel v reviji Wespennest (št. 177, 2019). Objavljamo ga z dovoljenjem evropske mreže kulturnih revij Eurozine, katere člani smo. Copyright © John Palattella / Wespennest / Eurozine

Mnenja, izkušnje, vizije

Helena Koder

Gospa Bovary, to sem jaz!

Čudno: tako zelo oguljen je ta citat, pa ga lahko gulimo še kar naprej in ga ne zmanjka. Za to je kar nekaj razlogov. Najprej ta, da za njim stoji literarna avtoriteta z imenom Gustave Flaubert. Tudi ton, ta vzklík, kajne, je tak, da si ga hitro zapomnimo. Iztrgan iz konteksta, iz neznanega dialoga vzbuja vtis, da ga je sprožilo pisateljevo vznemirjenje, če ne že kar razburjenje, ker so kar naprej drezali vanj zaradi njegove nesrečne junakinje Emme, ki si jo je bil izmislil. Ne smemo pozabiti, da se je moral zaradi njene nemoralnosti zagovarjati na sodišču! Ampak glavni razlog, da je ta citat uporaben še danes, se gotovo skriva v dejstvu, da je v njem zaobjeta vsa zapletenost odnosa med avtorjem in njegovim pisanjem. Vsakomur je razumljiv, ker je tako preprost, hkrati pa je povsem odprt, ne podaja nobene končne resnice, temveč poziva k razmišljanju: je briljantno izhodišče za interpretacije. Zakaj? Ker bralec ve vse o izmišljenih junakih literarnega dela, o avtorju pa ne ve ničesar. Seveda lahko o njem ve marsikaj. Lahko ve, kje se je rodil, šolal, kaj vse je napisal, sklepa lahko o vplivih, preferencah in vsem mogočem, avtorju lahko pripisuje razne namene, ki da jih je imel pri svojem pisanju; bralec je lahko celo literarni izvedenec, a pisatelj kot posameznik, kot človeško bitje bo kljub temu tudi zanj še zmeraj uganka. O gospe Bovary lahko vemo zelo veliko, ker nam je pisatelj o njej veliko povedal. O njem ne vemo ničesar, ker nam o sebi ni “vsega” povedal. Zato je ta citat preprost in enigmatičen hkrati. In zato tako zelo uporaben.

Malo sem pretiravala, ko sem rekla, da nam pisatelj o sebi ni povedal ničesar. Nekateri pisatelji so zapustili za sabo marsikaj, iz česar lahko literarni izvedenci spletajo biografske zgodbe in najdevajo dokaze za svoje literarne teze. In Flaubert je eden tistih, ki so proučevalcem zapustili veliko gradiva. Njegova zapuščina je ogromna in do potankosti pregledana, a še vedno prihajajo na trg knjige o njem. Vendar literarni zgodovinarji, ki so se ukvarjali z raziskovanjem pisem in drugih rokopisov v Flaubertovi zapuščini, zatrjujejo – tako vsaj zagotavljajo verodostojni viri v Wikipediji –, da Flaubert tega stavka o Bovaryjevi ne česa podobnega ni nikoli zapisal. Stavek je bil prvič zapisan nekaj desetletij po pisateljevi smrti, ko je René Decharmes objavil razpravo o Flaubertu. Ker tega podatka ni dobil od neposrednega vira, mu sploh ni posvečal posebne pozornosti in ga je spravil v opombo pod črto. Neimenovani vir je namreč Decharmesu povedal, da je pisateljica Amélie Bosquet Flauberta nekoč vprašala, kdo je Emma Bovary, in Flaubert naj bi bil odgovoril – vendar ne tako enoznačno, kot to citiramo zdaj – takole: “*Madame Bovary, c’est moi, d’après moi,*” se pravi, gospa Bovary, to sem jaz, kakor sem jo sam ustvaril (lahko bi se razumelo tudi “ustvaril po samem sebi”). Kot zanimivost naj omenim, da se je Flaubert s to pisateljico pozneje sprl in povsem razšel, in to zaradi ideoloških in estetskih (!) razlogov. Bila je feministka in ji ni bilo všeč, kako Flaubert v Emmi prikazuje žensko. Ali je torej citat avtentičen ali ne, tega ne bomo izvedeli nikoli, dejstvo pa je, da ni ostal zaprt v neki opombi, ampak se je hitro prebil v publicistiko, akademske razprave in celo v učbenike. Postal je eden najpogostejših literarnih citatov 20. stoletja.

Je pa Flaubert, in njegova zapuščina to hrani, zapisal tudi nekaj čisto nasprotnega. Zapisal je, da je gospa Bovary vse, česar ne mara. In tudi, da se je pri opisovanju nekaterih prizorov v njen lik tako močno vživel, da je občutil fizično slabost. Skratka, njegove izjave o Bovaryjevi, preverjene ali apokrifne, se zdijo protislovne. V resnici pa njihova protislovnost samo dokazuje, kako zelo zapleteno je razmerje med avtorjem in njegovim delom.

Prav zaradi zapletenosti in neulovljivosti tega razmerja sem se na citat o gospe Bovary spomnila, ko sem poslušala in prebirala odzive na podelitev Nobelove nagrade za literaturo Petru Handkeju. Bili so v glavnem dvoji: eni, in teh je več, so grajali Nobelovo žirijo in nagrajenca, drugi, bolj maloštevilni, so razlagali, da je bilo nagrajeno pisateljevo delo in ne Handke kot oseba. Tu in tam se je oglasil še kdo, ki je rekel, da bo Handke, pisatelj ali človek, z vsem tem pač moral živeti in preživeti.

Seveda je najbolj preprosto reči, da Handkeju ne bi smeli podeliti Nobelove nagrade, ker da se je leta 1991 postavil na stran Miloševićevega režima

in si umazal ime. Nobelova nagrada za literaturo je nekaj drugega kot na primer nagrada za neko odkritje v naravoslovju. Pri kakšnem kemiku ali matematiku bi najbrž tak madež na njegovi biografiji mirno prezrli. Lik pisatelja, kakor ga civilizacijsko razumemo in dojemamo, pa predstavlja tudi moralno avtoriteto, zgled človečnosti in torej terja neoporečnost. Videti je, da črno-beli prikaz sliko najbolj izostri.

Je pa zelo preprosto reči tudi takole: nagrajen ni bil pisatelj, nagrajena je bila literatura. Pisatelj je črn, literatura je bela in slika zelo razločna: pisatelj je sicer javna oseba, kolikor je njegovo delo javno, vendar ima kot zasebnik svoja prepričanja, ki jih ima pravico izražati, in če pri tem naredi kakšen *faux pas*, neroden korak, se pač spotakne, morda celo pade, a ko se pobere, gre lahko, kot vsak drug človek, naprej. To je njegova pravica. Njegova literatura, ta pa je javna zadeva, tako rekoč last človeštva, in če je ta literatura dobra – in Handkejeva zagotovo je –, potem si zasluži nagrado. Tudi Nobelovo.

Kar zadeva oni tretji glas, da bo Handke s tem pač moral živeti, ta glas je, vsaj v medijih, tako maloštevilen, da ga je komaj vredno omenjati. V bistvu gre za dejstvo: res je, Handke bo s tem bremenom, s tem težkim nahrbtnikom moral živeti. Mogoče mu bo pri tem pomagalo, da je kot potohodec nahrbtnika vaje. Še od tistih časov, ko je pri dvajsetih letih z mornarsko vrečo čez rame odšel iz tuje domovine v obljubljeni deželo. Čez mejo.

Nobenemu od omenjenih odzivov na Handkejevo nagrado se nisem mogla brez pomislekov pridružiti. Odločitev za črno-belo podobo res izostri sliko, a kaj narediti s tistimi sivo-belimi odtenki, ki jih je tudi na črno-belih fotografijah zelo veliko in ki pravzaprav naredijo sliko živo, plastično, resnično? Odtenki so resničnost, črno-bela slika je umetna. Vendar nam marsikdaj pomaga, da sploh zmoremo neki temeljni uvid. Zame je na primer temeljna slika o fašizmu tridesetih let in drugi svetovni vojni črno-bela. O Hitlerju sploh nočem razmišljati na drugačen način. Njegova tako imenovana človeška plat me ne zanima, z njo se preprosto nočem ukvarjati. Vem, da s tem komu delam krivico, na primer žrtvam iz Dresdna ali po vojni izstradanim nemškim ujetnikom ali ..., ampak samo tako lahko opraviš s stvarmi, ki so se dogajale davno v preteklosti. Za časovno in emocionalno bližje dogodke, v katere nisem več neposredno vpletena, pa se skušam dokopati do slike s čim več niansami med črno in belo. Barve me niti ne zanimajo. Nianse pač.

Imam se za bralko, preberem več knjig, kot je potrebno, da si uradno pripuščen v to kasto, a priznati moram, da me obisk knjižnega sejma vsako leto bolj spravlja v tesnobo, ker vidim toliko krasnih knjig, ki se jih nikoli

ne bom niti dotaknila, kaj šele, da bi jih prebrala. Ob mojem čisto osebnem nelagodju, ki ga občutim, ko knjigo odložim vedoč, da je ne bom prebrala do konca, je odločitev, da knjigo sploh odprem, še toliko bolj zavezujoča. Tako sem kar nekaj nobelovcev iz zadnjih let brala šele po tem, ko so dobili to nagrado. Le Clésia na primer ali Modianoja. Coetzeeja še sploh nisem brala, mi je zelo žal. S Handkejem pa je bilo drugače. Kar nekaj njegovih knjig sem prebrala že davno in zato je bil ves gnev, pa tudi cirkus okoli njegove nagrade zame nekaj čisto drugega, kot če bi se to zgodilo s kakšnim drugim pisateljem. In zato nisem mogla preprosto prevzeti nekega mnjenja, temveč sem morala začeti o tem razmišljati. Mislim, da gre tukaj res za nianse, ne zato, ker jih vidim jaz, ampak ker so nianse bistvena značilnost Handkejeve pisave, njena največja dragocenost. Sicer pa so nianse bistvo dobre literature. Kot vse umetnosti. Tudi kadar je končni izdelek tako črno-bel kot jedkanica, za katero je potrebno ostro šilo. Ostrina.

Zakaj Handke zame ni samo neki pisatelj?

S Petrom Handkejem sem se prvič srečala na malem odru ljubljanske Drame. Bilo je v njegovih zgodnjih časih, a je že sijal na literarnem nebu. Vedeli smo že za njegovo *Zmerjanje občinstva* in za to, da Avstrijecem rad pove kakšno grenko in, oh, vedeli smo, da je pravzaprav Slovenec, še več, koroški Slovenec z maternim jezikom slovenščino, če s tem jezikom mislimo govorico, v katero je narojena mama. Handkejeva mama je Slovenka, pisala se je Sivec, po nemško Siutz, in kot Korošica – ker na Koroškem se je zmeraj veliko prepevalo – ga je gotovo kdaj uspavala s katerim od prelepih slovenskih ljudskih napevov! Tako smo si mislili in malo obžalovali življenjske okoliščine, v katerih je Handke izgubil *naš* jezik. Malo pa se nam je tudi zdelo, da pooseblja usodo premnogih koroških Slovencev, ki jim je bil materni jezik na ta ali oni način odvzet ali pa so se mu odrekli ali se ga celo sramovali. Najbolj plastično je to opisal Handkejev sošolec in pisateljski vrstnik Florijan Lipuš, ko je rekel, da se nekateri njegovi rojaki po slovensko pogovarjajo samo še s kravami, ko jih priganjajo v hlev. In smo bili zaradi tega ob Handkeju tudi malo žalostni. Kot da bi njegovo ime spremljala senca otožnosti.

Moje prvo srečanje s Handkejem je bila dramatisacija njegovega romana *Žalost onkraj sanj* (*Wunschloses Unglück*). Ta roman sloni na naslednjih avtobiografskih dejstvih: mama koroška Slovenka, oče Nemeč iz Berlina, krušni oče tudi Nemeč in seveda, osrednji motiv romana, mamin samomor. Spominjam se ljubljanske predstave: polmrak, pramen svetlobe osvetljuje preprosto, ozko in kratko posteljo, neudobno, trdo postlano. Od nekod je

slišati otožno glasbo, iz katere za trenutek zazveni ljudski motiv, zaigran na glasbilo ali zapet z grlenim glasom. *Pianissimo*. Tiho je. Zelo tiho. Preden mama vzame uspavalne tablete, vse okoli sebe pospravi, uredi, zloži in leže v posteljo tako previdno, da ostane posteljnina kot nedotaknjena. Tako spomin. Bila je, kot radi rečemo, dobra predstava. Izzarevala je tudi vse tiste sence, otožnost in obžalovanje, ki spremlja, vsaj pri meni, Handkejevo ime.

Preden nadaljujem, moram povedati nekaj o sebi. To pisanje ni ne novinarsko ne literarnokritično, ki terjata čim večjo neobremenjenost z osebnimi preferencami. To pisanje hoče biti zelo osebno. Je pisanje bralke, ki k literarnemu delu in njegovemu avtorju namenoma pristopa z vsem balastom svoje osebne izkušnje. Zato bom torej, četudi nerada, povedala nekaj o sebi, saj je to, kar bom povedala, sooblikovalo moj odnos do Handkeja. Nisem prebrala vsega Handkeja, nekaj pa vendarle. Privlačil me je, ker sem ga na neki način videla kot zrcalno podobo. Nisem, tako kot Handke, izgubila maternega jezika, materni jezik je izgubila moja mama, ki z mano nikoli, skoraj nikoli, ni govorila v jeziku svoje mladosti. Svoje domovine. Samo včasih nam je, s čisto drugačno melodijo v glasu, prebrala kak odlomek iz *Babičke* Božene Nêmcové. Ker je bila bistra in se je hitro naučila slovensko, otrok ni hotela na noben način zaznamovati s čimer koli, kar bi jim lahko kakor koli škodovalo. Najbrž se je v mestecu pod hribi, na koncu ravnice, na koncu sveta, ona, ki je odraščala v velikem mestu in potem nekaj let celo živela v prestolnici Jugoslavije, počutila kot tujka, ki velja za malo drugačno. Tujci so taki in taki, vsekakor so *oni*, Slovenci smo pa *mi*, vsi enaki. Ne med sabo, to ne, ampak nasproti tujcu se delamo med sabo enake in nekaj več od njih, to pač. Tako je to povsod. Včasih pomislim, kaj bi bilo, če se moj oče, zaveden koroški Slovenec, po plebiscitu ne bi bil odločil, da bo živel v Jugoslaviji, ampak bi, tako kot vsi njegovi sorodniki, ostal doma, na avstrijskem Koroškem, in bi si z mojo mamo tam ustvarila družino. Oče je svoj poklic opravljal srčno in z veliko znanja, v Avstriji bi nam najbrž šlo gmotno bolje, pa vendar s tesnobo pomislim na možnost, da bi se rodila tam. In če bi se to v resnici zgodilo, ali je mogoče, da bi s tesnobo pomislila na možnost, da bi se rodila v Sloveniji? Ali pa bi postala Slovenija moja – tako, kot se je zgodilo Handkeju – deveta dežela? Tako je to z našo identiteto, imamo jo za danost kot genski zapis, v resnici pa je ne ustvarjamo kar sami.

Ampak v mojem otroštvu je bila Koroška zelo daleč, tam nekje na drugi strani gora. Bila je resnično daleč, ne po kilometrih, ampak ker se tja sploh ni dalo. Ko je na Koroškem umrla moja stara mama, oče ni mogel niti na

pogreb, kaj šele da bi jo bil lahko prej obiskal. Tako je bilo v mojem zgodnjem otroštvu in s tem smo živeli. Tam čez pa so živeli stric Gregor, velik kot gora, ki je gospodaril na očetovi domačiji, pa blagi stric Franci, z očmi, ki so postale vlažne, ko me je zagledal, otroka, in dvignil visoko visoko gor. Pa teta Mici, Mitzi, velikokrat bolehnna, in teta Rezi, Resi, ki je znala z raskavo roko mehko mehko pobožati in je tudi sedé zmeraj kaj delala, če pa je kdaj imela proste roke, jih je v naročju prekrizala in vsake toliko zavzdihnila, o Marija, o Marija. Pri čemer je bil tisti njen r čisto drugačen, kot sem ga bila vajena doma, a mi je bil domač, ker smo tatku včasih rekli, naj kaj pove po koroško, in so se takrat v njegovo brezhibno slovenščino primešali nekakšni grleni glasovi in naredili govorico mehko in raskavo hkrati. Oče in mama, oba sta govorila lepo slovenščino: oče najbrž zaradi ljubezni do jezika, ki so ga njegovi sorodniki izgubili, mama pa zato, da bi ne zvenela kot tujka. Koroška je bila za nas daleč. Vedeli smo, da je bilo na tistih kmetijah nekoč eno samo garanje in da so ženske tako trdo delale na polju, da so včasih novorojenca povile kar na njivi. Tam, na Koroškem, je bil najboljši kruh, kiselkast od droži in sladek od rži, tam so bile najbolj dišeče domače salame, ki jih je znal tatek narezati tako na tanko, da so se rezine v ustih raztopile in jih napolnile z okusom. Pozneje, ko se je že smelo v Avstrijo, smo se z obiskov zmeraj vračali s hlebcom kruha in s salamo. Ampak še potem je Koroška ostala tam daleč in tudi ko smo že hodili v Avstrijo po pralne praške in kaj vem kaj še, je bila ta Avstrija čisto neka druga država kot ona Koroška naših sorodnikov.

Avstrija, kamor smo mi hodili nakupovat v njihove špare in kope, je bila tista Avstrija, ki jo je Handke sovražil in bežal iz nje. “Kjer se duše usmradijo od zlobe,” je rekel 8. oktobra 1991 Ivu Štandekerju, novinarju Mladine, ki je dve leti pozneje padel v Sarajevu, zadel ga je srbski orostrelec. Kar vseč nam je bila opazka o Avstriji, čeprav malo zlobna. Ono drugo Avstrijo, Koroško, je imel Handke rad. Našel jo je prav v jeziku, tistem izgubljenem jeziku, ki so ga – v *Ponovitvi* – govorili ‘njegovi’ predniki, potomci tolminskega upornika Gregorja Kobala, in jo pripovedovalec Filip Kobal pri dvajsetih letih nekje v okolici Bohinja odkriva v zapuščini svojega starejšega brata, ki ga sploh ni poznal, saj je, tudi nekje pri dvajsetih, umrl na ruski fronti, malemu Filipu pa je, kot krstni boter na vojaškem dopustu, v mornarski vreči zapustil dve knjigi slovenskih besed.

“Začelo se je tako, da se je beseda za besedo – brat je določene označil, tako da sem lahko marsikaj preskočil – pred menoj sestavljalo ljudstvo, v katerem so se natančno ponavljali vaščani doma, a ne da bi pri tem, kot v krožečih zgodbah in anekdotah, zakrknili v tipe, značaje in nosilce

zgodb; na ljudeh in stvareh sem videl samo njih bleščeče obrise. Besede so govorile o nekem podeželskem ljudstvu, pri katerem so tudi primerjave prihajale s podeželja: „tak jezik ima kot krava rep“ (Ponovitev, prevod Silvija Borovnik in Klaus Detlef Olof, založba Wieser, 1988).

Še preden je Filip odkril besede v slovarju, mu je njegov sošolec zaupal, da se tistih nekaj slovensko govorečih dijakov v duhovniškem internatu po končanem pouku ne družijo in potihem pogovarja zaradi kakšnih zarotniških namenov, ampak zato, da ne bi z glasnim govorjenjem motili nemških sošolcev, ko se lahko po končanem pouku pogovarjajo malo po slovensko, kajti „ali ni razlika, če lahko rečem njiva namesto *Acker* ali namesto *Apfel* jabolko?“.

Najbrž je Handke tudi sam ugotovil, da se Slovenec s svojim jezikom zmeraj umakne v šepetanje ali pa v tuj jezik. In da se tudi v tem tujem jeziku, nemščini, v domači rabi ohranjajo predvsem slovenske besede, ki pomenijo nekaj slabega, podrejenega, sramotilnega. Obstaja zgodbica, pretresljiva in zelo povedna, ki jo je Handke kot otrok slišal iz ust svoje mame. V različnih oblikah jo je literariziral v kar treh svojih delih, izvirno pa jo je vpletel v svoj govor ob podelitvi Nobelove nagrade in jo povedal s cmokom v grlu ... Na neki koroški kmetiji, malo iz vasi (kjer se je govorilo nemško, op. avt.) je gospodar posilil deklo, ki je bila umsko prizadeta (*eine Idiotin*) in so ji pravili *trêp* (v podjunskem narečju za knjižni „trap“; v rabi za oba spola). Dekla je rodila punčko, a so ji jo vzeli in je zanjo potem skrbela gospodarjeva žena, kot da bi bil otrok njen; dekla se ji ni smela približati. Nekega dne se je punčka oddaljila od hiše in se zapletla v žičnato ograjo na robu posestva. Ker se ni mogla izkibacati, je začela kričati, od nekod je pritekla dekla in jo rešila. Punčka je potem po nemško vprašala svojo mamo: „Mama, zakaj ima *trêp* tako mehke roke?“ (*Mutter, warum hat die Trêp so weiche Hande?*)

In Filipov oče v *Ponovitvi*, ta trdi, zagonetni koroški Slovenec, redkobeseden, a neizmerno ponosen na svoj uporniški rod pregnancev s Tolminskega, ali ni vrhunec njegovega upora proti drugorazrednosti Slovencev v avstrijskem okolju prav v tem, da govori brezhibno nemščino, nemščino brez najmanjše primesi katerega koli narečja, brez popačenk, tako zelo značilnih za nemško govornico v tem delu Avstrije. Biti v okolju nenehnega poniževanja superioren na edini možen način: z jezikom. In njegov sin, slovenskost odkrivajoči Filip: „Kako da se človek ne bi rad prišteval k tistemu neznanemu ljudstvu, ki ima za vojno, oblast in zmagoslavne pohode tako rekoč samo izposojenke, ustvari pa ime za najbolj nezatne stvari (...) in ki je najbolj ustvarjalno pri poimenovanju zavetišč, skrivališč in preživališč,

kakršna si lahko prisanjajo samo otroci (...) in ki se mu obenem ni treba nikdar, nasproti 'narodom', omejiti kot edino, kot izbrano (saj vendar biva in obdeluje, kot je razvidno iz vsake besede, na svojem)."

Koroško podeželje je zame mitska dežela, kjer se fantiček, ki si je na čevlje privezal deščici, drsa po velikem zamrznjenem jezeru, Vrbskem; to je moj oče. Nedosegljiva dežela, ker je ni več. Jezik mojih starih staršev je bil samo slovenski, jezik njunih potomcev in mojih sorodnikov pa je nemški. V teh bolj nemških vaseh plebiscita sploh ni bilo. Dedka in babice ni več, Gregorja, Francija, Rezi in Mici ni več. Njihovi vnuki ne znajo slovensko.

Handke pa je našel svojo mitsko deželo, ko je iz utora v železniškem predoru med Avstrijo in Jugoslavijo, kjer je prebil noč, stopil v svetel dan proletarskih Jesenic. "Stari oče in mama sta bila Slovenca ... jaz sem se nekega dne odločil, da spadam v to deželo, da grem v Bohinj pa okrog Triglava; v Piranu sem prvič videl morje, Soča, Kras, to je nekako v meni" (približno tako Ivu Štandekerju). In še: "O, slovenski jezik, ki imaš, kateri živi jezik še, za to, kar počneta ali pustita dva, posebno obliko, dvojino, dual!"

To je bil *moj* Handke: Handke *Neba nad Berlinom*, *Žalosti onkraj sanj*, *Ponovitve*, *Skrivnosti gore Sainte-Victoire*, Handke, prevajalec Lipuševih *Zmot dijaka Tjaža*, Handke svetovljan, Handke samotni popotnik in Handke, prijatelj mojega prijatelja iz Lokavca. Vse to je bil Handke, kadar sem šla brat njegovo naslednjo knjigo. Takšni smo bralci.

Potem se je zgodilo leto 1991. Ne bom ponavljala dejstev okoli razpadanja Jugoslavije, osamosvajanja Slovenije, vojne. Strašne vojne. Handkeju da je pred očmi začela razpadati država, v kateri je videl dom svojih Slovencev; nenadoma da jih več ne razume, kaj hočejo, tako je razbrati iz njegovega pisanja. Bil je čustveno prizadet, kot smo bili prizadeti vsi, in tako smo začeli lesti vsak na svoj breg. Vsi smo bili vpleteni, vsi smo začeli dejstva interpretirati v podporo svoji agendi. Štandekerju je na primer Handke takole razlagal odločitev svojega deda, da na plebiscitu o statusu Koroške glasuje za priključitev k Jugoslaviji. Njegov ded naj si ne bi bil toliko želel priključitve Koroške k Sloveniji, kot si je želel priključitev k Jugoslaviji, in to zato, ker je Jugoslavija imela kralja, ded pa je, ker je Avstrija postala republika, obžaloval konec monarhije in s tem izgubo cesarja kot vrhovnega poglavarja. Saj Handke se je zavedal, da gre za špekulacijo, a je pri njej še vedno vztrajal, ko je čez nekaj let v knjigi *Zimsko potovanje k rekam Donavi, Savi, Moravi in Drini* s "spornim" (!) podnaslovom *Pravičnost za Srbijo* to podmeno tudi ponovil. Seveda je možno, da ima Handke prav. A moj oče, ki je bil v predplebiscitno agitiranje tako močno vpleten, da se je po slabem

izidu plebiscita raje odločil, da se izseli iz Avstrije, nam je pravil, da je bilo samopašno in nasilno ravnanje srbske vojske na Koroškem po koncu prve svetovne vojne glavni razlog, da je prihodnja zveza Slovencev s Srbi med koroškim prebivalstvom izgubila simpatije. Težko si predstavljam, da bi koroški kmet, malo starejši od mojega očeta, hrepenel po srbskem vladarju. Seveda je tudi to moja špekulacija, ampak nanjo se sklicujem z nič manj verodostojnosti, kot se sklicuje Handke na svojo.

Hočem reči, da smo bili leta 1991 vsi močno čustveno vpleteni in nesposobni racionalne presoje. Eni smo naivno verjeli v iluzijo Slovenije, ki ji samo ta majcena sprememba v statusu manjka do tega, da bo pri nas kot v Skandinaviji ali, še raje, v Švici, Handkeja pa je bolelo, natanko tako se je izrazil, da razpada država, ki jo ima rad kot “svojo deželo različnih jezikov, religij in pokrajin”. Handke se je zavedal, da tista Jugoslavija, ki jo je imel rad, v resnici ni čisto taka, da je to samo iluzija, toda kako naj pa živimo brez iluzij, se vpraša. Že v *Ponovitvi*, ki jo je pisal v osemdesetih, še pred Miloševićevim vzponom, je, ko je opisoval, kako se na primer na Jesenicah ali na Krasu, drugače kot v rodni Avstriji, počuti v svobodnem svetu (kar je bilo ravno obratno od veljavnega mnenja, da je svobodni svet na Zahodu, torej v Avstriji), dodal naslednje: “Da je bila to prevara, to sem vedel že takrat. Ampak take vrste védenja nisem maral, ali bolj pravilno: hotel sem se ga znebiti; in takšno hotenje sem spoznal kot svoje življenjsko čustvo; spodbuda, ki sem jo tako prejel iz prevare, vsaj do danes še ni minila.”

Mi, ki smo bili takrat, podobno kot Handke, čustveno močno vpleteni in smo podobno črpali moč iz samoprevare in delali načrte na podlagi iluzij, smo Handkeja malo odložili. Zmešalo se mu je, smo rekli, Handkeju se je zmešalo. Zgodilo se mu je nekaj takega kot njegovemu Filipu Kobalu, ki je po nekem šolskem izletu kar naenkrat kot podivjan stekel čez travnik stran od skupine, “Stran, samo stran! Samo biti sam!”, in mu je potem, ko se je vrnil iz goščave, s podtonom razsodbe, ki je bila nepreklicna, učitelj rekel: “Filip, ti nisi pri pravi!”

S takim nepreklicnim podtonom razsodbe sem za veliko let pozabila na Handkeja. Kar sem poslej slišala o njem, sem sprejela neprizadeto, nisem se odzvala ne razumsko ne čustveno. Knjig se nisem dotaknila. Še ko sem slišala, da je govoril na Miloševićevem pogrebu – ker da tega mu pa res ni bilo treba –, se ni v meni nič zganilo. Handkeja zame ni bilo. Do pred nekaj leti, ko sem šla v Dramo gledat njegovo igro *Še vedno vihar*.

V ljubljanski Drami sem bila prvič, ko so nas šolarje peljali tja gledat *Gospo Biserno reko*. Ne vem, kako se je to zgodilo, ampak nekaj otrok so nas po

predstavi spustili na oder, da smo se smeli pokloniti znameniti igralki Mihaeli Šaričevi, ki je igrala gospo Vangovo. Tako smo na deskah, ki pomenijo svet, kot so nas učili v šoli, lahko vdihnili tudi vonj, ki lebdi nad njimi: to omamno mešanico vonjav po pudru, šminkah, barvah in človeških izparinah. Bilo je nepozabno. Odtlej sem bila v Drami še nešteto krat, daleč največkrat v dvoje. In prav zato sem uživala privilegij, da sem kakšenkrat smela od daleč gledati katero od zadnjih vaj ali generalko ali se celo spet sprehoditi skozi zaodrje, kjer me je v nosnicah spet in spet vznemiril ta edinstveni vonj. Drama zame tako ni samo gledališče: je posvečen kraj.

Med številnimi umetniškimi ali pa samo družabnimi ali osebnimi doživetji, ki so povezani z njim, pa je tudi naslednje. Ko je Peter Handke začel objavljati svoje lamentacije zaradi razpadanja Jugoslavije, so ga povabili v Dramo, da bi tam razložil svoje poglede in pojasnil svoja stališča, jih argumentiral, kot se to pač počne ob takih priložnostih, a se je zasukalo drugače od naših pričakovanj. Najbrž tudi od njegovih. Neodobravajoči odzivi iz parterja, nekaj vzklikov ogorčenja in srda, ki jih je Handkeju namenila njegova pisateljska kolegica iz zgornje vrste lož, splošni nemir med občinstvom, kot da bi vsak posameznik hotel tudi nekaj povedati, vse to je bilo dovolj, da je avtor *Zmerjanja občinstva* preprosto vstal in odkorakal z odra. Zmerjati z odra ali prenašati zmerjanje sta pač dve zelo različni stvari. Bilo je neprijetno in mučno.

Leta 2013 sem torej prekinila svoj molk s Handkejem in šla v Dramo gledat *Še vedno vihar*. Bila sem pretresena in očarana. Pretresena zaradi same vsebine, očarana od dramatikove pisave in osredotočenosti uprizoritve. Tema je podobna tisti, ki jo je na podlagi dogodkov v svoji družini v romanu *Angel pozabe* obdelala Maja Haderlap. To je lirski drama, monumentalna po zgradbi; glasovi mrtvih se prepletajo z glasovi živih sorodnikov; poleg dveh 'resničnih' stricев, ki sta umrla kot nemška vojaka, so tu še izmišljena teta in stric, ki sta šla v partizane, pa stari starši in seveda mama. Osrednji lik je Jaz, iščoč resničnost. Handkejeva drama na zelo avtentičen in pretresljiv način govori o usodi koroških Slovencev v 20. stoletju, tudi o krivicah in bolečinah, ki so bile prizadejane koroškemu partizanom, saj so svoji državi Avstriji priborili status žrtve v drugi svetovni vojni, oni sami pa niso dobili niti najmanjšega zadoščenja. Prav nasprotno, deležni so bili zaničevanja tistih, ki so bili med vojno njihovi krvniki. *Še vedno vihar* je Handkejevo devetnajsto odrsko delo, snoval ga je petnajst let, krstna izvedba je bila na Salzburškem festivalu; Handke je naslov našel v didaskalijah za *Kralja Leara*, kjer je napisano navodilo *STORM STILL*, ki ga je Handke v rokopisu okrajšal v *S. S. ...*

Ni šlo drugače: Handkeja sem morala vrniti med *svoje* avtorje, le zakaj naj bi samo sebe kaznovala s prikrajšanjem za dobro literaturo, sem si mislila, ko sem odhajala iz Drame. Vendar do Nobelove nagrade nisem prebrala ničesar njegovega več. Po njej ni bilo več mogoče odlašati.

Da je Handkejeva literatura dobra, o tem najbrž ne more biti dvoma. Ko sem se odločila, da o teh rečeh pri sebi malo počistim, sem si šla izposodit nekaj njegovih knjig. Za nekatere je še vedno čakalna vrsta: škandal ima dobre posledice, če se podobno dogaja tudi v drugih okoljih, se bo Handkejeva branost povečala, nekaj več bralcev bo slišalo za koroške Slovence, mogoče celo kaj o fašizmu in antifašizmu, kar je v Evropi izgubljanja zgodovinskega spomina dobro, to je že treba priznati, čeprav gre za stranski učinek branja.

Ko sem prvič prišla v knjižnico, je bil takoj na voljo samo *Pisateljev poldan*. Bolj dolgočasne vsebine si skoraj ni mogoče predstavljati. Pisatelj, ko opravi svoj dnevni obolos muzam, se odpravi na sprehod proti obrobju mesta. Ker vem, da je takrat živel v Salzburgu, sklepam da gre za to mesto. Pisatelj torej hodi po nezanimivih delih mesta, tu in tam prepozna človeka, ki ga raje ne bi srečal, včasih opazi, da kdo prepozna njega, kar mu tudi ni všeč, od časa do časa kje postoji, gleda drevo v daljavi ali kako se zid avtobusne postaje prekriva s senco neke zgradbe, nekje sedi starec s črnim klobukom, ob njem skaklja deček, najbrž vnuk, vmes pade kakšna snežinka, tudi zvečeri se, nazadnje gre pisatelj, ne vedoč, kaj ga tam čaka, v neko gostišče, bolj beznico, kjer se ljudje pogovarjajo drug čez drugega ... in pozneje enkrat se vrne domov, kjer je neka žival, pes ali mačka brez imena, in kjer ga čaka bel list papirja. To je ta "vseбина": res se ne zgodi nič. A kdo mi lahko razloži, kako je mogoče, da sem to knjigo prebrala tako rekoč v enem dihu, da je celo nisem hotela odložiti, ko je bilo treba, da sem uživala v vsakem stavku?

Nekaj podobnega se mi je dogajalo med branjem *Poskusa o norem gobarju*. Nisem kakšna nora gobarka, ampak občutek nabiralca, ki je dotlej najdeval samo lisičke, košare lisičk, ko se pred njegovimi očmi nariše prvi jurček, je opisan tako doživeto, da bralec v nosnicah začuti neponovljivi vonj zemlje; ne vonj po zemlji, kot diši na primer prašičja pesa: iz ajdovčka veje vonj prsti, iz katere smo. Ne bom opisovala naprej, ne bom razlagala metafor, vsak lahko to prebere, povedati želim samo, da je to dobra literatura, celo dovolj dobra za Nobelovo nagrado.

Ali je to literaturo mogoče ločiti in ocenjevati ločeno od avtorja, jo je mogoče od njega odlepiti? Namenoma bom uporabila gnusno primerjavo: je mogoče avtorja ločiti od njegovega pisanja tako, kot mesar loči kost od

mesa? *Gospa Bovary, to sem jaz!* Kje smo že to slišali? Pisatelj, če je umetnik – in ni dobro, če ta dva pojma enačimo –, piše iz nuje. Drugače ne zna. Brez tega ne more živeti. Nekaj takega pripoveduje Rilke mlajšemu pesniškemu kolegu, ki se je znašel pred vprašanjem, pesniti ali ne. Če torej pisatelj piše po notranjem ukazu, kako bi moglo biti to, kar zapiše, nekaj drugega kot on sam. Ne on sam kot lik iz svoje literature, temveč on sam, ki stoji za vsako besedo napisanega. Pri tem seveda ni nujno, da pride do kakšnih odgovorov, kaj šele naukov. Ionesca – proti koncu življenja je dajal neke zelo neprimerne, morda celo rasistične izjave, a so bile hitro pozabljene in *Plešasto pevko* ali *Nosoroge* še zmeraj igrajo –, je neki južnoameriški novinar vprašal, kakšno je njegovo pojmovanje življenja in smrti. Ionesco je ravno stopil z ladje. Odložil je torej kovčke, si otrl pot s čela in poprosil novinarja, naj mu nakloni dvajset let za razmislek, a da mu za odgovor ne more jamčiti: “Natanko to se sprašujem sam, in da se to sprašujem, zato pišem.”

V *Pisateljevem popoldnevu* se ob koncu sprehoda pisatelj sreča s svojim prevajalcem, ki je nekoč tudi pisal, zdaj pa samo prevaja. Ko opravita z vprašanji v zvezi s prevajanjem, začne prevajalec pripoved o sebi. Pripoveduje, da je, ko je še pisal, občutil, kako v njem ždi besedilo in čaka, da ga bo iztislil na papir. To je njegovo prabesedilo, vseobsegajoče, zajema preteklost in sedanost, vidi v prihodnost, pozna zgodovino, povezuje osebno in splošno, kratka veliki tekst. A vsakič, ko je sedel k pisanju, se je besedilo, ki je hotelo kot veletok izbruhniti iz njega, začelo izgubljati v malenkostih, podrobnostih, nepomembnostih. Sfižilo se je. Začenjal je znova in znova, a vse je bilo daleč od tistega bogastva, ki je bilo v njem. Potem se je nekega dne odločil, nehal je pisati, zdravje se je vrnilo, zadovoljstvo tudi. Ko zdaj pri prevajanju najde pravo besedo, ko ujame pravi ritem, ko vidi, da se prevod in pisateljev tekst ujemata do potankosti, je zadovoljen. Srečen. Ja, prevajalca je mogoče ločiti od besedila, ki ga je prevedel. Ker besede v prevodu niso njegove, temveč so pisateljeve, čeprav posameznih besed pisatelj ne razume, ker jezika ne zna. A te tuje besede so še vedno njegove in jih ni mogoče ločiti od pisatelja.

Ko Handkejev pisatelj iz romana v oni beznici poslušá nekega boemskega kolega, ki ga mori s svojimi tožbami nad vsem, se začne pisatelj – Handke? – spraševati o svojem delu tistega dne. Kar je bil danes napisal in bil na to ponosen, se mu je naenkrat zazdelo zanič, tudi tisti trenutek, ko je imel občutek, da je našel odlično izhodišče za nadaljevanje, se je nekam izgubil in ni se več mogel spomniti, kako je želel nadaljevati. Potem se začne spraševati – medtem oni drugi še kar naprej naklada –, o čem in

o kom je sploh še vredno pisati. Kaj je naloga, ki jo ima kot pisatelj? Ali vloga pisatelja danes sploh še obstaja? In se nazadnje, ko ne najde ne osebe ne pojava, o katerem bi bilo *vredno* pisati, vpraša, kdo se pri vsem tem še lahko sklicuje, da je umetnik in da v sebi potrjuje notranjščino sveta. In si odgovori: “Že ko sem se, pred koliko leti le?, osamil in umaknil, da bi pisal, sem priznal svoj poraz kot družbeno bitje, se izločil od drugih za vse življenje. Pa četudi bom vse do smrti sedel tu med ljudmi, deležen pozdravov, objemov, posvečevan v njihove skrivnosti – mednje ne bom sodil nikoli.”

Dve ključni misli sta v zgornjem slapu besed: da “*umetnik v sebi potrjuje notranjščino sveta*” in da je s pisanjem “*izločil in priznal svoj poraz kot družbeno bitje*”. Kot samoizpolnjujoča se prerokba se mi zdita zdaj, ko vem, da sta bili zapisani davno, preden se je Handke podal na svoje zimsko popotovanje, iskat pravičnost za Srbijo.

A naj se vrnem k literaturi. Če pisatelja ni mogoče ločiti od njegove literature, gre pa naokoli glas, da pisatelj ne bi smel dobiti tako ugledne nagrade, kot je Nobelova, potem se moram vprašati, kaj je v tej literaturi takega, kar bi bilo v opreki z načeli človečnosti, ki so vgrajena v pojem tako visokega priznanja. In tukaj pridem v zadrego: v nobenem Handkejevem delu, ki sem ga prebrala – vsega pa seveda nisem – nisem našla nič takega, kar bi ne bilo v skladu s splošnimi načeli humanizma, človekovih pravic in drugih lepih postulatov, na katere se zaklinjamo (in jih kot družba nenehno kršimo). Nobenih ideoloških vsiljevanj, nobenega ščuvanja proti drugemu, rasističnih nagovarjanj ali prikritih namigov, kaj šele fašistoidnih opredelitev, nobenih rasnih, verskih ali spolnih vrednostnih lestvic. Handke ne mara institucij, nikakor ne mara tistih, ki se imajo za nekaj več, tudi hlapčevstvo mu ni všeč ali kar vdanost v usodo, topoglavost mu gre na živce, ampak to so že malenkosti. Je pa, če natančno pomislim, velik pacifist, vojno hujskaštvo sovraži, nemški vojaki, ki so jih poslali na rusko fronto, se mu smilijo, prav tako se mu smilijo koroški partizani, ki so za svojo žrtev želi prezir. Rad ima ženski smeh, marljivost se mu ne zdi hvalevredna, v motu *Žalosti onkraj sanj* z mislijo na mammo citira Dylana: *ni se rodila marljiva, a je marljiva umrla*. Naredila je samomor, kot se vé. V tisti beznici, kamor je vstopil med sprehodom, si želi, da bi vanj stopila tista lepa samozavestna ženska, ki je v ta lokal stopila nekoč davno, “iskaje telefon? ali da bi kupila cigarete? in ko jo je bila zagledala, se je vsa ta bezniška svojat spremenila in prebudila.” Tega “nastopa lepote”, tega si včasih zaželi. In, kot se meni vidi, je najraje sam. Zazrt vase. Kdo bo rekel, v svoj popek. Že mogoče, a o njem nam ničesar ne pove. Ko ga je ugledna literarna publicistka Katja Gasser z ORF ob sedemdesetletnici vprašala, kaj bi rekel na debato o evropskih

vrednotah, se je zamislil, potem pa: "Vrednote so v obliki velikih del, v glasbi, v lepoti otroških oči, vse drugo je s..." Ob otrocih je ganjen (beri *Otroško knjigo!*); moral se je zelo truditi, da je tisto zgodbo, v kateri nastopa *trêp* z mehкими rokami, povedal do konca. V govoru v Stockholmu je bilo izrečenih čuda slovenskih besed, ne samo *trêp*, več takih, ki pomenijo kaj dobrega, tudi *Stara vas*, njegova rojstna.

Dvakrat sem prebrala njegov spis *Zimsko popotovanje k rekam Savi, Donavi, Moravi in Drini*. V njem nešteto krat uporabi besedno zvezo "psi vojne". Z njo obklada ne samo vojne hujskače, ampak vse vpletene v vojno, najbolj pa tisk, ki da se hujskaško zavzema za eno stran; najuglednejši svetovni časniki so mu trn v peti, na vrhu spiska najbolj pristranskih naj bi bil *Le Monde*. Na tisto zimsko popotovanje se je Handke odpravil, ko se je vse najhujše že zgodilo. Iskal da je pravičnost za Srbijo, je zapisal in nešteto krat ponovil. Pa da ima rad "tragične junake" in "da ga vedno zanima nasprotna stran" (izjava za Delo). Srbskih oporečnikov ni poslušal. Po pravici smo mu zamerili. Bili smo prav tako čustveno vpleteni kot on sam, ki je izgubil pravljico o čudežni deželi Jugoslaviji. Naredil je še marsikatero gesto, ki se nam je zdela skrajno neprimerna. Ampak, in samo to šteje: ne zapisal ne storil ni nič takega, da bi na podlagi tega kdor koli lahko komur koli storil kaj hudega. V vsem tistem spisu, ki je pravzaprav dnevnik in je literatura samo toliko, kolikor Handke ne more napisati niti stavka, ki ne bi bil literaren – še če bi pisal navodilo za uporabo nekega stroja, bi to najbrž zvenelo kot pesem – nisem našla nobene misli, zaradi katere bi pomislila, da Handke ni spoštovanja vreden človek. Pravzaprav pisatelj, saj smo menda spoznali, da ju ni mogoče ločiti. Kjer so stvari nejasne, in malo je stvari, kjer je vse jasno, tam Handke ne postavlja trditev, tam so predvsem *zaznave* in kakšno vprašanje. Neprijetno, zoprno, odveč nam je, tega nam je čez glavo, tega nočemo slišati in vso pravico imamo, da to odklanjamo, ampak: kaj bo z nami, če bomo pisateljem zamerili, ker *zaznavajo* stvari, ki kazijo *našo* sliko, in postavljajo neprijetna, zoprna vprašanja? Kaj bo z nami, če si pisatelji ne bodo več upali in, bog ne daj, ne bodo smeli povedati, kaj *zaznavajo*?

Handke gre, ko se sprašuje o tem, še dalje. V *Zimskem popotovanju* zapiše tole misel: "Ali ni vse, vsakršno miselno ali besedno oblikovanje, tudi nečesa, kar se v resnici zgodi, bolj ali manj izmislek. Manj izmislek, če je samo poročilo, in bolj, čim natančneje hočeš besedo in misel oblikovati! In čim več domnevaš, bolj je zgodba zanimiva tudi za druge."

Poskušam iti dalje: bolj ko si pisatelj izmišlja, bolj dodaja sebe, in bolj ko dodaja sebe, bolj prodira vase. In bolj ko gre vase, bolj se njegova zgodba bliža bralcu in postaja univerzalna.

A vsa literatura, vsa umetnost ne zna odgovoriti na vprašanje, kako da se človek, ki bere knjigo, zna vživeti v izmislek, ne zna pa se vživeti v so-človeka, ki trpi zraven njega. Empatija? Smo je sploh zmožni?

Pred nekaj meseci so v Kinodvoru predvajali dokumentarni film o prvi svetovni vojni, kot ga še nismo videli. Z najnovejšo tehnologijo so črno-belim arhivskim posnetkom dodali barve in tretjo dimenzijo, s pomočjo čitalcev besed z ustnic so dodali celo nekaj avtentičnih dialogov. A glavno besedilo so pripovedi starcev, ki so se, neizkušeni in vojaško neizurjeni, pri šestnajstih, osemnajstih letih nekje v Belgiji spopadli s podobno mladimi nemškimi vojaki. Film je zgrajen tako, da gledalca dobesedno potisne v strelske rove pod žvižgajoče krogle, eksplozije granat, topovske izstrelke. V tem kaosu je trenutek, ko "na sceni" trčita nemški in angleški vojak, oba zelo mlada: Anglež je hitrejši, Nemec pade. Angležu se zasmili: skloni se k njemu in mu ponudi čutarico. Nemec naredi požirek in reče: "*Danke, dass war gut.*" In umre. Ali bo kdaj tako, da se bo čas v usodnem trenutku ustavil, kot se slika ustavi v filmu, in se bosta dva človeka sposobna vprašati, zakaj se hočeta pobiti? Ker to, da znata biti vljudna, mogoče celo sočutna drug z drugim, to smo videli.

V tistem filmu vojaki pripovedujejo, da je bila po vsem hudem, kar so doživeli, še hujša brezbržnost, s katero so nanje gledali sodržavljani, potem ko se je evforija zaradi konca vojne malo polehla. Eden teh soldatov pripoveduje, da je na londonski ulici srečal nekdanjega sodelavca iz tovarne. Ta ga je začuden pogledal in vpraša: "Ja kod si pa ti hodil? A si imel nočno?"

Res je, brezbržnost je hujša. Ali je prav, da je Peter Handke dobil nagrado? Kaj pa, če bi vprašanje raje obrnili: ali bi bilo prav, da je ne bi dobil? Mogoče bi nam pri razbijanju glave pomagalo kar priporočilo, ki ga je Handke dal svojim poslušalcem, ko so mu na univerzi v Celovcu podelili častni doktorat. Brez ovinkarjenja in kot vedno brez vljudnostnih fraz je izrekel stavek, ki ne dopušča ugovora: "Berite no že vendar!"

Pogovori s sodobniki

Sodobnost z Renato Zamida

Sodobnost: Kako je nepričakovana invazija koronavirusa spremenila delo Javne agencije za knjigo (JAK)?

Zamida: Kot vse druge nas je precej ohromila. Tekočih procesov sicer v nobenem trenutku nismo ustavili, polovica sedemčlanskega kolektiva je dober mesec dni delala od doma, druga polovica izmenjaje na sedežu JAK, glavna pisarna je bila vseskozi delujoča, telefonsko in elektronsko smo bili dosegljivi. S 4. majem smo se vrnili v običajni delovni ritem. Velika sreča je, da smo izpeljali vse programske razpise in sklenili ustrezne pogodbe o financiranju in da smo uvedli enotni triletni razpis za revije – sicer bi jih zdaj kar nekaj ostalo na suhem. Kot veste, v skladu s priporočilom ministrstva z dne 27. 3. 2020 vsi postopki za že zaključene dvoletne projektne razpise stojijo, kdaj bomo lahko odposlali odločbe o financiranju (tudi knjigarn), ne vemo, prav tako ni jasno, kdaj bomo lahko objavili javne razpise, ki jih imamo za letos še v načrtu. Smo se pa želeli nemudoma odzvati s podporo knjižni verigi na spodbujevalen način, zato smo že 17. marca sprožili promocijsko akcijo *#domacebranje* na spletu in socialnih omrežjih; akcija je imela res velik odziv – do 12. aprila smo dosegli skoraj 2 milijona spletnih uporabnikov. Odzivi avtorjev, založnikov, knjigarnarjev, prevajalcev in drugih so bili tako pozitivni, da nam je to dalo krila za nadaljnje kovanje promocijskih načrtov – in tukaj je zdaj akcija *Vrnitev napisanih*, ki je

Renata Zamida

Foto: Mateja Jordovič Potočnik

prava nacionalna in multimedijaska akcija, tudi s televizijskimi spoti. Želim si, da bi izpolnila svoje poslanstvo, privabila ljudi v knjigarne in k nakupu knjig, in da bi bila ljudem všeč – tudi vsem “našim”, s knjižnega področja. Po izkušnjah sodeč smo sami najzahtevnejša publika.

Sodobnost: Ali se odgovorni na Ministrstvu za kulturo zavedajo, kako pomembna je knjiga za prihodnost in obstoj naroda?

Zamida: Vasko Simoniti je bil minister za kulturo že v obdobju 2004–2008, on je ustanovil JAK, državna sekretarka Ignacija Fridl Jarc je prišla na to mesto neposredno iz založništva, z mesta glavne urednice Slovenske

matice, tudi sicer že desetletja deluje na različnih področjih kulture, kako se tega ne bi zavedala?

Sodobnost: Slovensko založništvo in knjigotrštvo je zaradi zaprtih knjigarn in knjižnic utrpelo udarec, od katerega si bo težko opomoglo. Zbornica knjižnih založnikov in knjigotržcev Ministrstvu za kulturo, Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport ter Ministrstvu za gospodarski razvoj in tehnologijo predlaga ukrepe, ki bi posledice omilili, med njimi recimo odkupe knjig. Kakšne so možnosti za kaj takega?

Zamida: Kolikor vem, Zbornica odgovora na svoje pobude ni prejela z nobenega od ministrstev, na katera so bile naslovljene. Predsednik Zbornice je bil sicer sprejet tudi na sestanku na Ministrstvu za kulturo, kaj konkretnega se, kolikor vem, še ni premaknilo. Z vidika javnih financ je že tako ali tako šibka panoga z uveljavitvijo znižane davčne stopnje DDV še izgubila pomen, kar je sicer paradoksalno in v nasprotju s pomenom panoge ter s tem povezanim javnim interesom, ki je bil v prvi vrsti razlog za znižanje DDV. Z JAK smo – usklajeno z enim od predlogov Zbornice – poslali pobudo za odkup knjig za šolske knjižnice na Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, saj država ravno pri teh odkupih ne izpolnjuje zakonskih obvez in bi z interventnim odkupom (ki bi seveda lahko postal sistemski) naredila prvi korak k zapolnjevanju osiromašenih šolskih knjižnic. Ta ukrep se nam je zdel strokovno utemeljen in realističen, pa še uresničen bi lahko bil hitro. A tudi na to (vsaj doslej) nismo prejeli odgovora. Glede na javno izražena stališča Ministrstva za kulturo tudi ni pričakovati, da bi kakšne za panogo specifične ukrepe pomoči prinesel tretji protikoronski sveženj. Upam, da je panoga, kolikor je glede na svojo strukturo lahko, čim boljše uveljavila pravice iz prvega in drugega svežnja protikoronskih ukrepov in da bodo do nadomestil v čim večji meri upravičeni samozaposleni na področju knjige.

Sodobnost: Z Ministrstva za kulturo smo že nekajkrat slišali, da bo po rebalansu proračuna za kulturo, torej tudi za knjigo, ter z njo povezane dejavnosti na voljo manj denarja. Bo vlada JAK omogočila vsaj nemoteno pripravo in izvedbo načrtovanih razpisov? In kako bo z razpisi za prevajalske štipendije in Trubarjev sklad, brez katerih bo slovenska literatura ostala v domači karanteni?

Zamida: Tak sklep je imel na mizi Odbor za kulturo na svoji nedavni seji v Državnem zboru, na kateri so bili tudi številni predstavniki panoge, ki so

poslankam in poslancem predstavili težave, s katerimi se trenutno soočajo. Niso ga sprejeli.

V kolikšni meri bomo lahko nadaljevali z objavo razpisov, bo tako jasno po rebalansu proračuna. Upamo, da se bo ta zgodil čim prej, a kaj bo prinesel, ne vemo. Vemo pa, da imamo trenutno še nekaj več kot 800.000 evrov nerazdeljenih transfernih sredstev. To je za področje knjige veliko denarja.

Da že dva meseca zamujamo z objavo razpisov za podporo prevodom in izidom slovenske literature v tujih jezikih (ki so sicer v celoti pripravljeni), je boleče tako za nas kot za tuje partnerje, ki nam tozadevno tedensko pišejo. V zadnjem obdobju smo vlagali velike napore v izboljšanje naše mednarodne vidnosti, v povečevanje interesa tujih založnikov za nas in v povečevanje izvozne vrednosti slovenske knjige. Ravno letos smo znova dobili potrditev, ko je Jančar prejel avstrijsko državno nagrado. V kritičnem obdobju, ko pomoč bolj kot kadar koli iščejo tudi založniki v drugih državah, pa smo zaprli dostop do teh subvencij, medtem ko nekateri drugi, naj omenim le Nizozemce, Fince in Flamce, denar za založniki, ki se odločijo izdajati njihove avtorje, dobesedno mečejo.

Sodobnost: Čeprav so knjigarne spet odprte, izgubljenega dohodka v prvi polovici leta ne bo mogoče nadoknaditi. Mnoge založbe brez domačih in evropskih subvencij ne bi preživele. Subvencije zagotavljajo 50–70 % sredstev, vendar večinoma pokrivajo le produkcijo, ne pa tudi plač zaposlenih. Če založbe ne bodo imele dovolj prihodkov za sofinanciranje tekočih programov, se lahko zgodi, da bodo morale vračati že dodeljena sredstva. Kako velika je možnost, da se to zgodi?

Zamida: Glede na to, da črpanje sredstev za programske razpise teče nemoteno, vsaj za te producente ne pričakujemo večjih zastojev. Tisti, ki imajo zaposlene, so lahko izkoristili tudi ukrepe pomoči iz protikoronskih svežnje. Zavedamo se predvsem velikih likvidnostnih težav, ki jih povzroča zastoj prodaje – tako knjižnicam kot fizičnim kupcem –; marsikdo letos ne bo dosegel pozitivne ničle. Koliko se bo zaradi tega produkcija zmanjšala, ali bo moral kdo celo zapreti vrata, se bo verjetno šele pokazalo. Če se bodo pojavljale težave, jih bomo reševali individualno – da smo še zmeraj izkazali največjo mero prožnosti, verjetno lahko potrdi vsak.

Sodobnost: Zaradi pandemije so odpadli doslej vsi večji sejmi letošnjega leta, verjetno tudi frankfurtskega ne bo v običajnem obsegu. Kako hude bodo posledice za Slovenijo kar se tiče mednarodne dejavnosti na področju literature?

Zamida: Edina dobra stvar trenutnih razmer je, da smo vsi v istem čolnu, ves svet. Vsi bomo morali nadoknaditi izgubljeno leto, brez sejmov, festivalov, srečanj z bralci in strokovno javnostjo v živo. Zaenkrat kaže, da bo možno ta proces začeti jeseni, sejem v Frankfurtu po zagotovilih organizatorja bo – v kakšni obliki se bo zgodil, bo jasno kmalu. Da bi se ga lahko udeležili in bi se ga hoteli udeležiti “čezoceanski” razstavljavci, je težko verjeti, morda bo imel torej zelo evropsko noto. Upam si trditi, da bi to znali izkoristiti v svoj prid, usmeriti več pozornosti nase. Seveda če bo možno potovati vsaj znotraj Evropske unije, če ne bo kakega jesenskega povratka virusa, pa še kakšen če bi lahko našteli. Vprašljiv je tudi obseg nastopa Kanade kot častne gostje letošnje izvedbe. Do konca julija je kanadski Arts Council prepovedal vsa potovanja umetnikov, za jesen ni še nič jasnega. Tudi glede naših načrtov na sejmih v Frankfurtu in Bologni (ki je za letos že dokončno odpadla) smo v nelagodni negotovosti, kljub stalnim stikom z organizatorji dokončnega odgovora še nimamo, a vse bi moralo biti odločeno nekje v začetku poletja.

Sodobnost: In kaj bo s predstavitvijo Slovenije kot častne gostje v Frankfurtu in Bologni?

Zamida: Z vodstvom obeh sejmov smo v stalnem stiku, vsekakor obe predstavitvi ostajata trdno v naših načrtih kot v načrtih sejmov. Pogovarjamo se tudi z državami, ki bodo častne gostje neposredno pred ali za nami. Če bo zaradi koronakrize prišlo do kakšnih sprememb na časovnici, bo jasno zelo kmalu, za vse nas pa bi bilo to neugodno. Sicer pa še zmeraj čakamo na dogovor glede tega, kako bo s finančnimi sredstvi za Bologno (načrtovana dopolnilna odločba za leto 2020 je že padla v vodo), prav tako pričakujemo skorajšnjo potrditev kohezijske operacije za Frankfurt in začetek črpanja sredstev v okviru Evropskega sklada za regionalni razvoj. Upam, da ta sredstva zaradi novih koronakriznih prioritet niso ogrožena. Glede obojega smo odvisni od ravnanj in stališč ustanovitelja.

Sodobnost: Bo virus vplival na nakupovalne navade bralcev? Bi lahko prodaja prek spleta zagotovila večjo dostopnost slovenske produkcije kupcem knjig tudi v prihodnje? Bi splet utegnil pozitivno vplivati na nakupovalne navade ‘izgubljenih bralcev’? Kaj pa knjigarne?

Zamida: Virus je že na splošno vplival na naše nakupovalne navade, ne le glede knjig. Delno tako, da smo pri nakupih bolj zadržani in prestrašeni,

delno pa s selitvijo nakupovanja na splet, tukaj smo glede na dostopne podatke Slovenci v zadnjem mesecu doživeli kvantni skok. Ta se je poznal tudi pri spletnih nakupih knjig, kar je razveseljivo, a ti so še zmeraj nekaj desetkrat premajhni, da bi omogočili preživetje knjižni verigi (pri čemer ni odveč še enkrat poudariti: ne preživi se s produkcijo knjig, temveč z njihovo prodajo). Pri nas v povprečju kupi eno knjigo na leto le vsak drugi Slovenec. Če bi vsaj vsak od teh zdaj kupil po eno več, bi za vse, ki ustvarjajo in ohranjajo našo knjižno verigo, naredil veliko. Zato stopite v knjigarne in si kupite knjigo (kot pravi tudi eden izmed naših sloganov kampanje ob vnovičnem odprtju knjigarn) ...

Sodobnost: Doslej smo bili edine ciljne podpore deležni v minulem mesecu, ko sta JAK in Pisarna Ljubljane, Unescovega mesta literature v sodelovanju s številnimi založniki uspešno izvedli spletni knjižni sejem, Sejem s kavča, ki ga je obiskalo okoli 9000 ljudi. Kampanja *Vrnitev napisanih* je nadaljevanje uspešnih promocij letošnje pomladi.

Zamida: Ja, *Knjigarne so spet popularne!* sporočamo tokrat, čeprav je nekoliko tragikomično, da smo morali doživeti stanje novodobne kuge, da smo prišli do poštene promocijske kampanje za knjigo. Šalo na stran ... S pridom smo izkoristili namenska sredstva za promocijsko kampanjo branja in nakupovanja, ki smo jih prejeli z letošnjo odločbo o financiranju JAK, dodali smo jim še del rednih programsko-materialnih sredstev in rezultat je ta simpatična in upajmo, da tudi učinkovita kampanja, ki vabi v znova odprte knjigarne. Glede na zadnjo nacionalno raziskavo *Knjiga in bralci* obisk knjigarne še vedno predstavlja najpogostejši način kupovanja knjig v Sloveniji. Kampanja *Vrnitev napisanih* v obliki spletnih vsebin, plakatov, televizijskih oglasov in promocijskih materialov za knjigarne (ilustrirani plakati z navodili za varen obisk knjigarn ter kazalke in nalepke za zveste in nove obiskovalce) poziva k obisku sedaj odprtih knjigarn in bralce vabi k nakupu knjig, hkrati pa opozarja na pomen knjigarn v družbi. H kampanji je pristopilo okoli 80 slovenskih knjigarn. 13. junija bo za zaključek izšla tudi tematska številka revije Bukla kot katalog novih knjižnih izdaj; pridana bo različnim dnevnim časopisom v visoki nakladi. Upam, da bomo jeseni lahko izvedli kaj podobnega.

Sodobnost: Mesto Helsinki je vzpostavilo ekspresni krizni sklad v višini 300.000 evrov za spodbudo krepitve skupnosti na področju kulture, športa in mladinskega dela. Cilj sklada je navdihniti predstavnike sektorjev, da

prispevajo napredne digitalne rešitve za sodelovanje z javnostjo. Kako poteka sodelovanje med JAK in občinami? Lahko s strani občin tudi pri nas pričakujemo pomoč?

Zamida: Izkušnje kažejo, da praks iz tujine ni zmeraj enostavno uresničiti v domačih razmerah. Helsinki so bogato mesto, pri nas to še za prestolnico težko trdimo. Kar se v tem trenutku zdi najbolj pomembno na strani občin oziroma lokalnih skupnosti je, da ne odrečejo denarja za nakup knjig knjižnicam, kar se letošnjega financiranja tiče. Kot vemo, Ministrstvo za kulturo zaradi omejitev pri izvajanju proračuna splošnim knjižnicam predvidoma do septembra (oziroma do rebalansa) ne bo izplačevalo denarja za nakup knjig, kar bo hud udarec za založnike, saj bodo knjižnice nabavno politiko vodile zelo konservativno, v polni meri bodo odvisne od denarja, ki jim ga bo zagotovil lokalni financer. Tukaj se bodo torej župani in županje najbolj izkazali.

Sicer pa lahko sama potrdim dober odziv nekaterih občin in dobro sodelovanje z njimi, predvsem gre tukaj za večje, mestne občine. Ljubljana ima močno podporo kulturi že v genih, je kandidatka za evropsko prestolnico kulture (že drugič) in Unescovo mesto literature, kulturi namenja kar 11-odstotni proračunski delež. Veliko naklonjenost kulturi je čutiti tudi drugje, na primer v Kopru, Kranju, Novem mestu, Mariboru, na Ptujju. Tu so župani in županje, ki so pripravljene na konkretne korake, ne le na kramljanje. Našteti so večinoma priskočili na pomoč tudi pri izvedbi promocijske kampanje *Vrnitev napisanih*.

Sodobnost: Ustvarjalna Evropa in Evropski kulturni in ustvarjalni sektorji se zavzemajo za to, da bi se glede na katastrofalno škodo, ki so jo zaradi omejitev utrpela vsa področja kulture, sredstva za kulturo povečala oziroma da bi se kulturi dodelil ustrezen del paketa pomoči. Se vam ne zdi, da bi – tudi pri nas – kultura morala biti med prvimi, ki jim je treba pomagati?

Zamida: Ne vem, ali to vprašanje sploh potrebuje odgovor. Dovolj je pogledati razpredelnico, ki jo je pripravila Motovila in prikazuje ukrepe različnih evropskih držav na področju kulturnega in ustvarjalnega sektorja. Rdeča nit je zagotavljanje dodatnih sredstev kulturi. Naložbena pobuda Evropske unije v odziv na koronavirus (Coronavirus Response Investment Initiative) predvideva prerazporeditev 37 milijard evrov iz kohezijske politike za boj proti novemu koronavirusu. Pri tem so države članice popolnoma fleksibilne glede razporeditve sredstev, ki so namenjena tudi kulturnemu

in ustvarjalnim sektorjem. Evropske države, ali Evropska unija nasploh, če želite, se zavedajo, da kulturni in ustvarjalni sektor ne ustvarjata le dodane vrednosti v ekonomskem smislu, ampak tudi in predvsem dodano vrednost duha. V Sloveniji bo iz te pobude na voljo 600 milijonov evrov nepovratnih sredstev – upajmo, da kakšna drobtinica odpade tudi na naš sektor.

Sodobnost: Glede na dogodke in glede na ton javnih razprav se je težko znebiti občutka, da Slovenija ne glede na vse, kar jo je konstituiralo kot narod in državo, pospešeno drsi med manj kulturne in manj upoštevanja vredne narode. Se vam ne zdi, da to še najmanj moti tiste, ki bi tak zdrs lahko preprečili?

Zamida: Svet bi bil veliko lepši, če bi poslušali pesnike, ne politikov. Eno je življenje slovenske kulture same, ki je živa in pomembna, vidna in prepoznana, drugo je stanje duha, ki ga v to ali ono smer vodi vsakokratna politika.

Sodobnost: V začetku leta smo spremljali poskuse diskreditacije vašega dela in vodenja JAK, za katere se zdi, da so potihnilni.

Zamida: Tako se je le zdelo za hip, za bežen utrip. K temu je pripomoglo tudi pismo podpore, neverjeten odziv z več kot 200 podpisi me je prese-netil in ganil. V začetku aprila je svetnica JAK Gabriela Babnik znova pisala na Ministrstvo za kulturo in ponovila vse očitke. Rezultat je zanimivo hiter in učinkovit: dva svetnika sta prav te dni prejela pošto z razlogi o njuni predčasni razrešitvi s te funkcije, eden je predsednik sveta JAK in prvi direktor agencije, Slavko Pregl, ki je prav v času druge Janševe vlade moral predčasno zaključiti mandat. Ker naj ne bi bila dovolj vestna nadzornika. Prihajajo torej bolj “vestni” in “zvesti” ...

Sodobna slovenska poezija

Meta Kušar

Zmaj

20. stoletje

Ponovno rojstvo se ne zgodi skozi isto maternico.
Ko naštudiraš veliko bolečin, opaziš ponovno
nosečnost. Plod zraste iz drugačnega semena.
Do rojstva je še daleč. Nisi pripravljen na zgodovino.
Svojega volumna nočem izpostavljati hitrostim.
Z njim, z moralko, s počasnostjo, z vrtom in štedilnikom
sem ostala v 19. stoletju. Če nisi *fiduc* na *eht* reči,
boš *španfanabelne* delal. Še tako lepe in polne izložbe
ne bodo odrinile naše grdote. O, *mein lieber Himmel!*

V soboto zvečer

Trepeta ptička pod tigrovo tačko.
Mislila sem na bukvice, zdaj pa zoprniža.
Kako nepremišljena, kako svobodna sem.
Presrečno svobodna. Joj, joj, joj –

Lassie

V perspektivi gledam prelepe reči. Ta daljava je zdaj.
Vsak dan te objamem skoz in skoz. Čutiš, kako zbijejo,
kako stlačijo, odrinejo, kako zmečejo v temo, pozabijo.
Sreče, ki mi pripada, ne požge nobena okoliščina.
Sreča se vrne kakor zvest pes. Čutim jo zunaj in znotraj.
Vse, kar rabiva, imaš v prsnem žepu. V meni ždi
dolga vrsta kričečih napak in vsemogočna snov življenja.
Soba in vrt in pesem živijo od tega. Jaz živim od tega,
kar dovolim bitjem, ki z menoj prebivajo.
Kako zaupati nekemu, ki ne gre nikoli proti lastni partiji?
Korenje drema.
Na gredicah je tisočero oči, na listih je morje ušes.
Skoz in skoz. Z gozdom in gredami, s kosom in ščinkavci
pôjem pogoj za obstoj. Kot kakšno rutico ti tlačim
heretične reči za srajco. Lassie! Lassie!

Jedrca

Kako znam sedanjost jest?
Hmm. Tiho in počasi dihat.
Noč in dan popit. Nemir
vžge podzemlje in požar iztrebi
poslednjo koreninico. Skala lomi plug.
Boginje, ne očitajte mi svojih grehov.
Nič ne jočem za mladostjo.
Izumim oblizke za cel jezik,
spečem verz in plavam do otoka.
Pokrajina vodi moj potok. *Destino é destino.*

Za vnaprej

So nebo izključevali galebi? Ko so prinašali brancine?
Ne gre drugače. Zadrževati bolečine in ne odvrčati lepote.
Tega ne podpreš brez nežnosti? Ostaneš bos. In gologlav.
Ilegala je povita z dolgo nitjo gorja. Toplota jo predeluje v kompost.
Veš, kaj mislim. Veš, kaj delam? Melanholija je svilen prtiček zla.
Veš, kako mi bije srce. Kje si shranil *fermentinke*?
Dišeče in sladko masleno meso grizemo v novembrskih večerih.
A smrt slabi duha? Novembra postanejo *vahvence* vse medene.
Bog od človeka ne zahteva desetkrat več, kadar ga ne izbere.
Pijana od pašnikov. Zadeta od kislega mleka. Rahljam ta zbiti kruh.

Nepravi

Kako delati, govoriti, molčati, da nemira ni?
Kako dihati, da se ne sproži plaz?
Večerov ni? Najlepšega neba z dvema ozvezdjema ni?
Kako se naredi, da nekih besed, ki so bile, ni
in neke besede, ki jih ni bilo, zasijejo prej,
preden prve zabodejo trne? Brezoblična, v megle
zavita usoda se plazi v vse smeri. Napačna ideja,
oblika, način in kriv izraz? Nihče ne bi smel biti
s človekom, ki se ga ne veseli. Kako se da,
kako narediti, kako z verzi, s prsti,
kako s celicami, kako s pogledom ...
o, kako razmakniti predmete in misli
in do življenja priti. Morje razmakniti?
Vile pijejo mrzel nočni zrak. Lisica deževnico.
Dioniz pije. Paracelsus pije kot nor. Gobe pijejo.
Vem, vem, da niso besede o tem. So besede o drugem.
Kar naprej o drugem. Verze govorim. Vsak dan
vse to ponovno preišlujem kakor toro.
Ponovno in ponovno, da preživim.
Med dialogi, ki gorijo. Beckett ne bi znal.

Zgodovina

Beli monogram na mornarski oblekici žari.
Ni vse obsojeno. Em še vedno snežno bel.
Kratek rumen svinčnik prečrta nesmisel!
Fantič bi bil rad dober delavec. Zaslužil dovolj
za tri hčerke! Lucia, Flora, Isabella?
Dokler dež in sneg ne spereta olja
in kisline, bom pazila na njegovo dušo. Gre la
pečko za pegatko. Ko se črni oblak pripelje
nad medišče, se otožnost segreje in razkadi.
Ali res vedno nekdo razlije olje?
Nekdo na zavoro pljune jedko snov?
Ko na Sizifovem vozičku začutiš zavore,
misliš, da bo zamenjal lastnika. Sizifov je,
Sizifov še kar naprej? Ti mu pomagaš, ne on tebi.

Letina

Trd oreh ... tudi majhni so strašni.
Najtrši mi hišico tre. Popravljam stopnice.
Okna vzidam, naoknice na novo. Strešnike na novo.
Ognjišče v sredini iz močnega šamota desetletja stoji.
Lev je postavljal ta šamot. Ponoči slišim prasketanje smrekovine
in misli vlečem gor. Še kar naprej, da slišim nauke ...
In komarja. Če s prsti ne delam trajnega, tudi z besedami ne bom.
Mislec! Mislec! Misli vlečem gor. Mislec! Slišiš?
Samo vodo pijem. Samo vrt sanjam. Samo kruh k sebi stiskam.
Bo najtrši oreh zasajen? Nemir razgraja in pravdam se.
Strah kriči in prede sivo vlago s komaj kaj življenja. Ocean
molči. Strah gnete gosto meglo. Omikati se z ostrimi glavniki.

Moj vrtnar

Iz pare v zelen tolmun.
Zdaj, ko je vse ponikalnice morje pogoltnilo,
bodo rokodelci pripeljali oblake nazaj.
Zajčki bodo pod smrekami spali.
Ježki med perunikami. Jezero pod Krimom
je padlo v globoko zemljo. Izgubljeno v spominu.
Grmi in dežuje, kakor iz soda se uliva.
Slovenski jezik lije na zemljo. Nič ga ne ustavi.
Tako kot se meni dobro godi, se mi še ni.
Ulivalo bo, ulivalo: Poglej, kako mi glava žari.
Vodnjak je in lije iz mene. Epifiza utripa.
Ulivalo bo, ulivalo, samo gledala bom:
Je to tišina? Je svetloba? A ti čutiš milino?
Da nastane majhen cvet, so potrebna stoletja.
Koliko življenj je potrebnih, da se to zgodi?
Ugibanje in zamišljenost sta v prajezi bogov.

Um me je zaslužnil

V januarju sem dobila en dan več.
Februarja bom prosila za dva dni. Marca za pet.
Aprila pa za deset. Maja bom dobila še en cel mesec povrh.
Potem pride tak čas, ko mesecev zmanjka.
Še ponoči sedim pred listi in podčrtujem.
Tudi ko v postelji ležim, podčrtujem. Ko telefoniram.
Če ti na uho šepetam, gre. S pristaniškim pismom na prsih mirujem.
Odrpta knjiga na odprto knjigo že od zore.
Ta ritem me ne izpusti. Nemirna nisem.
Talna voda je moje ogledalo. Vdih in izdih.
Garanje noč in dan. Um me ni zaslužnil. Človekova usoda.
Koliko ust ima človek? Ko jem, ne podčrtujem.
Je zato treba hostijo pojesti?

**Sodobna
slovenska
proza**

Milena Šmit

Ljubimec
s posvetilom

Zakaj drezati in bezati na plano nekaj, kar je postalo oddaljeni spomin? A s seboj sem imela knjigo, ki je bila dovolj dober razlog in opravičilo, da poskusim, četudi je bilo čisto mogoče, da mi ne bo uspelo. Nič hudega, sem si rekla in še malo oklevala.

Potem pa se je vse odvilo bolj gladko kot po scenariju. Njegove telefonske številke sploh ni bilo težko dobiti. Dva dni preden sem odpotovala iz Pariza, sem ga poklicala. Povedala sem mu, da sva se srečala pred več kot štirimi desetletji. Pred kratkim sem prebrala njegovo avtobiografijo, ki mi ne gre iz glave. Bi se lahko srečala? Takoj je privolil.

Naslednji dan popoldne sem vtipkala kodo pri vratih masivne hiše na Rue de Rennes in se po stoletnih lesenih vijugastih stopnicah povzpela do drugega nadstropja. Odprl mi je znan obraz, niti ne zelo postaran. Eleganten črn suknjič, bela srajca brez kravate. Barva glasu, dikcija, nasmeh, iznenada se vsega natančno spomnim. Človeka prepoznaš tudi po mnogih letih, če se ti je enkrat vtisnil v spomin.

Opazim pa, da se njegov prodorni pogled ne zasidra v ničemer, kar bi ga napeljalo k nenadnemu vzkliku: "Oh, seveda se vas spomnim!" Pričakovala sem, da se bo zgodilo prav to in da bova potem lahko obujala spomine, ne pa da bom morala sama začeti odmotavati klobčič niti pozabe.

"Srečo imate, da sem doma, veliko časa preživim na jugu," je dejal, ko mi je pomagal sleči dežni plašč. Rahlo nelagodje je izginilo, ko sem vstopila v dnevno sobo in se raznežila nad Mušičevima akvareloma, ki sta dihala

poetiko prostora. "Mušič in Benetke sta moja strast," se mi nasmehne. "Pridite, vam pokažem še njegovo veliko platno z Giudecco. Vedno znova se ustavim pred njim in ga občudujem." Seveda, večni iskalec lepega, to je zapisano na njegovem obrazu in v njegovi knjigi.

Nato me vljudno posadi na zofo nasproti svojega fotelja in me vpraša, ali bi želela kaj popiti. Ne, hvala, previdno najprej odmaknem na naslonjalo starinski svileni šal, ki lahkotno vzvalovi. Še enkrat se mu zahvalim, ker me je bil takoj pripravljen sprejeti. Pusti me govoriti in me gleda naklonjeno in vzpodbudno.

"Pomagajte mi, prosim, kdaj in kako sva se srečala?" Povem mu, da sem nekega lepega sobotnega popoldneva poleti 1973 po obisku Muzeja moderne umetnosti korakala po cesti vzdolž desnega brega Sene. Ob pločniku se je ustavil avto, v katerem je sedel on z dvema lepima prijateljicama, ena je bila iz Vietnama. Bili so veseli in duhovito so mi razložili, da so me opazili že na razstavi ter da me vabijo na pijačo. In sem prisedla v avto, študentka iz Jugoslavije ...

Gostitelj me pozorno posluša in opazuje z nagnjeno glavo. Jasno mi je, da to, kar sem povedala, v njem ni premaknilo nobenega spominskega kamenčka. "In potem, kaj se je zgodilo potem?" vpraša.

"No, in potem smo prebili večer pri eni od vaših prijateljic."

Očarana sem jih gledala in poslušala, ko so živahno in zavzeto govorili o stvareh doma in v svetu. Ali sem bolj za Sartra ali bolj za Camusa, so me šaljivo preizkusili v takratni maniri. Izrekla sem se za očaranega ljubimca Marie Casarès, ki je napisal *Tujca*.

"Naslednji večer ste me povabili v bistro na Rue de Buci, nedaleč od vašega doma."

"Ja, takrat sem res stanoval v tisti četrti," se sogovornik z zanimanjem zgane v svojem naslanjaču.

Živahna Rue de Buci, spomnim se, kot da bi bilo včeraj. Na zmenek sem vihrala v dolgem indijskem krilu in oprjeti bombažni majici. Neki nasproti hodeči moški mi je navrgel, z očmi na dekolteju: "A vse to je vaše? Je ta pravo?" Ko sem mu nekaj trenutkov pozneje povedala, kakšen drzen kompliment sem pravkar dobila, je tipa označil za cepca. Nenadoma me zamika, da bi ga vprašala, ali se morda spomni te smešne anekdote. Ustavi me pomislek, da bi lahko bil takšen hrustljavi detajl zanj, ki brska po spominu in morda še vedno dvomi, ali se je to, kar mu pripovedujem, res zgodilo, izraz prevelike domačnosti. Sedaj sva tujca.

"Potem," nadaljujem, "sva dolgo v noč sedela v tistem bistrotju in se pogovarjala o vsem mogočem." Govoril je sicer bolj on. Vprijala sem zanimive

pripovedi takratnega gorečega kolumnista časnika *Combat* in zagovornika družbenega napredka, ki so ga prinesli študentski in delavski nemiri leta 1968. Moj novi znanec se mi je zdel pravo utelešenje človeka svojega časa in prostora, v katerem je še vedno izgorevalo bivanjsko navdušenje, ki ga je prinesla sprostitev družbe nekaj let prej. V Parizu je bilo mogoče entuziazem občutiti v ljudeh in v zraku, izžarevale so ga barve oblačil na cesti, izložbe in eksotične dišave.

Konec tiste dolge noči sva izzivala z brezciljnim sprehodom po toplem asfaltu. Pihal je veter in prinašal refren iz Dutroncove popevke *Il est cinq heures, Paris s'éveille, Ura je pet in Pariz se prebuja*. Zora je obsijala belega hrošča, ko naju je z odprto streho peljal gor in dol po skoraj opustelem bulvarju Saint Germain. Ko je opazil moje veselje, je v razmršen nastanek dneva zanosno recitiral verze svojega vzornika Victorja Hugoja. Kakšno razkošje za domišljijo mladenke, ki jo prešine, da se ji morda dogaja poetični uvod v nenavadno ljubezensko zgodbo, bolj romantično od tiste, ki jo je leto dni poprej na kožo naše generacije neizbrisno vtetoviral film *Zadnji tango v Parizu!*

Vse te slike se odvijajo v tišini moje glave, a ne pride mi na misel, da bi jih delila z oddaljenim moškim, ki sedi nasproti mene in me zbrano opazuje, medtem ko se sprehaja po svojih labirintih.

“Da, res je, imel sem belega hrošča, *décapotable*,” se nasmehne in namuzne. “Pa potem?”

Naslednji dan mi je podaril knjigo svojih pesmi z rdečimi platnicami. Obdržala sem jo vsa ta leta in jo prinesla s seboj. Izročim mu jo kot kronski dokaz, da se je to, o čemer mu pravkar sejem spominske drobce, zgodilo obema, ne le meni. Gurmansko stegne roko, ob tem me spreleti daven spomin na njegove močne dlakaste podlahti v majici s kratkimi rokavi. Vstane in se sprehodi na drugo stran sobe do pisalne mize, kakor da bi potreboval taktični umik v svoj varni kot. Sede in jo odpre. Zelo dolgo zre v svoje posvetilo: ... *dekletu, ki je kot nenaden zvezdni utrinek za trenutek posijalo v moje življenje* ... Dotedanjo breztežno lahkotnost oplazi senca dvoma. Presenečen me znova pogleda.

“Ampak ... Iz teh besed sklepam, da sem moral biti takrat v vas zaljubljen!”

“Oh, ne, nekoliko ste pač prenapeli svojo poetično retoriko, poznala sva se le tri dni.” Zdi se mi, da je napočil trenutek, ko moram pogovoru dodati ščepec blažilne brezskrbnosti, zato rečem: “Po vsej verjetnosti ste napisali mnogo takšnih posvetil in težko se je spomniti vseh posameznih naslovnih.”

Še vedno zamišljeno lista knjigo in si ogleduje kartico z rdeče-modro ladjo Paula Kleeja, ki sem jo nekoč vtaknila med strani.

“Neverjetno,” zamišljeno brunda, “kakšno naključje, danes dopoldne sem si v neki galeriji zelo dolgo ogledoval njegova platna in že ves čas razmišljam, da bi si eno kupil.”

Občutek imam, da mi je šele zdaj zares odprl vrata svojega domovanja. Nisem več popolna neznanka, ki je samovoljno vdrla v njegovo zasebnost, temveč dobrodošla oseba. Četudi v njej ne prepozna mlade ženske, ki jo je toliko let nazaj v vročem avgustovskem popoldnevu povabil k sebi na Rue Dauphine. Vse stene stanovanja so bile prekrivane s črno-belimi fotografijami vitkega temnolasega dekleta. “To je moja punca, nedavno sva se razšla. Imela sva se noro rada, skupaj sva šla *au bout de la communication*, do konca možnega in neizrekljivega,” mi je razložil. Sintagma se mi je zdela usodno mistična, kot da bi izšla iz nauka o transcendentni filozofiji tedaj zelo cenjenega indijskega učitelja Krišnamurtija. Ni mi bilo jasno, zakaj bi se razmerje moralo končati, ko z nekom dosežeš skrajne meje sporazumevanja, takrat bi se lahko šele začelo. Nisem obvladala nians modnega eksistencialističnega izražanja in njegovega *vintage* besednjaka iz leta 1968.

Čutim, da bi bilo preveč intimno, če bi mu zdaj razlagala svoje davne dileme, ki bi ga lahko spravile v nelagodje in zadrego. Ostati moram čim bolj nevtralna. Zavedam se, da si lahko predstavlja, da sem se o njegovi nesrečni ljubezenski zgodbi poučila iz knjige, zaradi katere sem se odločila, da ga po vseh teh desetletjih znova poiščem. Končno jo vzamem iz torbe in ga prosim, naj mi jo podpiše.

“Ah, to je res zelo posebna knjiga, težko so mi jo objavili. Kje ste jo sploh dobili? Ste jo prebrali?”

“Kupila sem jo na spletu,” mu odgovorim, ko mu jo podam. Gre mi na smeh. Zanima me, kaj bo rekel, ko bo na drugi strani knjige naletel na svoje besedilo, posvečeno nekemu ženskemu imenu: *Za ..., z veliko simpatije ...* A tokrat ga posvetilo ne zanima, zdi se, da je v njem takoj prepoznal svojo utečeno prijazno frazo za rutinsko podpisovanje knjig na literarnih dogodkih.

“Seveda sem jo prebrala, izredno zanimiva je. Zato sem danes tukaj. Zelo me je ganila vaša izpoved o zgodnjem otroštvu med drugo svetovno vojno. O vas mi je odkrila več bistvenega kot najino srečanje.” Bilo bi preveč grobo, če bi mu rekla, da sem tedaj iskala v moških neko nedoumljivo globino, od katere bi se mi zvrtilo v tolmun, in da se mi je zdel malo preveč površen in zagledan vase.

Med vojno so bivali na jugu Francije. Njegova mati, s katero je imel vse življenje zahteven odnos, ga je hotela na vsak način zaščititi pred preganjanjem. Njegov oče, ki se je bal, da se sicer ne bi poročila z njim, ji je namreč prikril svoje judovsko poreklo. Ko so se razmere zaostriale, se je

moral oče začeti skrivati. In takrat je mati s pomočjo zvez in poznanstev od vichyjskih oblasti na komisariatu za judovska vprašanja izposlovala uradno potrdilo, da njen sin ni judovske rase, *certificat de non appartenance à la race juive*. To zanikanje ga je za vselej zaznamovalo. Tudi sam je pozneje nekajkrat zatajil svoj izvor, vse dokler mu skozi pisanje ni postal vir navdiha in smisla obstoja.

Nič ne odgovori, pogrezne se v rahlo zatopljenost, ki mu jo narekuje zadrega, ter dolgo raztreseno išče po knjižnih policah. V ugašajočem deževnem spomladanskem popoldnevu skrbno izbere še tri svoje knjige. “Ker vidim, da vas ta tema zanima, vam jih z veseljem podarim.”

Medtem ko si da opraviti s podpisovanjem, me naenkrat strmo pogleda, kot da bi obvisel na tanki veji, in blago vpraša: “A potemtakem mi hočete reči, da midva takrat sploh nisva bila ljubimca?” Moški pred menoj je simpatično razorožen, nit v mojem klobčiču skrotovičena. Iščem najbolj subtilno pot za izhod iz kočljive situacije. Na pomoč mi pride judovski način, ko se na vprašanje odgovori z vprašanjem: “Ali mislite, da vi ne bi vedeli, če bi se kaj takega zares zgodilo?” ga smeje pogledam.

Zdaj se res olajšano zasmeji: “Kako pa se je potem vse skupaj končalo in zakaj nisva ostala v stiku?”

“Naslednji dan sem odpotovala v London in tako se je končalo.”

To je vse, kar sem rekla. Ni več vprašal, kaj se je zgodilo po tem. Seveda, lahko bi še ostala v Parizu, železniška vozovnica je veljala dva meseca. Lahko bi šla skupaj malo na jug, kot je predlagal, da bi se bolje spoznala. Mikalo me je, a ne dovolj. Bil mi je všeč, a ne preveč. Manjkalo je nekaj nedoločenega. In tistega vročega dne, ko sem ga obiskala na Rue Dauphine, se je nekaj spremenilo. Kakor da bi se od nekod nemo izvila tesnobna meglica in ovila čaroben občutek pričakovanja. Prazno zasenčeno stanovanje, svetišče njegove velike ljubezni, je v meni zgostilo občutek, da sem naključna statistka v neki čisto drugi zgodbi.

Ko me je poskušal strastno zapeljati, sem se mu izvila iz objema in odšla skozi vrata brez pozdrava. Ni me poskušal zadržati, le negibno je obstal na hodniku v beli laneni srajci. Stekla sem po stopnicah navzdol. Slepeče popoldansko sonce me je na ulici spomnilo, da sem v naglici pozabila pobrati sončna očala, ki sem jih snela ob poljubu dobrodošlice. Samo za trenutek sem pomislila, da bi se vrnila, a sem to možnost takoj opustila. Prepustila sem se zračnosti, ki me je nenadoma prevzela in me poganjala nekam naprej ter mi dajala občutek, da sem pravkar zavestno zadihala prostost. Do večera sem se brezciljno potikala naokrog in v prsih pestovala svobodo kot dragoceno medaljo, ki je ne vidi nihče drug razen mene. Žvižgala sem si

melodijo znane popevke, v kateri Brigitte Bardot koketno sprašuje “hočeš ali nočeš, kakor hočeš, saj je vseeno”, ko opeva zapeljevanje, ki nikogar ne obvezuje. V moji domišljiji je Rue Dauphine neizbrisno ostala povezana s tem napevom, ki je kot *l'air du temps* nehote dajal ton zavedanju o telesni in duhovni svobodi moje mladosti.

Seveda sem v poznejših letih od časa do časa srečala njegovo ime. In vedela sem, da veliko časa preživi tudi na drugi strani Atlantika, kjer predava. Malo sem že pozabila nanj, ko sem nekoč na vlakcu iz Pariza v Bordeaux v Le Mondu zagledala napoved izida njegove nove knjige, skupaj s fotografijo, ki je razodevala pogled glamurozne samovšečnosti, ki jo prinaša zavest o doseženi literarni slavi. Dolgo zatem sem naletela na njegovo avtobiografijo, ki je izšla v začetku tega tisočletja in me je pritegnila že z naslovom. Še bolj pa z vsebino, saj si do tedaj nisem mogla predstavljati, da bi bleščoč videz iskrivega zapeljevalca lahko skrival tako globoko vsajeno rano.

“Res je, takrat sem poznala vaš naslov in bi vam lahko pisala ... Ker tega nisem storila nemudoma, pozneje nisem našla pravega vzgiba ... A vidite, nikoli vas nisem pozabila, v moj notranji svet ste se trajno zapisali s svojim, kako bi rekla, poetičnim viškom. In ko sem prebrala vašo avtobiografsko izpoved, sem si rekla, da vas moram poiskati in vam čestitati.”

Zdaj mu ni bilo treba ničesar več pojasnjevati, saj je razumel, da za moj obiskom ne tiči nobena past. Slišal je zgodbo, v kateri je igral glavno vlogo, a si je ni zapomnil. A tudi meni ni bilo treba razlagati, zakaj sem mu takrat tako nenadoma in brez pojasnila pobegnila. Po več desetletjih sem dobila v njegovi knjigi odgovor, ki ga nisem niti iskala: takrat, ko sva se srečala, in še dolgo po tem je bil globoko potr in potopljen v svojo veliko izgubo. Zameglil se mu je svet in izgubil je tla pod nogami, ker ga je zapustila ženska, ki jo je imel še vedno tako zelo rad, da so njene fotografije visele po vseh stenah. Zaljubila sta se maja 1968 in v revolucionarnem poletu je prvič začutil, da polno živi. Ob njej je spoznal, da je njegovo pravo poslanstvo pisanje, ne pa politična kariera, ki ga je do takrat tudi privlačila in se mu je ponujala, če bi se poročil z neko drugo bogato dedinjo. Konec koncev je bila najbolj zadovoljna njegova mama, saj se ji nobena od njegovih deklet ni zdelo dovolj dobra zanj(o).

“No, tokrat se mi ne boste izmuznili,” sproščeno reče in skupaj se zahabljava, ko mi pomaga obleči moj rdeči plašč. “Ko pridete naslednjič, me, prosim, obvestite, imava še veliko snovi za pogovor.”

Slovo je bilo prisrčno, odprl mi je vrata in obstal na pragu, ko sem se spustila po stopnicah navzdol. V rokah je pazljivo držal kozarček solnega cveta, ki sem mu ga potisnila v dlan v zadnjem trenutku.

Stopila sem na ulico in svet ni bil več isti. Pozdravil me je najlepši možni aprilski predvečer, ki se je po celodnevem dežju odkupil s sijočim sončnim zatonom. Preden se je dan dokončno potopil, se je hotel s svetlečim podaljškom neizbrisno vtisniti v spomin vsem, ki smo ga dojeli kot posebno darilo. Počutila sem se poskočno radostno in za spomin sem naredila nekaj fotografij ožarjenih streh visokih hiš na drugi strani ceste. Nekaj časa sem hodila večeru nasproti in se predajala samoumevnosti bivanja, nato pa v kitajski restavraciji s slastjo pojedla okusno dolgo juho ter popila veliko pivo.

Zadovoljna sem bila, da se je obisk odvil na najboljši možni način, tako, kot sem si želela. Priznala sem si, da sem hotela znova srečati tudi človeka, ne le pisatelja. Zanimalo me je, ali sem se davno nazaj morda zmotila v svoji presoji. Ponovno srečanje ni razodelo v bistvu nič novega, saj je v meni vzbujal enake občutke kot takrat: vedela sem, zakaj me je privlačil, in tudi, da me je nekaj nerazložljivega zmotilo in odvrnilo. Tega, kar se je tistega davnega poletja zgodilo, nisem mogla deliti z njim, saj ni zmožel primakniti nobene svoje reminiscence.

Po tem ga nisem več srečala. Četudi sem še obiskala Pariz, se mu nisem oglasila. Prebiram besedila z njegovega bloga, ki mi jih od časa do časa pošlje po e-pošti. Morda prav v tem že od vsega začetka tiči bistvo najinega enostranskega odnosa: jaz njega lahko razumem in berem v njegovem jeziku, on ne more niti brati niti razumeti mojega jezika misli. In medtem ko sem pred toliko leti sama popisala list najinega srečanja z gosto domišljijo in v barvah obeh jezikov, je njegov list ostal nepopisan in povsem brez sledi spomina. Zato skupne zgodbe ni mogoče niti nadaljevati niti je ni mogoče na novo začeti. Še preden bi lahko vzcvetela, je postala ovenelo posvetilo v knjigi.

Avtorica je za tekst prejela nagrado za najboljšo slovensko kratko zgodbo 2020.

Sodobna slovenska proza

Ajda Bračič

Škrlatica

Iz Vrat sva štartala ob pol štirih zjutraj. Vedno se ji je tako mudilo, in čeprav sem tudi sam vedel, da je pred nama zares dolga tura, sem se le s težavo spravil pokonci sredi noči. Še več preglavic sem imel prejšnji večer s tem, da bi zaspal: nestrpno pričakovanje vzpona in rahla bojazen sta mi odrekala spanec skoraj do pol enajste zvečer. Samo še tri ure do odhoda, sem pomislil, tik preden me je končno zmanjkalo. Zmerom je bilo tako, preden sva šla v hribe, že od malega. Obet prihodnjega dne mi ni dal spati, zato sem bil v gorah vedno nekoliko neprespan. Ta dva občutka sem sčasoma povezal: rahlo omotico zaradi neprespanosti in višinsko evforijo. V glavi so mi pokali mehurčki, kot pri kakšnem srednje hudem mačku, za očmi me je mračno tiščalo. Iva ni imela takšnih težav; že kot deklica je celo noč trdno prespala, medtem ko sem jaz bedel in nemirno odšteval ure do odhoda. Medtem ko je oče iz hladilnika jemal sendviče, ki jih je pripravil prejšnji dan, in jih drugega za drugim zlagal v nahrbtnik, je Iva, spočita in neustrašna, že čakala pri vratih z zavezanimi gojzarji.

Tudi tokrat je bila že v polni bojni opremi. *Planinci gredo zgodaj spat in zgodaj vstanejo*, se je smejala, ko sem iz prtljajznika vlekel nahrbtnik in si ga mukoma oprtal na hrbet. Nekaj metrov od avtomobila sem v temi razločil nje-no rdečo vetrovko, njen nasmeh pa se je motno lesketal v hladu junijske noči.

Mimo Aljaževega doma sva zavila na desno. Nad dolino se je vzpenjal krasen mir, nikjer ni bilo žive duše. Jutranji zrak me je bodel v pljuča, ko

sva zagrizla v prvo strmino; Iva je bila seveda daleč pred mano, kar takoj je morala prestaviti v šesto. Čakaj, sem se drl za njo, a se je le široko zarežala in preskočila naslednji kup skal. Nikoli nisem vedel, ali se le postavlja pred mano ali jo res tako vleče v višino. Sicer pa je bila hitra in neučakana pri vsem, česar se je lotila. Rodila se je deset minut pred mano in od takrat me je vedno vlekla naprej. Capljal sem za njo, ko sva šla v prvi razred, in ji sledil na prvi šolski ples. Ko se je mečkala s prvim fantom, sem stražil na varni razdalji, in ko je diplomirala, sem sam šele ponavljal tretji letnik. Življenje ji je šlo dobro od rok, boljše kot meni, a me to ni nikdar motilo. Mislim, da med dvojčki ne more priti do prave tekmovalnosti. V tistem drugem je vedno tudi delček tebe, in ko je bila Iva v vsem prva in najboljša, sem bil nanjo ponosen, kot bi bil ponosen nase.

Kadar smo šli v hribe, nama je oče po poti pogosto pripovedoval zgodbe, da bi nama čas hitreje minil. Iva je tekla spredaj, se vsake toliko zadihano ustavljala in spraševala: *In potem? Kaj je bilo potem?* Oče je lovil sapo in odgovarjal. Potem se je zlatorogova kri razcvetela v zaplato škrlatnih rož. Potem je sova zaukala in Bedanec se je na smrt ustrašil. Potem ... Zdelo se je, da skrivnostni svet gora ne pozna konca. Z Ivo sva, gorskim škratom na sledi, zlezla v prenekatero špiljo in potem – bleda kot smukec – očetu razburjeno poročala, da sva našla komaj ugaslo ognjišče. Enkrat je Iva našla odlomljen zmajev zob; skrbno ga je očistila in ga obesila na preprosto ogrlico.

Okoli šeste, ko sva se že dodobra predihala, sva naredila prvi postanek. Iva me je počakala na pripravnici ob poti. Ko sem se butnil na bližnjo skalo in se vznak naslonil na nahrbtnik, mi je ponudila termovko, iz katere je dišala kava. Jutranji mrak se je zlagoma razplamteval v bleščeč dan. Nekje na drugi strani neba je vzhajalo sonce: Škrlatica nad nama se je od vršička navzdol postopoma odevala v žareče ognjene odtenke, kot bi jo nekdo prelival s topljenim zlatom. Precej sem se že utrudil, vsako leto težje sem lezel proti vrhu. Do tam je bilo še kar precej, še dve tretjini poti, potem pa naju je čakal še zahteven spust. A zlagoma se me je pollaščalo navdušenje: obetal se je čudovit dan in zaradi prekratke noči je bila moja glava lahka in preprišana, moje misli pa jasne kot vetrovno nebo nad nama. Ivi leta očitno niso mogla do živega – bila je povsem spočita. Postrani me je ošinila s pogledom in me razposajeno dregnila med rebra, da sem skoraj polil kavo. *Ej, pazi, no*, potem sva oba planila v nezadržen smeh. Dobro je bilo biti spet z njo v hribih. Zadnje čase sva se bolj poredko videla.

*

Oče je govoril:

Doktor Julius Kugy se je na Škrlatico podal 24. avgusta 1880. To je bil torek.

Takrat se je gori reklo tudi Suhi plaz in domačini so bili prepričani, da ljudje do vrha ne morejo priti – da tja zmorejo le gamsi in orli. Prav zato se je Kugyju zdela ta gora toliko bolj privlačna. V svojih zapiskih Škrlatico opisuje ljubeče, prevzeto. Najlepša stran gleda na sever, pravi, široke škrlatne pasove, ki prekrivajo njene stene in vrhove posameznih rogljev, pa primerja z ognjenimi zublji. Od severa, poroča Kugy, se Škrlatica “ob jasnih dneh prikazuje nad silnim stebrovjem martuljskih gora kot v zraku plavajoči grad bogov.”

Jasno je, da kdor tako piše o gori, ne more zdržati v dolini.

Med vodniki iz Mojstrane in Kranjske Gore ni bilo nikogar, ki bi si drznil naskočiti nedostopni vrh, zato je Kugy za primernim vodnikom začel poizvedovati na trentarski strani. Tam je bilo mnogo prebrisanih in iznajdljivih divjih lovcev, ki so se v strmini znašli skoraj tako dobro kot divjad sama, a celo njim se je zdel vzpon na Škrlatico prava norost. Primer-no drznega sopotnika je Kugyju priporočil še nekdanji vodnik in zvesti pomočnik Anton Tožbar, imenovan tudi Špik in Medved. Tako je Kugyju usoda na pot pripeljala novega vodnika, nekdanjega zapornika in divjega lovca Matija Kravanja, s katerim sta kmalu začela načrtovati vzpon. Kravanja je bil zaprt zaradi ponarejanja denarja, prestajanje kazni ga je močno potrlo. Ko se je vrnil v Trento, ni imel več ničesar izgubiti.

Legenda pravi, da sta tistega torka zjutraj že krenila na pot, ko je za njima pritekel bosopet mladenič brez suknjiča in zahteval, da ga vzameta s sabo. To je bil Andrej Komac, kasneje imenovan Mota. Na koncu je bil prav on najbolj zaslužen za to, da je vzpon na Škrlatico zares uspel. Ob vzponu je imel 27 let; bil je najboljši plezalec, kar jih je Kugy kdaj videl. Pozneje je postal lovski paznik in je zaplodil sina Antona, enako sposobnega gorskega vodnika, ki je izginil nekje v Galiciji. A to je bilo pozneje: leta 1880 je bil Andrej mlad, zaletav in se je preživljal kot divji lovec. Nižinski svet ga ni zanimal. Ničesar ni imel izgubiti.

Ko so se pogodili, si je Kugy z dlanjo zastrl pogled in se ozrl proti grebenastemu vrhu. S priprtimi očmi je razločil posamezne grape, skalne trebuhe in široka melišča, ki jih je bil poprej podrobno prerisal med svoje zapiske, da bi določil primerno smer. Napenjal je oči: če bi pogledal še natančneje, bi na previsni skali opazil osamljenega gamsa, s parkelji kot pribitega na nestabilno kamenje, in osamljenega orla, ki je krožil nad enim izmed kamnitih zobov. Nekje je v svoji luknji otrpnil gad, nekje je nad svojim brlogom sumničavo oprezal svizec. Nekje na teh pobočjih je rasla

skrivnostna cvetlica, o kateri je sanjal Kugy, in mamljivo dišala. Ob vzponu je bil še mlajši od Andreja Komaca, štel je le 22 let.

Bilo je zgodaj zjutraj in čakala jih je dolga pot. Ni bilo kaj pomišljati – krenili so.

In potem?

*

Temperatura se je počasi dvigala in tam, kjer se je nahrbtnik dotikal mojega telesa, sem čutil nastajanje vročih in vlažnih lužic, pravih malih tropskih močvirij. Posamezni oblaki so se spreletavali mimo naju in čez pobočja vlekli jadrne sence. Tu in tam sva prečila osamljeno snežišče. Svetloba se je spremenila; zdaj je na najina tilnika pritiskala skoraj navpično in grušč je postal enovite, bleščeče sive barve, ki je vzbujala varljiv občutek zanesljive podlage. Iva je nekoliko upočasnila, videti je bila zamišljena. Jaz sem sopihal nekaj deset metrov za njo. Zelo mirno je bilo in zelo tiho. Le hreščanje kamna pod najinimi koraki je motilo molčečnost visokogorja.

Bila sva že mimo velikih gladkih trebuhov jugozahodne stene. Vedel sem, da se približuje, a sem se pretvarjal, da mi je vseeno. Saj je šlo le še za en ovinek, le še za eno ožino na poti, za eno previsno poličko. Na poti do vrha je bilo takih desetine. Zdaj bi se moral že navaditi, saj sem tu mimo hodil vsako poletje. Dobro sem vedel, kaj sledi. Vseeno sem, tik preden je izgubila za ostrim ovinkom, zaklical *Iva!*, a se ni obrnila. Nikoli se ni obrnila.

Samota v gorah je bolj samotna od tiste na ravnici; razteza se in širi v neizmerno praznino med pobočji, dokler ne napolni okoliških dolin kot prosojen ledenik. Vsenaokrog je grozeč mir, vsenaokrog kristalna jasnina. Stvari se odvijajo, ne da bi kdo vplival nanje: počasno nabrekanje kamnitih žil, ki sili v zrak, še više k soncu; neutrudno ječanje gmot, drsečih ena ob drugi; jekleni sij neba, neizbežno izmenjevanje zim s kratkoživimi poletji. V dolini slutnja drugega, vzporednega življenja – lepo in strašno. Človeku je, da bi zakričal; pa niti to ne pomaga. Jek se odbije od daljnih pečin in se vrne podeseterjen nazaj, kot blag porog. Za hip se zdi, da je neprijetna družba razkrojila samoto – a ko odmev izzveni, je tišina le še bolj nevzdržna.

Ko sem prišel do ovinka, sem bil nenadoma spet nezamenljivo sam; globoko sem vdihnil in se ozrl naokrog, če jo bom morda vseeno kje zagledal. Potem sem pogoltnil slino in se nagnil čez rob, tja, kamor je vsakič padla in kjer sem vedel, da jo moram iskati.

Nisem se motil, bila je tam. Njena rdeča vetrovka, nahrbtnik malo stran, gamsje noge, skrotovičene v nenaraven položaj. Čelada je počila na

ostrem robu. Prehitra je bila; zdrsnilo ji je na spolzki skali in pod rokami ji je zmanjkalo oprimka. Z veliko težavo sem se spustil k njej, od poti je bilo treba prek strmega melišča, na katerem sem se komaj obdržal pokonci. Ko sem prišel do nje – takrat, prvič, ko se je vse skupaj zares zgodilo –, je sunkovito dihala in po tihem ječala. Oči je imela široko odprte, nejeverne, kot bi me spraševala, kaj za vraga se dogaja. Na skalah se je v globoke špranje zbirala škrlatna lužica in počasi, v drobnih potočkih odtekala v dolino. Izbrskal sem telefon in poklical reševalce. Potem sva čakala. Vedel sem, da jo boli, in bolelo je tudi mene. Pestoval sem njeno zmeščano, ranjeno glavo v naročju in gledal čez pobočje. Nad dolino je obvisel osamljen ptič. Dolgo sva čakala. Nekaj sem ji govoril, ne spomnim se več, kaj. Nekaj o dolini in o domu. Da bova šla. Dol. Da bom tokrat jaz šel prvi.

Ko so prišli reševalci, je bilo že prepozno. Naložili smo jo na nosila in potem v helikopter, ampak v dolino sem se vrnil sam. Iva je tisti dan ostala na Škrlatici. Ko je umrla, nama je bilo 22 let. *In potem?* Potem nekaj časa nisem govoril. Vsem se je zdelo čudno. Nekaj časa so me pustili pri miru, ampak potem se jim je zdelo, da predolgo traja. Potem so mi začeli prigovarjati, me pošiljati na terapijo. Me vztrajno spraševati, kako se počutim. Ampak jaz nisem govoril. Ni bilo kaj reči. Leto za tem sem šel znova na Škrlatico. Vsem se je zdelo čudno, ampak ko sem prišel nazaj, sem spet lahko govoril.

*

Medtem ko so si trije pustolovci utirali pot prek južnih pobočij Škrlatice, je Anton Tožbar, imenovan tudi Špik in Medved, sedel pred svojo kajžo v dolini in nemirno pogledoval proti mogočnemu ostenju. Ko se je malo po poldnevu na drugi strani grebena nekoliko stemnilo in so se za Bavškim Grintavcem oblikovali nevihtni oblaki, je nestrpno korakal gor in dol po izbi in vsakih nekaj minut pomolil glavo skozi okno.

24. aprila 1871, devet let pred vzponom na Škrlatico, je Tožbar na triglavskem pobočju srečal zadnjega medveda v Julijskih Alpah in se z njim spopadel na življenje in smrt. V bitki je Tožbar dobil življenje, medved pa smrt, vendar je medved hkrati dobil tudi celotno Tožbarjevo spodnjo čeljust. Po tistem se je gorskega vodnika prijel še vzdevek Medved. Ker mu je manjkala čeljust, ni mogel dobro govoriti. Kugyju je pomagal pri iskanju skrivnostne cvetlice *Scabiose Trente* in mu s tem namenom pogosto prinašal rastline, ki so se mu zdele nenavadne ali jih ni prepoznal. Med skupnimi pohodi sta cele dneve molčala. Tožbar je umrl 24. decembra 1891, star 56 let.

Bil je več kot dvajset let starejši od Kugyja, in če je v svojih najboljših letih premagal še tako zahtevne ture, je svojemu čilemu in mlademu sopotniku že nekaj let pred vzponom na Škrlatico le s težavo sledil. Nazadnje je bil primoran priznati vdajo in ostati v dolini. Ni vedel, ali bo trojici uspelo osvojiti vrh; cel dan je napenjal utrujene oči in med grapami zaman iskal drobcene obrise človeških postav. Nič ni razložil; le enkrat se mu je zazdelo, da je na vrhu enega izmed previsov razločno uzrl škrlatno rdečo opravo.

Vse to je res, je govoril oče.

Čez čas sem se odtrgal od ovinka, pod katerim je ležala, in se napotil naprej.

Ajde, ajde! Čakala me je nekaj deset metrov višje, ležerno naslonjena na skalno steno, z enakim iskrivim nasmeškom kot vedno. Rdečo vetrovko si je zavezala okrog pasu, zdaj je bilo konec koncev že skoraj poldne, midva pa sva imela pred sabo še dobršen kos poti. *Daj, pohiti*, je rekla, ko sem prišel bliže, *nima se smisla ustavljati, da se ne bo prej stemnilo*. Potem se je obrnila in se vzpela naprej, gibko kot mlada gamsovka.

Res je, sem pomislil, ko sem ji sledil navkreber mimo skupine ostrih skal, preraslih z mamljivo dišečimi cveticami. Na pot je treba, ni kaj pomišljati: da se ne bo prej stemnilo.

Sodobna slovenska proza

Mojca Petaros

Zbirka punčk

“Mama! Prooosim!” Mija me s tako silo povleče za roko, da sem rahlo presenečena, da mi je ni odtrgala. Za štiriletno deklico ima res neverjetno moč.

“Kaj je spet?” zavzdihnem, saj nimava veliko časa. Če danes ne kupiva ničesar, bo Mija kmalu ostala brez oblačil. Pogledam, kaj je tokrat vzbudilo njeno pozornost, in še glasneje zavzdihnem, ko v izložbenem oknu vidim vrsto plastičnih punčk. “Mija, saj imaš doma že celo goro igrač,” ji skušam dopovedati.

“A ne take! Hočem *Ciccibellota!*” potarna in pokaže na plastičnega dojenčka znane italijanske znamke.

“Pa piši Miklavžu,” poskusim. Do miklavževanja manjkata navsezadnje le dva meseca.

“Nee, hočem jo zdaj!” se Mija ne da prepričati. V njenih očeh opazim lesket solz.

Nejevoljno se znova zazrem v izložbo. Danes res nimam časa za prepiranje, vendar hčerki ne smem samo zato kupiti neumne igrače –, Dean bi me ob prihodu domov ubil. Zato globoko zajamem sapo in prijazno, toda odločno rečem: “Danes ne moreva, Mija. Kupiti morava še veliko stvari, če nočeš v vrtec bosa in razcapana. Če boš pridna, te bom mogoče kdaj drugič pripeljala v trgovino z igračami.”

Ne zmenim se več za moledovanje svoje razvajene hčerke, ki ji solze že tečejo po licih – res je dobra igralka –, in potihem preklinjam odločitev, da sem se po nakupih odpravila v mestno središče: v Trstu Mija čisto vsakič najde nekaj, kar jo premami. A kaj, ko v naših vaških trgovinah ni mogoče dobiti nič pametnega. Prav zaradi prepogostega zahajanja v tržaške

veleblagovnice smo doma že skoraj zasuti z igračami: Miji zelo težko rečem ne, ko me za kaj prosi. Na srečo je Dean bolj strog – vsaj glede denarja.

Danes sem torej kar malo ponosna, da mi je hlipajočo malo damo uspelo odvleči stran od prepolnih izložb. Čeprav ... Ogledovanju *Ciccibellov* se nisem izognila le zaradi dobre vzgoje. Mija navsezadnje v svoji bogati zbirki igrač nima ničesar podobnega – barbike še grejo, toda dojenčki ... Ti mi niso prav nič pri srcu.

Dean se rad norčuje iz mene, da imam nenavadno fobijo do plastičnih lutk. Jaz mu to dopuščam, čeprav je nekoliko krivičen. A ne po lastni krivdi. Saj bi mu lahko povedala, kaj je vzrok za moj odpor, vendar o tem nikoli nisem hotela govoriti. Tisti dogodek se mi je že takrat, ko sem ga doživela, zdel neresničen. Zdaj je le blede, nepomemben spomin iz moje preteklosti; še sama včasih težko verjamem, da se je res zgodilo, čeprav vem, da me spomin ne vara.

Od tistega usodnega dne nista minili niti dve desetletji, vendar se je moje življenje v tem času zelo spremenilo. Ne le zato, ker sem bila takrat naivno dvajsetletno dekle, zdaj pa sem zaposlena mama. Živela sem na drugi celini, in čeprav me je že od nekdaj vleklo v Evropo, da bi spoznala Trst, od koder so se po drugi svetovni vojni izselili moji stari starši, si takrat nisem predstavljala, da bom kdaj živela tu. Moje življenje je bilo v Argentini.

Težko bi rekla, kdo je bil bolj vznemirjen, ko sem za svojih okroglih dvajset let dobila v dar letalski karti, jaz ali moja nona. Nona že vse od leta 1954 ni videla svoje domovine in je tudi ni nameravala več obiskati. "Prestara sem za tako potovanje," je govorila že takrat. Danes je stara osemnosemdeset let, in ko sem jo prejšnji mesec slišala prek videoklica, je bila še vedno v odlični formi. Kljub temu je nikoli nisem preveč silila, da bi prišla z mano, ko sem se odpravljala v Evropo. Ob svojem prvem potovanju v Trst sem imela boljšo družbo (no, ja, tako sem vsaj mislila): druga letalska karta je bila za Lucasa, mojo prvo veliko ljubezen.

Ne vem, ali je pri mojem potovanju mamu bolj motilo to, da sem se pri dvajsetih letih odpravljala na drugi konec sveta, ali to, da sem se tja odpravljala s fantom. Tudi tata ni bil navdušen: če ne bi imela na svoji strani none, mi mogoče sploh ne bi dovolil iti. A stara mama zna biti zelo prepričljiva: moje starše je spomnila, da sama ni bila veliko starejša od mene, ko se je z nonotom izselila v Argentino. In tam se jima je že leto pozneje rodila prvorojenka.

Preden sem se odpravila na potovanje, mi je nona navdušeno pripovedovala o Trstu. To je rada počela že prej, a takrat od vznemirjenja ni mogla govoriti o ničemer drugem. Sestavila mi je seznam krajev v mestu,

ki bi jih morala nujno obiskati, krajev, ki so zaznamovali njeno otroštvo, čas, preden se je z družino preselila gor, na Kras, kjer je spoznala nonota. Seveda sem starim staršem morala obljubiti, da bom obiskala tudi Opčine, kjer je takrat še živela moja ovdovela prababica.

Prepričana sem bila, da bom Trst, ko ga bom končno obiskala, že poznala, vendar ni bilo tako. Odkar sta se nono in nona izselila, se je veliko stvari spremenilo. Toda nekaj je vendarle ostalo nespremenjeno: tako sem lahko sklepala, ko sem se končno znašla pred veliko opečnato stavbo nedaleč od mestnega središča, za katero je bilo očitno, da je zelo stara.

“No, saj si jo videla. Babici boš lahko povedala, da si stala pred njenim domom iz otroštva, to jo bo gotovo že dovolj razveselilo,” me je takrat skušal prepričati Lucas.

“Daj, no, vsaj poskusiti morava,” se nisem vdala tako zlahka. Nona mi je večkrat pripovedovala o Ančki, ki je odkupila hišo, ko so se oni odselili. Rekla mi je, naj jo pozdravim v njenem imenu, če se slučajno srečava – kot da bi se to zgodilo tako zlahka. Seveda nisem bila prepričana, da tale Ančka po tolikih letih še vedno živi v isti hiši, še manj, da se bo spomnila moje none, ki je bila ob njunem zadnjem srečanju najbrž še otrok. A malo iz radovednosti, malo iz ljubezni do none se mi je vseeno zdelo vredno poskusiti.

Stopila sem do vhoda, Lucas mi je z vzdihom sledil. Na starih lesenih vratih je slonelo trkalo; že sem ga hotela dvigniti, ko me je Lucas dregnil s komolcem in pomenljivo pokazal na moderen električni zvonec na steni ob vratih. Pod njim je na drobni tablici pisalo: *Anna Goruppi Gorjup*. Pritisnila sem na zvonec in počakala.

Dolgo se ni nič zgodilo. “Očitno je ni doma,” je rekel Lucas in že hotel oditi.

“Pst,” sem ga ustavila, saj sem ravno takrat zaslišala zvoke iz notranjosti. Čez kako minuto so se vrata končno odprla. Pred nama se je pojavila drobna postava starke v ponošeni domači halji. Redki beli lasje so ji v neurejenih šopih štrleli z glave; ko je odprla usta, sem opazila, da ji manjkata dva sprednja zoba.

Od tistega dne gospe Gorjup nisem nikoli več videla, zato ne vem, kaj se je z njo zgodilo; najverjetneje je medtem preminila. Že takrat je bila videti neskončno stara, kar navsezadnje ni čudno: morala je imeti okoli devetdeset let. Toda kljub krhki zunanosti je izžarevala presenetljivo življenjsko moč, nekakšno energijo, ki pa na človeka ni delovala nič kaj prijazno. Sama ne vem, zakaj, a v starkini družbi mi je kmalu postalo neprijetno. Gospe Gorjup si nikakor nisem mogla predstavljati kot prijazne mladenke, ki je moji noni v otroštvu dajala bombone.

Vprašujoče naju je pogledala, tako predirno, da mi je nenadoma zmanjkalo poguma in se je moral oglasiti moj spremljevalec. “*Señora ... signora Gorjup?*”

Gospa Gorjup naju je le sumničavo pogledala, a očitno je prepoznala svoje ime. Končno sem se oglasila še jaz: “Res mi je žal, da sva se kar tako pojavila pred vašimi vrati. Ime mi je Marta, to je Lucas. Prišla sva iz Argentine, na obisk k mojim sorodnikom. Mislim, da ste poznali mojo nono ... Angelo? Hčer prejšnjih lastnikov te hiše.”

Ženica naju je tako dolgo tiho gledala, da sem že mislila, da morda ne zna slovensko in bi jo morala tudi jaz ogovoriti v italijanščini. Nazadnje je le spregovorila, njen glas je bil nekoliko hripav: “Angelca? Ta mala od Silvane in Ivana? To je pa res presenečenje. Zadnjič, ko sem videla Angelco, je bila najbrž mlajša od tebe.” Ob teh besedah se ji je na zgubanem obrazu prvič zarisal blag nasmešek. Umaknila se je vrat, in ker nisva takoj vstopila, naju je spodbudila: “No, kar vstopita. Ne vem, kako je tam v Argentini, a tukaj imamo še vedno navado goste povabiti v hišo.”

Kljub vljudnemu sprejemu se v njeni družbi nisem mogla sprostiti. Z ničimer ni pokazala, da bi jo najin obisk motil, toda njene besede so bolj kot da bi izražale iskrena čustva, dajale vtis na pamet naučenih vljudnostnih fraz. Po rahlem obotavljanju sem ji sledila v hišo. Na poti v dnevno sobo sem Lucasu na hitro prevedla najin dialog. Od moje družine se je že naučil nekaj slovenščine, a ne dovolj, da bi lahko sledil pogovoru.

“Kar sedita,” naju je povabila gospa Ančka in izginila v sosednji prostor.

Ozrla sem se naokoli. Majhna, zatohla soba, v kateri sva se znašla, ni delovala ravno gostoljubno. Na vseh stenah so visele fotografije: hotela sem si jih pobližje ogledati, a se nisem upala preveč razgledati po sobi, ker sem se bala, da bi nehote vdrla v Ančkino zasebnost in jo razjezila. Težko sem se premagala, saj je bila soba nabito polna vsakovrstne krame iz različnih obdobij. Prostor je bil še bolj razmetan od moje spalnice v najstniških letih. Na nizki mizi poleg kavča je ležalo vse polno popisanih papirjev. Kupi pisem, nekatera v še zaprtih kuvertah, so zasedali edina dva stola v sobi, zato nisem bila prepričana, kam bi lahko sedla. Stopila sem proti staromodnemu kavču, a ob pogledu nanj me je kar streslo.

Na obrabljenem črnem kavču je ležala vrsta lutk: večinoma so bile to punčke iz porcelana, nekaj jih je bilo iz preprostih cunj. Dobila sem občutek, da me naenkrat nepremično gleda desetine parov oči. Nekatero so bile tako slabo izdelane, da si v njih komaj prepoznal človeško podobo, druge pa so se zdele tako žive, da sem pričakovala, da bodo vsak čas pomežiknile. Morda so za to krive moderne grozljivke, v katerih te staromodne igrače večkrat oživijo, a lutke so v meni vzbujale čuden občutek tesnobe. Najbolj

me je pretresel pogled na črnooko porcelanasto punčko na levem robu kavča. Bila je čudovita: njeni lasje, njena obleka, njen blede obraz – vse je bilo tako lepo izdelano, tako resnično. Najbrž si prav zato nisem mogla kaj, da ob njeni negibnosti ne bi pomislila na mrtvo dete.

“*Aterradoras*, ah?” se mi je porogljivo nasmehnil Lucas, ki je sledil mojemu pogledu. Namrdnila sem se.

V tistem trenutku se je v sobo vrnila najina gostiteljica s tremi skodelicami kave.

“No, le sedita, sedita,” naju je spet spodbudila.

Skodelice je položila na mizo, kar na vrh kupa papirjev, nato je pobrala pisma s stola, da sem se končno lahko usedla. Lucas je sledil njenemu zgledu in še drugi kup pisem odnesel na knjižno omaro v kotu, svoj stol primaknil tik zraven mojega in se še sam usedel. Gospa Ančka je sedla na kavč, prav v sredo svoje nenavadne zbirke. Stisnilo me je pri srcu: tako je sploh nisem mogla gledati v obraz, ne da bi mi pogled uhajal k vsem tistim punčkam, ki so mi neomajno vračale pogled.

“Kar pijta. Tržaška kava je najboljša,” naju je povabila.

Lucas me je dvomeče pogledal. “Si prepričana, da ni zastrupljena?” je tiho vprašal.

Spet sem ga očitajoče pogledala; vseeno pa sem počakala, da je Ančka spila požirek, preden sem segla po svoji skodelici. Kava je bila res dobra.

“No ... Kako je z Angelco?” je, seveda v slovenščini, vprašala gospa Gorjup. Spoznala sem, da mi Lucas v pogovoru ne bo mogel kaj dosti pomagati.

“Dobro, hvala,” sem odvrnila in se skušala čim bolj naravno nasmehniti. “V Argentini ji je dobro, čeprav mislim, da pogreša dom. Veliko mi pripoveduje o Trstu in o tukajšnjih ljudeh. Tudi o vas. Gotovo bo vesela, ko ji bom povedala, da sem vas obiskala.”

Takrat je Gorjupova pokazala iskreno zadovoljstvo: “To je pa res lepo slišati. Vesta, takrat, po vojni, se je marsikdo odločil za odhod v tujino. Tu je bila kriza, potem je prišla še Italija ...” Zmajala je z glavo. “Ne morem reči, da jim zamerim. Je pa lepo, da niso pozabili na nas.”

Ko sem njene besede na kratko obnovila Lucasu, naju je stara gospa z zanimanjem gledala. “Ta tvoj dečko ni iz naših koncev, a?” je vprašala.

Odkimala sem: “Ne, Argentinec je. Ampak malo že razume slovensko. Še bolj pa italijansko.”

“Aha,” je odvrnila gospa, ne preveč navdušeno. Z Lucasom si je izmenjala nekaj vljudnih besed v italijanščini, a kmalu je spet prešla na svoj materni jezik.

Kljub vsemu sem se med pogovorom nazadnje le nekoliko sprostila. Ančka Gorjup ni bila ravno topla oseba, bila pa je zelo zanimiva sogovornica. Ni me pustila veliko govoriti; kot večina starejših ljudi se je rada poglobljala v lastne spomine. Potem ko je še malo poizvedela o moji družini in našem življenju na drugem koncu sveta, je začela pripovedovati o sebi. In imela je res veliko povedati! Najbolj zanimive so bile zgodbe o drugi svetovni vojni. Tudi moji stari starši so doživeli vojno, seveda, toda dedek nikoli ni hotel govoriti o tem, babica pa je bila v času vojne še otrok, zato so bili njeni spomini drugačni. Gorjupova pa je vojno doživela tako rekoč v prvi osebi.

“Nekega dne so me aretirali,” je pripovedovala. “Šla sem gor v Furlanijo, da bi kupila koruzno moko. Takrat je bila velika lakota, vesta. Najhujše je bilo, da so bili lačni otroci. Če mi je le uspelo dobiti kaj za pod zob, sem to vedno delila s sosedovimi otroki. A hrane enostavno ni bilo: ne zame, ne za otroke, ne za njihove matere. Zato smo morale ponjo. Jaz sem največkrat šla po nakupih. Saj ne, da ostale ne bi imele dovolj poguma, a otrok si pač niso upale izpustiti izpred oči. Jaz sem najmanj žrtvovala. In takrat so me aretirali, kar tako, na vlaku. Sumljiva sem bila, ker je bilo očitno, da prenašam preveč hrane za enega človeka. Mislili so, da doma skrivam partizane.”

Tako sem se zatopila v Ančkino pripoved, da sem popolnoma pozabila na Lucasa, dokler se ni hrupno presedel na svojem stolu. “Joj, oprostí,” sem takrat rekla v španščini. “Ampak, Luc, ne moreš si predstavljati, kaj vse je ta gospa doživela.” Hotela sem mu na hitro prevesti ravnokar slišane prigode, ko sem se spomnila nečesa boljšega.

Obrnila sem se nazaj h gospe Gorjup. “Bi vas motilo, če bi vas posnela? Rada bi, da bi tudi Lucas slišal vaše zgodbe, ampak sprotno prevajanje bi bilo preveč zamudno. Tako mu bom lahko pozneje vse v miru prevedla.” Poleg tega se mi je zdelo odlično, da bo lahko tudi babica slišala posnetke.

Gospa Gorjup je odmahnila z roko, češ, naj kar nadaljujem. Pomislila sem, da morda niti ne razume, kako delujejo snemalniki, a vseeno sem iz torbe potegnila čisto nov mp3, ga vklopila in postavila na mizico poleg praznih skodelic. Počutila sem se kot kaka novinarka. Bila sem vznemirjena, saj te, za tista leta zelo moderne tehnologije še nisem imela velikokrat priložnosti uporabiti. Lucasu sem povedala, da bo moral potrpeti, dokler se ne vrneva v hotel, in pomignila Ančki, naj pripoveduje naprej.

Po tisti aretaciji so jo pridržali le nekaj dni, je povedala. “In nikar ne mislita, da me je to odvrnilo od partizanov,” je ponosno dodala.

“Torej je bilo res,” sem se začudila. “Res ste pri sebi skrivali partizane!”

“Prav v tej hiši,” je pritrdila. “Sama nikoli nisem šla v gozd, a oni so vedeli, da lahko računajo name. Včasih so k meni pripeljali ranjence.” Presenetilo me je, da je ta drobcena ženica imela v sebi toliko poguma.

“Ta *bambola*, v katero ti že ves čas bolščiš,” se je gospa Ančka nenadoma obrnila k Lucasu. Skrivaj sem se namuznila: očitno so tudi v njem punčke na kavču vzbujale odpor. “Ta je tudi iz časa vojne, veš. Pravzaprav je bila čisto prva v moji zbirki.” S kavča je dvignila eno od porcelanastih lutk: tisto, ki je že takoj na začetku pritegnila mojo pozornost, tisto, zaradi katere me je v hipu oblila kurja polt. Bila je grozljivo podobna pravemu dojenčku.

Gospa Ančka jo je držala v rokah, kot da bi šlo za njen največji zaklad.

“Pripadala je dekletu tvoje starosti, če ne še mlajše,” je povedala. Še vedno je govorila popolnoma neprizadeto. “Zelo dobro se spomnim dneva, ko se je pojavila pred mojimi vrati. Bila je visoko noseča. Ko sem jo zagledala s tistim napihnjenim trebuhom, sem bila popolnoma osupla. Vajena sem bila okrvavljenih fantov ... Česa takega pa še ne.” Zavzdihnila je. “Otrok ni preživel.”

V srcu me je stisnilo. V glasu gospe Gorjup ni bilo niti kančka čustev, kar me je še bolj pretreslo. Skoraj nezavedno sem prijela Lucasa za roko; čeprav ni razumel, kaj se dogaja, mi jo je v tolažbo stisnil.

“Tole punčko je že imela, ko je prišla,” je nadaljevala Gorjupova. “Pojma nimam, kje jo je našla. Potem ko je rodila mrtvega otroka, jo je imela ves čas pri sebi. Jokala je in si jo stiskala k prsim. Ne vem, ali ji je to kaj pomagalo preboleti izgubo, a enostavno se ni mogla ločiti od tega umetnega otročiča. Še kar nekaj časa sem jo skrivala pri sebi. Fizično si je kmalu opomogla, saj je bila mlada in močna. A psihična rana ... Te se najbrž ne da izbrisati. Punca je ostala popolnoma sama na svetu – s tole ubogo lutko.”

Med pripovedjo nisem mogla odmakniti pogleda od porcelanaste punčke v njenem naročju. Ni čudno, da se mi je zdela tako srhljiva, sem si mislila. Pravzaprav si nisem mogla predstavljati, kako jo je lahko gospa Gorjup vsa ta leta hranila na svojem kavču. Meni se je zdela pravi simbol človeškega trpljenja.

“Še danes se sprašujem, ali sem ji bila dovolj v oporo – a kaj bi sploh lahko naredila?” Starka je zmajala z glavo. “No, nekega dne je punca kar izginila. *Bambolo* je pustila pri meni. Vem, da je ni pozabila, to bi bilo nemogoče: nalašč je tukaj pustila svojo preteklost. To mi daje upanje, da ji je vendarle uspelo premostiti nesrečo in živeti naprej ... čeprav je od takrat nikoli več nisem videla. To je vse, kar mi je ostalo od nje.” S temi besedami je nežno zazibala punčko v svojih rokah, kot da bi šlo za pravega dojenčka.

Ne spomnim se dobro, kako se je najin obisk pri gospe Gorjup končal, toda kmalu po tisti zgodbi sva odšla. Z obljubo, da bom nono lepo pozdravila in da se bom še kdaj oglasila – za kar nikoli nisem zbrala dovolj poguma –, smo se poslovili.

Morda bi bila že Ančkina zgodba zadosten razlog za odpor, ki ga še danes čutim do porcelanastih punčk. A o tem ne morem biti prepričana, saj se je tisto najbolj grozno zgodilo šele pozneje, v hotelu.

Sedla sem na posteljo in prižgala svoj mp3. Lucas je bil seveda skrajno radoveden, kaj vse sem slišala od čudaške starke, medtem ko je mene predvsem zanimalo, kako bo zvenel posnetek. A komaj sem ga vklopila, sem napravo skoraj izpustila na tla. Pogledala sem Lucasa: v njegovih očeh sem opazila predvsem zmedenost.

“A ... a slišiš?” sem zašepetala. Snemalnik sem približala svojemu ušesu in tudi Lucas se je sklonil bliže.

Kvaliteta posnetka ni bila najboljša, a to, kar sva oba slišala, ni mogel biti le šum. Nekoliko odrezav, a dokaj jasen glas gospe Gorjup je na posnetku skoraj preglasil drug zvok – zvok, ki ga v resnici sploh ni bilo.

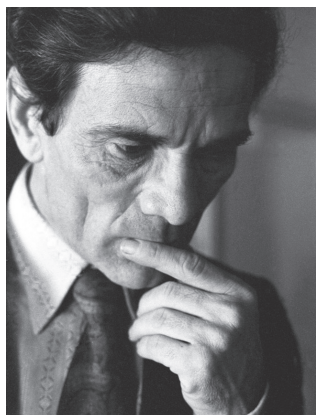
S posnetka se je razlegal srce parajoč otroški jok. Bil je tako resničen, kot da bi bil z nama pri stari gospe novorojenček, ki se ni in ni mogel potolažiti. Nemogoče bi bilo, da bi v tihi sprejemnici gospe Gorjup kaj takega preslišala. A posnetek ni lagal in jok je slišal tudi Lucas, ki ni bil pod vplivom zgodbe o otrokovi smrti. Jok ni bil le prisluh.

Še danes si ne znam razložiti, kaj sem doživela: vsakič, ko pomislim na tisti posnetek, me strese. Mislila sem, da bom z leti pozabila na to srhljivko, toda po Mijinem rojstvu se nanjo spomnim le še pogosteje. Šele zdaj lahko razumem to bolečino.

Najprej sem mislila, da na posnetku slišim glas jokajoče matere, ki je v lutko izlila vso svojo bolečino. Toda jok je bil nedvomno otroški. Morda je bil jok umrlega deteta. Morda pa je jokala porcelanasta punčka, ki otroku ni mogla vrniti življenja, ker ga sama ni imela. Vse, kar je od njega ostalo, je bil ta nevidni jok.

Tuja obzorja

Pier Paolo Pasolini (1922–1975) se je v panoramo 20. stoletja vpisal kot ena tistih osebnosti, ki so v povojnem obdobju najizraziteje razburkale italijansko družbeno in kulturno življenje – in to ne le zato, ker je zaradi svoje kontroverzne biografije in jasno deklarirane homoseksualnosti nenehno vzbujal ogorčenje konformističnega, katoliško in malomeščansko zaznamovanega okolja. Pasolini je filmski režiser, pesnik, prozaist, dramatik, scenarist, literarni (in družbeni) kritik, publicist in esejist, pri čemer nobeni od dejavnosti, s katerimi se je ukvarjal, ne smemo pripisati ekskluzivnega pomena na račun ostalih; njegova intelektualna napetost je vseskozi usmerjena v ista vsebinska jedra, ki jim prilagaja izrazna sredstva. Po pobegu iz Furlanije v Rim in vključitvi v tamkajšnje literarno življenje se je postopoma uveljavil s pesniškimi zbirkami in zgodnjima romanoma, ki sta v osnovi še neorealistična, vendar jezikovno drastično (uporaba slenga rimske mladine) in vsebinsko provokativno upodabljata življenje najnižjih socialnih slojev.

V času, ko se je boleče zatekal k absolutnemu pesimizmu spričo grobo degradirane realnosti, je bil (med 1. in 2. novembrom 1975) umorjen v skrivnostnih okoliščinah. Ob zori 2. novembra so ga našli mrtvega na peščeni ravnici pri hidroportu v Ostii; strahotna usoda je hotela, da prav na predmestnem obrobju, ki ga je prikazoval v *Fantih iz življenja*, *Nasilnem življenju* in *Beraču*.

Pier Paolo Pasolini

Črni srd pesmi v mojih prsih

Premalo zanimanja za poezijo

Kot bolan suženj, kot zver
sem blodil po svetu, ki mi je bil usojen,
s počasnostjo nakaz
v blatu, pošasti zemlje ali gozda –
in se plazil po trebuhu, po kopnem
z otrplimi plavutmi ali na kožnih krilih ...
Okoli mene so bili jezovi, nasipi
ali zapuščene postaje, globoko v mestu mrtvih;
z ulicami in podhodi v trdi temi,
ko je slišati
le strahotno oddaljene vlake
in kлокot kanalov; skrajna otrplost
in sence brez prihodnosti.
Medtem ko sem se vzpenjal kakor črv,
mehak, odvraten v svoji naivnosti,
je nekaj umrlo v moji duši;
kot če jasnega dne potemni nebo.
V bolečino zmučene živali se je naselila
druga bolečina, še bolj bedna in temačna,
in svet sanj se je razblinil.

“Nihče ne potrebuje tvoje poezije!”
In: “Minil je čas tvojih pesmi ...”
“Petdeseta leta so za vedno pokopana!”
“Staraš se s svojim Gramscijevim pepelom
in vse, kar je bilo živo, te zdaj boli
kot rana, ki se odpira in ubija!”

Katoliškim kritikom

Velikokrat se pesnik obtožuje in sramoti,
pretira, iz ljubezni, lastno nenaklonjenost,
in za kazen poveleča svojo lahkovernost;
je strog in nežen, oster in aleksandrijski.
In celo preoster v razlagi
svoje vloge ter zapuščine;
tudi presramežljiv je, ko odloča
o pravičnosti in sreči.
Torej gorje mu! Ne obotavljaj se
niti za trenutek: dovolj je, da ga tožiš!

Skrajnežem

Duhovitost, svetovljansko dostojanstvo,
domiselno stremuštvo in odličnost,
angleški okus ter francoski naglas,
neizprosnost, ki narašča z liberalnimi pogledi,
Razum namesto usmiljenja
in gosposko, ničevo življenje
so vam branili, da bi se zavedali, kdo ste:
vaših zavesti, ki služijo redu in kapitalu.

Sebi

V tem krivičnem svetu, ki le trguje in prezira,
sem največji krivec jaz, ves otopel od bridkosti.

Papežu

Tik preden si nas zapustil, je smrt
izbrala tvojega vrstnika:
pri dvajsetih si bil študent, on delavec, težak,
ti bogat plemič, on paglavec iz ljudstva:
toda isti dnevi so vama žarili
stari Rim, ves prenovljen in buden.
Videl sem njegovo truplo, ubogi Zucchetto.
Ponoči je pijan blodil po tržnici
in tramvaj, ki je pripeljal od Sv. Pavla, ga je podrl
ter vlekel po tirih med platanami:
tako je ležal nekaj časa, pod kolesi;
ljudje so se zgrnili okrog njega in ga opazovali
v tišini: bilo je pozno in le malo sprehajalcev.
Nekdo med njimi, ki obstajajo zaradi tebe,
star policaj, top in brezčuten malopridnež,
je vpil na tiste, ki so stali preveč blizu: "Poberite se!"
Pripeljal je rešilni avto in ga naložil:
ljudje so se razšli, ostale so razkropljene gruče
in lastnica nočnega bara v bližini, ki je nesrečnika poznala,
je pravila neznanecu, ki je šele zdaj prišel,
da je Zucchetto padel pod tramvaj in je z njim konec.
Čez nekaj dni si ti umrl. Zucchetto je bil ovčica
tvoje velike rimske in človeške črede,
uboga para, pijanec brez družine in brez strehe,
ki je ponoči blodil, izgubljen in malodušen.
Nisi vedel, kako živi: kot nisi ničesar vedel
o drugih tisočih trpinov, ki so podobni njemu.
Morda sem krut, ko se sprašujem,
zakaj ljudje, kot je Zucchetto, niso vredni tvoje ljubezni.
Nedaleč od tvojega bivališča
so sramotni kraji, kjer matere in otroci
živijo v starodavnem prahu, v blatu neke druge dobe:
kot Gelsomino, s pogledom na prelepo kupolo sv. Petra ...
Hrib, presekan s kamnolomom, in pod njim
med jarki ter vrsto novih, razkošnih zgradb,
strnjena skupina bednih hiš, ne hiš, svinjakov.
Dovolj bi bila tvoja kretnja, gib roke, le beseda,

pa bi otroci imeli dom:
ničesar nisi storil niti izrekel besede.
Nihče ni zahteval, da odpustiš Marxu! Neskončen
val, ki se lomi že tisočletja,
te je ločeval od njega, od njegove vere:
toda mar tvoja vera ne govori o usmiljenju?
Na tisoče ljudi je v času tvoje oblasti
pred tvojimi očmi živelo v hlevih in svinjakih.
Vedel si, da greh še ne pomeni zlih dejanj:
greh je, če ne delaš dobro.
Koliko dobrih del bi lahko storil! Pa jih nisi:
bil si največji grešnik med ljudmi.

Rdeči zastavi

Če kdo pozna vsaj tvojo barvo, rdeča zastava,
si resnična, ker je resničen on:
kdor je bil pokrit s krastami, je pokrit z ranami,
dninar je berač,
Neapeljčan Kalabrež, Kalabrež je Afričan,
analfabet pa tepec ali pes.
Kdor je le bežno videl tvojo barvo, rdeča zastava,
te več ne prepozna, niti z očmi;
povečujejo te mnoge delavske, meščanske zmage,
zato postani znova cunjja: naj te vihti najrevnejši.

Sodobnim literatom

Gledam vas: tu ste, obstajate, ostajamo prijatelji,
veseli, da se kdaj srečamo in pozdravimo,
v kavarni ali na domovih ironičnih Rimljank ...
Toda naši pozdravi, nasmeški, skupne strasti
so jalova dejanja (*waste land* ...),
ki so za vas in zame nepomembna, prazna.
Ne moremo se več resnično razumeti: to me plaši,
ker v nas je vzrok sovraštva med ljudmi.

Mojemu narodu

Ne arabsko, ne balkansko, ne davno ljudstvo,
temveč živ, evropski narod:
in kaj v resnici si? Dežela lačnih, lakomnih otrok,
sprijenih veleposestnikov in kodrastih prefektov,
odvetničkov, namazanih z briljantino in s potnimi nogami,
liberalnih uradnikov, nepridipravov in svetohlinskih stricev,
kasarna in semenišče, igralnica in javno kopališče!
Milijoni malomeščanov se kakor milijoni svinj
pasejo v čredi pred nedotaknjenimi dvorci,
med kolonskimi hišami, ki so razpokane kot cerkve.
Ravno zato, ker si obstajal, te ni več,
ker si imel zavest, je zdaj nimaš.
In ker si katoliški, si ne priznaš,
da je tvoje zlo vse zlo: hvala za sleherno zlo.
Potoni v tem svojem lepem morju in osvobodi svet.

Fragment o smrti

V tebi sem nastal in k tebi se vračam,
čustvo, ki si vzniknilo z lučjo in toploto;
krščeno v času,
ko je vekanje pomenilo radost;
čustvo, ki ga je Pier Paolo prepoznal
v začetku hlepeče epopeje.
Hodil sem v luči zgodovine,
moja narava je bila vedno junaška,
ker vodila si me ti, najgloblja misel.
V tvoji svetli brazdi, v okrutnem malodušju
tvojega plamena
se je strjeval vsak pristen dogodek
sveta, tiste zgodbe:
in v njej se je udejanjal scela,
izgubljal življenje, da ga dobi nazaj:
in življenje je bilo resnično le, ker je lepo ...

Najprej sla po izpovedovanju,
nato pa sla razčiščevanja:
v tebi se je, hinavsko, zbudilo
temačno čustvo! In zdaj,
naj kar obtožijo vse moje strasti,
me blatijo in govorijo, da sem brezobličan, nečist,
obsedenec, šušmar, krivoprisežnik:
ti, ki me ločuješ od ljudi, mi daješ trdnost;
na grmadi sem, igram na karto ognja
in zmagam, dobim ta svoj pičli,
neizmerni blagor, dobim to svoje
neskončno, bedno usmiljenje,
ki se zbliža tudi s pravično jezo:
naj bo, preveč sem se trpinčil!

Vračam se k tebi, kot se vrne
izgnanec v rodni kraj in ga spet odkrije:
obogatel sem (umsko) in sem srečen kot nekoč,
razrešen zakonov.
Črni srd pesmi v mojih prsih.

Blazno starčevstvo mladeniča.
Nekoč se je tvoja radost mešala,
z grozo, drži, zdaj pa
malone z drugo radostjo,
mrzko, suho: moja brezupna strast.
Zdaj me resnično plašiš,
ker si mi zares blizu, ujeta v moj srd,
v temačno lakoto, v tesnobo bitja, ki nastaja.

Zdrav sem, to po tvoji volji,
nevroza se širi ob meni,
nemoč me izčrpava, a
ne premaga; ob meni
žari poslednja luč mladosti.
Dobil sem vse, kar sem si želel, naposled
še več, šel sem celo dlje
onstran upanj sveta: izpraznjen sem,
in zdaj si spet v meni,
čustvo, ki prežemaš
moj čas in vse čase.
Bil sem razumski, bil sem
nerazumen: prav do konca.
In zdaj ... ah, puščava, ki jo oglušuje
veter, čudovito in nečisto
afriško sonce, ki ožarja svet.

Afrika! Moja edina
izbira .....

Fragment je posvečen Francu Fortiniju.

Prerokba

Jean-Paulu Sartru, ki mi je povedal zgodbo o Aliju z modrimi očmi.

Nekoč je živel deček
in odšel je v Kalabrijo:
bilo je poletje, bajte
so bile prazne – nove
kot v pravljicah
o vilah, hišice iz lecta,
blatnosive. Prazne.

Kot svinjaki brez svinj, sredi vrtov brez solate, sredi polj brez
zemlje, strug brez vode. Dežela, ki jo obdeluje mesec.

Klasje, ki je zraslo za usta okostnjakov. Veter z Jonskega morja

je stresal črno slamo
kot v preroških sanjah
in blatnosivi mesec
je obdelal polja, ki jih
poletje nikoli ni ljubilo.
Ta ljubezen bi se lahko
začela v sinovskih časih,
a je ni bilo.

Sin je imel v očeh
odblesek ožgane slame,
v očeh brez strahu,
ki so videle zlo:
ničesar ni vedel o kmetijstvu,
o reformah, o sindikalnem
boju, o dobrodelnih ustanovah.
A imel je te oči.

Tragični mesec je ob močnem
soncu obdeloval teh pet, teh dvajset tisoč
hektarjev zemlje, posejane
s hišami za vile –
v dobi televizije, s svinjaki
iz lectovega kruha –,
dostojno posnemajoč svet gospodarjev.

Tam ne moremo živeti! Kako dolgo še se bo milanski delavec
veličastno boril za svojo mezdo? Ožgane sinovske oči, v mesečini
med tragičnimi hektarji, vidijo, kar njegov daljni brat daleč
na severu ne vidi. Bil je to čas,
ko je neko novo krščanstvo
omračilo svet kapitala:
neka zgodovina se je iztekala
v somraku, iz katerega
so vznikali ter ugašali
znani in pozabljeni
dogodki. Toda deček
je drgetal od besa v času
svoje zgodovine:
ko je kalabrijski kmet
izvedel vse o umetnih gnojilih,
o sindikalnem boju, o šalah
dobrodelnih ustanov,
o Državni Demagogiji
in Komunistični partiji ...

... in tako je zapustil svoje nove
bajte, ki so bile podobne
praznim svinjakom
na goličavah, blatne barve,
pod nizkimi, kopastimi hribi,
s pogledom na preroško Jonsko morje.
In tri tisoč let,
ne tri stoletja, ne tri leta, se je razblinilo. In znova
je bilo v malaričnem ozračju čutiti pričakovanje ladje grških kolonov.
Kako dolgo se boš boril samo za plačo, delavec iz Milana?
Ne vidiš, kako te tile tu častijo?
Skoraj kot gospodarja.
Iz svojih starodavnih
dežel bi ti nosili
sadje in živali,
svoje temačne malike
in jih z obrednim ponosom odložili
v tvoje moderne sobe
med hladilnik in televizijo,
zamaknjeni v tvojo božanskost,
Ti, iz tovarniških svetov,
iz CGIL¹, zavezniško Božanstvo,
v čudovitem soncu Severa.

V njihovi Deželi različnih
ras mesec obdeluje
polje, ki si mu ga ti
zaman upravljaj. V njihovi
Deželi krotkih zveri
je mesec vodnik duš,
ki si jih ti zaman
spreminjal. A sin ve, da je milost spoznanja
veter, ki menja smer na nebu. Zdaj morda piha iz Afrike
in prisluhni tistemu, kar sin po milosti že ve. Žalosten je
le zato, ker upanje zanj ni bila luč,
ampak razum.
In čutni žar Afrike
je iznenada očistil
Kalabrijo: naj bo znamenje,
ki nima smisla,
a je tako pomembno
za prihodnost! Torej
opustil boš boj
za mezdo in dal
orožje v roke Kalabrežev!

Ali z modrimi očmi,
eden od mnogih sinov,
se bo spustil iz Alžira
z ladjami na jadra in vesla.
In z njim bo množica ljudi
s suhimi telesi in očmi
ubogih psov v lasti očetov,
na čolnih, splavljenih v Kraljestvih Lakote. S sabo bodo vzeli
otroke, kruh in sir v rumenem papirju velikonočnega ponedeljka.
Z njimi bodo babice in osli, na ladjah, ukradenih
v kolonialnih pristaniščih.
Izkrkali se bodo v Crotonu
ali Palmiju, oblečeni v vzhodnjaške
cape in ameriške srajce.
Kalabreži bodo takoj
zarotniško sklenili glave:
"Tu so naši bratje,
z otroki, kruhom in sirom!"
Iz Crotona ali Palmija bodo šli v
Neapelj in od tam v Barcelono,
Solun in Marseille,
v Mesta Sodrge in Zla.
Duše in angeli, miši in uši,
s poganjki Davne Zgodovine
bodo poleteli pred *willaye*.

Oni, večno ponižni,
večni slabiči,
večno plahi in boječi,
oni, večno na dnu,
večni krivci,
večno podložni,
večno neznatni, oni, ki so si
zatiskali oči in s pogledom le moledovali,
so kot zločinci živeli pod zemljo, kot roparji
na morskem dnu, kot blazneži na nebu,
oni, ki so spisali
zakone izven zakona,
oni, ki so se prilagodili
na svet podzemlja,
so verjeli v Boga,
ki je hlapec Boga,
in opevali pokole kraljev,
plesali na čast
meščanskih vojn,
oni, ki so molili
za delavske zmage ...

... zavrgli bodo poštenje
kmečkih verovanj,
pozabili na čast zlikovcev
in izdali preproščino
barbarskih ljudstev,
in bodo sledili svojim

Alijem z modrimi očmi – prišli iz droba zemlje, da bi ropali –
dvignili se bodo z morskega dna in ubijali, se spustili z neba
in zahtevali nazaj svojo lastnino; svoje tovariše bodo naučili

veselja do življenja
in meščane
veselja do svobode;
kristjane bodo naučili
veselja nad smrtjo –
porušili bodo Rim
in v razvalinah
zasejali kal
davne Zgodovine.

Potem bodo s papežem in vsemi
zakramenti, kakor cigani,
odšli na Sever in Zahod
z vihrajočimi rdečimi,
trockističnimi zastavami ...

Prevedla Andrej Medved in Gašper Malej

Miha Mazzini

Kako je angel
birokracije vodil
mojo mamo
v podzemni svet

Prva postaja

Moja mama je umrla prvega marca dopoldne. Zadnjih deset dni je preživela v bolnici, kamor so jo zaradi pljučnice premestili iz doma upokojencev. V tem času me je poklicala računovodkinja doma in me obvestila, da bom moral plačati za cel mesec, čeprav mama leži drugje – taka so pravila. Nisem ugovarjal. Jasno mi je, da postelje ne morejo oddati drugemu, četudi je res, da z odsotnim varovancem nimajo dela in stroškov.

Nekaj dni po pogrebu je računovodkinja klicala znova. Izrazila mi je sožalje in me opozorila, da je mama umrla prvi dan novega meseca, kar po pravilih pomeni, da bom dobil še en račun. Umolknila sva oba. Ona verjetno zaradi zadrege nad delom, ki ga mora opravljati, jaz pa zaradi šoka. Mislim, da sem celo zastokal. Ne zaradi bolečine, le zrak se je oklenil glasilk in ni vedel, kaj z njimi.

Računovodkinja je prekinila moreče vzdušje s prisilno veselim glasom. Zame ima tudi dobro novico. Ker je mama umrla dopoldne, mi lahko odpišejo kosilo v vrednosti 3,10 evra.

*

Šel sem na sprehod in razmišljal o robotih. Zaželel sem si, da bi me poklical stroj in da gospe ne bi bilo treba opravljati take službe. Čutil sem tisto, kar verjetno Španci razumejo kot *pena ajena*, sram in nelagodje, bolečino ob opazovanju nekoga, ki počne tisto, kar se človeku ne spodobi: pretvarja se, da ima v možganih namesto lastne zavesti zgolj službena pravila.

Direktorici doma sem napisal besen mejl. Poklicala me je in se opravičevala, da pravila pač morajo upoštevati.

*

Bili so časi, ko so ljudje obstajali, a posameznikove zavesti ni bilo. V kolektivnem umu nezavedanja sebe so živeli rajsko življenje in *Biblija* prva dva, ki sta pričela misliti z lastno glavo, poimenuje kot Adama in Evo, arheptipskega Moškega in Žensko. Rodila sta Abla in Kajna, Nomada in Kmeta.

Da so hkrati obstajali tudi drugi ljudje, prizna *Biblija* sama. Abel gre in si najde ženo, preseli se v drugo naselje.

*

Pred tisočletji je morala biti zavest povsem drugačna od naše. Omejena je bila na zavest Vloge.

Joseph Campbell v *Mitih, po katerih živimo* pripoveduje o izkopavanjih pradavnega svetega mesta Ur. Arheolog Leonard Woolley je našel grob kralja in njegovih spremljevalcev. "Živali in dvorjani so bili živi zagrebjeni, [...] Okostje harfistkine dlani se je še zmerom dotikalo harfinih strun."

Ko na Wikipediji odprete članek o Leonardu Woolleyju, v rokah drži inštrument, ki ga je harfistka držala v slavnostni pozi, medtem ko so jo živo zakopavali. Predstavljam si, kako so počasi, lopato za lopato, nasipali zemljo nanjo, na ostale člane orkestra, kraljeve svetovalce in dvorjane. Niti premaknili se niso. Nihče ni krilil in mahal v grozi ter poskušal pobegniti. S prsti na strunah so čakali. Še zadušili so se pazljivo. V smrtnih mukah se niso premikali, da ne bi pokvarili prizora za večnost, umirali so tako, kot so vseskozi vedeli, da bodo.

Kajti niso bili Francka in Janez, marveč Harfistka in Svetovalec, ne posameznik, marveč Vloga. Vsaka med njimi je imela vnaprej pripravljen scenarij, od začetka do konca, in človek izven nje ni obstajal.

Verjetno je bil celo nedoumljiv in nepredstavljen. Še do nedavnega so v Indiji vdovo, ki ni hotela odigrati svoje vloge in stopiti na grmado z moževim truplom, imenovali *a-sati*, ne-bitje.

*

Ko je zemlja prekrila še topla trupla, so zraven groba že stali nova Harfistka, Svetovalec in Dvorjani, skratka vse vloge na dvoru, vključno z novim Kraljem. Telesa so se zamenjala, vloge so ostale.

Birokracija je sistem nesmrtnih vlog. Računovodkinja v domu se bo upokojila ali umrla in naslednji dan bo na njenem stolu sedela druga oseba, česar nihče od tistih, ki bodo prihajali v stik z vlogo, ne bo opazil.

Ni čudno, da so si birokracijo zares izmislili v starem Egiptu, tej civilizaciji, obrnjeni v večnost. Poleg piramid, kamnitih simbolov neminljivosti, svojega *hardwara*, so ustvarili tudi *software*, mrežo vlog, ki se nikoli ne končajo.

*

Oštevilčimo minevanje zgodovine:

1. najprej je bil **nič** (neobstoj, smrt),
2. potem **kolektivna zavest** (biblijski raj),
3. iz katere se odcepijo posamezne **vloge**,
4. dokler nazadnje ne nastane **individualnost** (osebnost, tisto, s čimer se ločimo od množice).

Za harfistko, katere smrti ne morem pozabiti in katere individualnosti si ne morem predstavljati, lahko le upam, da jo je vloga zavzela celo in da vanjo ni spustila dvomov in strahu.

*

V stari Šparti je bilo predpisano vse, do najmanjše podrobnosti, in zgodovinar Philip Matyszak pravi, da so tamkajšnji ljudje o sebi razmišljali le kot o delu celote. V bitki tristoletnih bojevnikov leta 546 pred našim štetjem je na koncu preživel en sam, Othryades, ki je šel someščanom sporočit novico, da so zmagali, nato pa je naredil samomor, saj živ košček ne more obstajati v mrtvi skupini.

*

Istočasno je ne tako daleč proč, v Atenah, nastajala individualnost. Sokrat je bil obenem pogumen bojevnik in filozof spraševalec – torej je že imel dve vloge (in zaradi druge tudi slabo končal).

Več vlog nujno vključuje trk med njimi. Individualnost nastane ravno v trenutku, ko vloge trčijo. Bo Antigona izpolnila kraljeva pravila ali pravila družinskega obreda?

Kadar si pravila nasprotujejo, moramo izbirati, torej moramo razmišljati. Vstopimo v svet nejasnosti, sivin in nians, zapletenosti, nemira in negotovosti; v svet anksioznosti.

Raj gotovosti je izgubljen.

*

Zaradi razlike med kolektivno zavestjo Špartancev in dvomom individualnosti Atencev so prvi zmogli postati morilski stroj, drugi pa luč kulture in demokracije.

V umetnosti birokracija ne odloča, kaj je dobro, marveč kaj je pravilom primerno. Novo je vedno izven pravil in vnaša zmedo, zato ga birokracija sovraži.

Špartanski stroj se je brez novosti obrabil in degeneriral. Niso podlegli veličastni bitki, marveč tihemu najedanju časa.

V tretjem stoletju našega štetja so bili zgolj še turistična atrakcija za bogate Rimljane, ki so se čudili njihovi izrojenosti.

*

Kot je ugotovil Otto Rank, je ustvarjalnost kolektivne zavesti lahko samo dekorativna, saj jo mora biti sposoben ustvariti sleherni član skupnosti. Takšna umetnost torej išče najmanjši skupni imenovalec.

Sklepamo lahko, da v nebesih obstaja le kolektivna umetnost. Vsi pojejo in vsi rišejo okrasne vzorce. Mogoče res oblake, kot mi je pripovedovala stara mama, te čudovite variacije istega.

*

Vloga sumerske harfistke je bila tisti neznani ženski dana za zmerom. Vanjo se je verjetno rodila in zagotovo v njej umrla.

Sodobno življenje nam daje vtis pospešujoče hitrosti. Drugače ne more biti, saj imajo vloge vedno bolj omejen rok trajanja. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja sem izbral vlogo punkerja, moj znanec pa heavy metalca, s čimer sva svoje obnašanje zakoličila za naslednjih nekaj let.

Že najini otroci so vloge menjali dnevno.

Sedaj vloga ne zdrži več dlje kot najmanjšo časovno enoto, ki še zado-
stuje za *selfie*.

*

Strah pred zamujanjem (FOMO – *Fear Of Missing Out*) je groza zaradi vseh vlog, ki jih v tem trenutku ne moremo zasesti. Globalizacija in predvsem internet sta nam jih ponudila nepregledno količino. Ko skačemo med njimi, se v nobeno zares ne potopimo. Vanje se le našemimo, a v mislih že hlastamo po naslednji. Glasbeniki danes ne bi več čakali na grobarje.

Anksioznost sodobnega sveta izhaja iz vsega, kar nam je na voljo, in iz ničesar, kar je zares naše.

*

Zgodovina človeštva je ples med skupinsko, kolektivno zavestjo in osebno, lastno individualnostjo. Boj med mravljiščem in mravljo.

Kadar možgani intenzivno razmišljajo, porabijo 40 % telesne energije. Osnovno pravilo preživetja pa pravi, da preživi tisti, ki najbolj uspešno varčuje z energijo. Biti individualiziran je torej izjemno naporno.

Zavest je breme.

Osnovno stanje individualne zavesti je samost. Zbudite se sredi noči in tema okoli vas je šapa, v kateri vas mehko drži groza.

Vrnitev korak nazaj, v kolektivno zavest, je videti kot raj. Nenadoma pripadamo. Nismo več sami, povezani smo, pravila so jasna in četudi nam skupina dodeli vlogo, je ta vedno le ena sama.

Jasna pravila so luč, ki razbremeni in umiri naše možgane.

*

Dvajseto stoletje se je že začelo kot velik poskus vrnitve v kolektivno zavest, verjetno odgovor na naraščajoči individualizem predhodnega stoletja. Antonio Salandra je še pred prvo svetovno vojno zapisal, da lahko samo militarizacija družbe izbriše razredne razlike. Futuristi so se nekrofilsko zakopali v stroje, združili bi se z njimi. Kako priljubljen je postal Bergsonov *élan vital*, ta nevidna, kolektivna sila, ki preveva vse, mogoče celo smrt. Gemelli in Boccioni sta pisala o novem človeku, "meščanu vojaku", ki se bo znebil "individualne avtonomije in zavesti". Postal bo orodje Države, pripravljen zanjo tudi umreti.

Država je postala raj, v katerega posamezniki ne vstopimo, marveč se vanj stopimo.

General Cadorna je stal pred vojaki, ki so čakali na motivacijski govor, in jim povedal, da je njegova volja njihova usoda.

In glej, res. Ko so poveljniki s pištolami prisilili 120. pešadijsko četo v napad, se vojaki niso upirali gotovi smrti: "Splezajo iz jarkov, hodijo; toda jočejo."

*

Če človeštvo preživi, bo iz razdalje časa povezal prvo in drugo svetovno v eno samo vojno, s kratkim premorom vmes.

In v tem premoru sta nastala in se učvrstila dva največja poskusa vrnitve v kolektivno zavest, fašizem in komunizem.

Zanimivo mi je, kako so njihovi ideologi izgubili mejo med kolektivno zavestjo in ničem smrti. Bojni klic španskih frankistov je bil *viva la muerte!*, živela smrt – ne samo smrt nasprotnika, marveč tudi lastna.

V glasilu romunske Železne garde so zapisali: "Najlepši del Legionarjevega življenja je smrt. Ničesar nima skupnega z navadno smrtjo. Skozi svojo smrt Legionar postane del večnosti; skozi svojo smrt postane Legionar eno z Večnostjo."

Fašist je s tem, da se je odrekel lastne zavesti in se podredil kolektivni, že v nebesih. Premakne se lahko zgolj še v prejšnje stanje, neposredno v Nič.

*

Odpeljal sem se v Sredipolje (Redipuglia), nedaleč od slovenske meje. V senci košatega drevesa je stal parkiran avtobus, italijanski upokojenci pa so čakali na kavo v majavem bifeju in postopali pred straniščem.

Obrnil sem se proti položnemu pobočju. Od septembra 1938 je tu postrojena 3. italijanska armada. Več kot sto tisoč trupel vojakov, pred njimi pa vrsta grobov generalov in na čelu sarkofag glavnega poveljnika.

Počasi sem hodil med grobovi in bral imena. Tretjini so pustili vsaj ta, dve tretjini pa jih je bila nerazpoznanih, zato si ne morejo lastiti niti tistih nekaj črk.

S stranic grobov nemo kričijo napisi *Presente!*, prisoten, v zadnji, nihilistični smotri.

Druga postaja

Nekaj tednov po pogrebu sem dobil pismo z matičnega urada, naj se zglašim za sestavo smrtovnice, dokumenta, za katerega prej še nisem slišal, dokumenta, ki za življenjem pospravlja njegove materialne sledi.

Mama ni premogla veliko, zato je postopek tekel hitro in brez zastojev. Matičarka je vzravnano sedela za računalnikom in tipkala hladno in učinkovito. Obraza ji niso senčila čustva, niti naveličanost ne.

Ne da bi me pogledala, je monotono spraševala:

“Nepremičnine?”

“Ne.”

“Dolgovi?”

“Ne.”

“Delnice?”

“Ne.”

...

Enkrat samkrat je zastala in na tipkovnici pritisnila tipko navzgor, da se je vrnila na že obdelano vprašanje. Pogled se ji je izostril na zaslonu in skoraj bi obrnila glavo proti meni.

“Vaša mati je umrla 1. marca, mar ne?”

“Da.”

“Potem pa ji že pripada sorazmerni delež rekreacijskega dodatka.”

Ponovil sem zadnji besedi v osuplo vprašanje in dodal:

“A?”

“Regres,” mi je pojasnila, ne da bi nehala tipkati, “za na morje.”

*

Matičarka je le opravljala svoje delo, torej izvajala svojo vlogo, tako kot računovodkinja doma. Za čas službe sta se odrekli lastni zavesti.

Dvajseto stoletje nam ni dalo le dveh poskusov vrnitve v kolektivno zavest, torej fašizma in komunizma, marveč tudi tretjega, birokratizacijo. Prva dva sta izzvala odpor, tretji pa se tiho in silno širi.

Ko je leta 1908 Avstro-Ogrska aneksirala Bosno, nista trčili le dve državi, marveč tudi dve časovni stopnji, staromodno Otomansko cesarstvo je srečalo zahodno državo. Za delo, ki ga je v Bosni opravljalo 100 otomanskih uradnikov, je Avstro-Ogrska morala zaposliti 10.000 birokratov.

*

Naivneži trdijo, da nevidna roka trga odreže vso maščobo z mišic in odvrže vsa odvečna dela v boju za dobiček. Ameriški zdravstveni sistem je sad tržišča, a najdražji na svetu in zloglasno zapleten. Zakaj ga ne poenostavimo?

Baracka Obama so leta 2006 vprašali, kako je s tem. Kar po pravici je povedal: v teh zavarovalnicah prelaga papirje "en, dva, tri milijone" uslužbencev in pač ni predsednika, ki bi si upal dregniti v nesmiselne birokratske službe in se jih znebiti, saj bi si uničil kariero.

Vsak politik, ki hoče zmagati, bo obljubil dvoje:

1. zmanjšanje birokracije,
2. povečanje števila delovnih mest.

Obljubi sta si povsem nasprotni in ju ni mogoče izpolniti hkrati.

Delovnih mest lahko nastane več le, če je sistem bolj zapleten, torej z več birokracije.

Boj proti birokraciji s sprejemanjem zakonov je kot boj proti umiranju s streljanjem talcev.

*

Kaj se zgodi, ko individualna zavest človeka pogleda na svojo birokratsko službo?

Po anketah sta dve tretjini ameriških zaposlenih v svojih službah nesrečni. Na Nizozemskem 40 % zaposlenih meni, da je njihova služba povsem nesmiselna, v Angliji jih tako meni 37 %.

Koliko je šele tistih, ki jim je vloga pogoltnila individualnost in so birokrati tudi v prostem času ter se torej razlike in lastne nesreče niti zavedajo ne več?

*

Ljudje plačujemo, da se znebimo bremena zavesti. Kupimo vstopnico za kino, kjer se predamo tujim slikam in zgodbam. Naročimo knjigo, najemnino na dotok televizijskih nadaljevanj in filmov, naročnino za internet, kupujemo mamila pri preprodajalcu in alkohol v trgovinah.

Edino birokraciji pa našo zavest lahko prodamo. Zaposlimo se kot uradnik in dobivamo plačo. Vsak dan pridemo v službo in izvedemo ritual menjave zavesti: štempljamo prisotnost, oblečemo uniformo ali haljo, prevzamemo pečate, sedemo na drugo stran table z našim nazivom, skratka opravimo ritualizirani postopek, ki nas razosebi.

Naša individualna zavest se umakne v ozadje in le brli na *stand-byju*.

*

V samopostrežni trgovini v Bratislavi sem kupoval štručko z olivami in na omot so prilepili natisnjeno nalepko:

“Tyčinka so zelenými olivami 63 g.”

Ne spreglejte silne natančnosti. Njega dni bi pek pač naredil eno štručko malce večjo, drugo manjšo, sedaj so vse stehtano enake. Temelj birokracije je svet, v katerem je vse izmerjeno in znano ter izjeme ne obstajajo.

Blagajničarka je poskenirala kodo in rekla: “27 evrov”.

Debelo sem pogledal: “27 evrov??”

Dolgo je s praznimi očmi strmela vame, kot bi se zalomila sredi giba.

Končno je zmignila z rameni in pokazala na računalnik, češ, to je to.

Ponovil sem: “27 evrov za majhno štručko?!?!?”

Počasi se ji je začel pogled polniti s človekom. V kolektivni zavesti Blagajničarke je nastala motnja in morala se ji je prebuditi lastna zavest. Zdrznila se je in se začudila: “Pa res?”

Spremenila se je v Človeka. Telo je napolnila živahnost, njeni možgani so dobili problem, ki so ga morali rešiti.

Ugotovila je, da je nekaj narobe s kodo, šla po pravo, jo poskenirala, in ko je spet stala za blagajno in je bil problem rešen in svet urejen, so se ji oči počasi praznile in gibi počasi upočasnili. Lastna zavest je odhajala in s seboj odnašala živost bivanja.

*

Sprašujemo se, kam gremo po smrti.

Zakaj se nihče ne vpraša, kam gremo med uradniškim delom?

*

Ko je Adolf Eichmann, organizator holokavsta, prosil za milost, je v pismu napisal, da so bili on in nižji oficirji “prisiljeni služiti kot orodje”.

Iz pisma veje občutek, da se avtorju godi krivica. Saj ni moril on, marveč vloga!

“Moral sem ... Pravila ...” vam bo povedal vsak uradnik, takoj ko poteče njegov delovni čas.

Pred nekaj leti so znanstveniki v raziskavi ugotovili, da ne gre le za izgovor, marveč za resničen občutek: “Ljudje, ki izvršujejo ukaze, lahko subjektivno občutijo svoja dejanja bolj podobna pasivnim gibom kot do-cela zavestnim dejanjem.”

Čutijo zavest vloge, ne sebe. Obstajamo, a ne čisto.

Ko govorimo o profesionalnem obnašanju, se torej sklicujemo točno na ta odmik, *detachment*, sebe od vloge.

*

Kolektivni um premore le kolektivno odgovornost, individualizacija pa osebno. Preklop zavesti ni zgolj težak, marveč prinaša tudi tveganje. In včasih si ga nihče ne upa prevzeti.

Romuna Constantina Reliuja so uradniki leta 2003 razglasili za mrtvega. Zglasil se je na občini, na sodišču, razlagal svoj problem, krilil z rokami in na koncu že obupano vpil, a mu niso verjeli, da je živ, in so ga pustili uradno mrtvega.

Med člani zakonov preži neodkriti kontinent, poln nevarnosti, imenovan življenje.

*

Birokratizacija je priprava na robotizacijo. Birokrat je torej predrobot.

Če je življenje zdobljeno na dovolj majhne koščke, ki so natančno opisani in so zanje predpisane reakcije, jih lahko izvaja tudi stroj.

Razpadanje sveta na koščke teče že od pradavnine in modernost ga le pospešuje. Leta 1818 so prvič naredili različna čevlja, levega in desnega. Še nogi sta torej dobili vsaka svojo individualnost.

Henry Ford je najbolj znan primer: razstavil je avto na koščke in vsak delavec je obdeloval svojega. Nenadoma ljudi ni bilo več treba dolgo in zamudno učiti, mojstrstvo je izginilo, ostala so le enostavna opravila. A Ford tudi ljudi ni videl kot celoto. Zapisal je, da jih v tovarni potrebuje 670 brez nog, 2637 z eno nogo, dva brez rok, 715 z eno roko in deset slepih.

Kar je tekoči trak za industrijo, je birokratizacija za delovanje družbe: razkosanje na najmanjše možne dele, ki jih lahko damo v obdelavo najmanj sposobnim.

*

Pred več kot pol leta je Google mojo spletno stran razglasil za neprimerno in jo dal na črni seznam. O tem sem dobil obvestilo, a brez pojasnila, kaj jih je zmotilo.

Začelo se je neskončno pritoževanje, ki bo očitno ostalo brezupno. Google mi laže, da so moje pritožbe pregledali njihovi "specialisti" in celo prilepi sliko nekega bradatega možakarja, a odgovor je vsakič enak, neprijemljiv in neoseben. V tem sistemu ni človeka. Znova in znova trkam ob zid umetne inteligence, torej algoritmov robotske pameti.

Dokler se nisem soočil z umetno inteligenco robota, si nisem mislil, da bom kdaj pogrešal človeškega birokrata.

*

Google mi je omogočil uvid v igro, ki jo vsakič znova igramo v uradu, večinoma nezavedno. Šarmiranje, jeza, nasmehi, darila, vpitje in grožnje so vabe, s katerimi poskušamo v kolektivni zavesti uradnika prebuditi posameznika. Mamimo ga ven, bezamo ga na plan, tekmujeemo z njim, strmimo vanj in iščemo razpoko v oklepu, sled življenja, znak človečnosti.

Čar birokracije je v tem, da obljublja enako obravnavo za vse. A kadar v tekmi prebujanja dosežemo vsaj miceno zmago, vsaj nasmeh, trzlajaj, kaj šele človeško pomoč, vsaj majhno neenakost v našo korist, nas navda občutek lastne moči in uspešnosti.

Človečnost išče družbo. Nekateri to imenujejo stockholmski sindrom.

*

Kitajska država uvaja sistem socialnega kredita, katerega podlaga so povsod nameščene kamere s programom za prepoznavo obrazov in vedenje nad osebnimi računalniki ter telefoni. Vse, kar storite, se točkuje v plus ali minus. Poseganje po tujih časopisih prinese minus točke, prav tako neprimerno obnašanje na podzemni. Možnosti so neslutene: naprave na straniščih imajo vgrajene kamere, ki prepoznajo vaš obraz in vam ne dovolijo, da bi si odtrgali več kot predvidenih 60 cm papirja. Če vztrajate, vas doletijo negativne točke.

Poslušal sem pogovor s človekom, ki je na internetu podpisal peticijo, nakar se je odpravil v službo. Kot vsak dan je hotel na lokalni avtobus, a ga je stroj prepoznal in mu ni prodal vozovnice. Javni promet ni za oporečnike.

Uradno je cilj sistema, "da zvišajo zaupanje med državljani", saj bo vsak vedel, koliko točk je drugi vreden in se bo počutil varnega, ker bo obnašanje standardizirano. Pravila seveda pišejo v jedru oblasti in mimogrede jih bodo lahko spremenili.

Birokrat se je torej razširil in je povsod. Nosite ga s seboj v računalniku in telefonu. Postal je Bog.

*

William James je svetoval prestrašenim, naj se delajo pogumne, da bodo postali pogumni, saj naša dejanja vplivajo na naša čustva. Precej pozneje so iz tega nasveta skovali slogan *Fake it until you make it*, torej pretvarjaj se, dokler se ne uresniči.

V sistemu socialnega kredita se vsi pretvarjajo, dokler pretvarjanje ne postane njihovo bistvo. Zahodnjaška propaganda trdi, da se morate najti, kar je neumnost. Ljudje se zgradimo, torej imajo Kitajci prav.

Do zdaj so ideologije in religije hotele kontrolirati dušo, da bi ji s tem sledilo telo. Kitajska gre iz obratne smeri: kontrolira telo in pričakuje, da bo sledila duša. Ni pomembno, kaj ste v sebi, dokler Vlogo igrate brezhibno.

Dokler vaš sleherni gib odraža popolni konformizem, ste v lastni glavi lahko največji individualist.

Kitajska ideologija temelji na marksističnem materializmu in ironično je, da se ji je posrečilo ločiti telo od duha.

A kako dolgo lahko zavest zdrži, če nima podpore v telesu?

Priča smo velikanskemu eksperimentu, kakršnega še ni bilo.

Tretja postaja

Zapuščinsko razpravo smo opravili hitro. Sodnik je iz predloženih dokumentov ugotovil, da sem plačal za pogreb več, kot znaša zapuščina, zatorej me je oprostil 45 evrov takse. Podpisal sem in šel.

V tistem trenutku je moja mama umrla tudi uradno.

Avtor je za tekst prejel nagrado za najboljši slovenski esej 2020.

Alternativna misel

Nigel Rodgers

Matematika človeškega vedenja

“V matematiki sem našel veliko radosti ... in upal sem, da bo nekoč obstajala enako natančna matematika človeškega vedenja.”

Bertrand Russell: *Portreti iz spomina*

Do sredine 20. stoletja je bil Bertrand Russell za mnoge po svetu najfilozof, enako kot je bil Einstein najznanstvenik. Z belimi lasmi in aristokratskimi potezami razbrazdanega obraza je Russell, ki je nenehno vlekel pipo in pihal, vsekakor ustrezal temu opisu. Z modrimi razpravami o družbenih in političnih temah je tudi zvenel tako. Prvo Reuthovo predavanje na radiu BBC je imel leta 1949, njegova prva filozofska uspešnica pa je postala *History of Western Philosophy (Zgodovina zahodne filozofije)*. Z njo je Russellovo ime postalo znano tako rekoč v vsaki hiši in za filozofa je bil tudi dobro plačan, vendar je bila to samo ena izmed njegovih zelo številnih knjig; prva je bila *German Social Democracy (Nemška socialna demokracija)* leta 1896, zadnja pa enainsedemdeset let pozneje *War Crimes in Vietnam (Vojni zločini v Vietnamu)*. Russell nikoli ni bil ozko akademski filozof in podelitev Nobelove nagrade leta 1950 – za književnost, nagrade za filozofijo ni – se je gotovo zdela na mestu.

Enako na mestu so bili dokument, ki ga je podpisal skupaj z Einsteinom in še petimi Nobelovimi nagrajenci in ki je bil prvo svarilo pred katastrofalnimi posledicami jedrske vojne, ter njegove nadaljnje kampanje proti

jedrskemu orožju s Kampanjo za jedrsko razorožitev (Campaign for Nuclear Disarmament – CND) in Odborom stotih (Committee of 100). Leta 1961 je pri skoraj devetdesetih letih zaradi “sedečih” protestov pristal v zaporu. Zaradi takega junaštva je veljal za glasnika miru, žarek zdravega razuma. Vodila so ga, kot je sam trdil, “tri čustva, preprosta, a neustavljivo močna ... hrepenenje po ljubezni, želja po znanju in neznansko sočutje do človeškega trpljenja”. Natanko tisto, kar javnost pričakuje od filozofa.

Toda Russell je izpolnil tudi pričakovanja akademskega sveta, predvsem s knjigo *Principia Mathematica*, ki jo je napisal skupaj z Alfredom Northom Whiteheadom. To veliko delo je utrdilo njegovo slavo med kolegi po vsem svetu. Z uporabo matematične logike v jeziku je pomagalo položiti temelje analitične filozofije, ki je za velik del 20. stoletja postala glavna oblika filozofije v angleško govorečem svetu. Russellovi spisi so pripeljali v filozofijo Ludwiga Wittgensteina. Toda Russell je bil leta 1913, ko je dokončal *Principia*, intelektualno izčrpan, čeprav je bil star komaj štirideset let. Tudi Wittgensteinova kritika njegovega razmišljanja je že načela njegovo intelektualno samozavest. Med prvo svetovno vojno je zaradi protivojnih dejavnosti izgubil mesto na Trinity Collegeu v Cambridgeu in pristal v zaporu. Sledila je druga poroka, nato otroci in neskončni finančni pritiski.

Po vsem tem se Russell do smrti leta 1970 skoraj ni več ukvarjal s “pravo” filozofijo, čeprav je dočakal sedemindeset let. Med predavateljsko turnejo po Severni Ameriki ga je ravnateljica elitnega dekliškega kolidža vprašala, zakaj se je odrekel formalni filozofiji. “Ker sem ugotovil, da raje fukam,” je menda odgovoril. Je pa za preživetje ogromno pisal, menda povprečno 2000 besed na dan vse do konca življenja. Marsikaj, kar je napisal, je bilo seveda površno, marsikje pa je izražal za tisti čas radikalne poglede na spolnost, zakon, ločitev, izobraževanje, varstvo otrok, upravljanje sveta in razoroževanje. Take ideje – ki jih ni zagovarjal samo Russell, jih je pa prav on sijajno in zelo prepričljivo upovedoval – so potem preplavile zahodno miselnost in postale del tako splošno sprejete liberalne polzavesti, da so bile že skoraj neopazne. Russellovo popularno pisanje je pomembno ravno zato, ker je napovedovalo ali širilo toliko poznejših teženj in usmeritev. Duhovniki in drugi konservativci, ki so ga napadali zaradi “nemoralnosti”, so imeli na neki način prav. Russell je napovedoval družbeno in “moralno” (se pravi, seksualno) revolucijo, ki se je zgodila po njegovi smrti. Mi, ki živimo v času vrtoglavo naraščajočega števila ločitev, smo dediči “umazanega Bertieja” (Dirty Bertie je bil eden njegovih manj laskavih vzdevkov), ki je v življenju kar tako zamenjal štiri žene in brez števila ljubic.

Njegova popularna dela, ki so bila pogosto zelo zabavna, so mu prinesla vzdevek "Voltaire 20. stoletja". Primerjava vzdrži, kajti čeprav Voltaire nikoli ni bil globok mislec, sta bila oba aristokratska liberalca, ki sta se občasno zavzemala za nepopularne, celo tvegane cilje. Toda medtem ko je Voltaire sklenil življenje z dobrohotnim nasmeškom na osemdesetletnem obrazu, slavljen po vsej Evropi, je Russell svoje še daljše življenje končal med strahotnimi družinskimi spori in obtoževanji. Za njim in okrog njega se je vlekla "dolga sled čustvenih uničenj", kot se je izrazil njegov glavni biograf Ray Monk, njega pa so, kot je sam povedal, pogosto "preganjali duhovi maniakov". V Russellovi oporoki iz leta 1966 na primer sploh ni bil omenjen John, njegov prvi sin, v katerega je nekoč polagal vse upe, pozneje pa ga je poskušal spraviti pod ključ kot neprištevnega. Njegovo posest naj bi dobil njegov kontroverzni mladi tiskovni predstavnik Ralph Schoenman. A nazadnje se je Russell sprl tudi s Schoenmanom.

Kljub razumnim, razsvetljenim idejam pa Russell, ki si je zelo želel otrok, ni bil nič manj obupen oče in ded, kot je bil pogosto obupen mož ali ljubimec. V kolikšni meri njegove osebne polomije izpodbijajo njegove ideje in v kolikšni meri zgolj odražajo njegov težavni značaj, še zdaleč nista samo akademski vprašanji. V odnosih z drugimi posamezniki se je Russell – v nasprotju s tistim, kar je pridigal o človeštvu – znal obnašati hladno brezčutno, kar je nakazovalo "dve osnovni lastnosti ... globoko zakoreninjen strah pred norostjo in velikansko samovšečnost" (spet Monkove besede). Oboje je izhajalo deloma od prednikov, ki so spadali med najimenitnejše ljudi v deželi, domišljavost pa so okrepili še akademski uspehi. Pri zgolj triintridesetih letih je bil izvoljen v zbor višjih članov Trinity Collegea, pri osemintridesetih je zaradi dosežkov v logiki in matematiki postal član Kraljevske družbe. S teh intelektualnih in družbenih vrhov je gledal na človeštvo s plemenito prizanesljivostjo. Le redko, na primer ob izjavi, da "je Darwin vreden več kot 30 milijonov navadnih ljudi," je maska liberalnega humanizma padla in je prišla na dan ledena aroganca vigovskega veljaka.

Bertrand Russell se je rodil 18. maja 1872. Njegov ded, prvi grof Russell, znan kot lord John Russell, je bil pod kraljico Viktorijo dvakrat premier, prej pa je pomagal spraviti zakon o reformi iz leta 1832 (ki je bil manj radikalen, kot bi sklepali po imenu Great Reform Bill) skozi parlament. Toda vzpon dinastije na oblast in do velikanskega bogastva se je začel v 16. stoletju s prvim bedfordskim grofom, enim tistih prilizovalcev Henrika VIII., ki so si prilaščali samostane. Russelli so že dolgo simpatizirali z radikalcem, saj je bil lord William Russell leta 1683 usmrčen, ker je sodeloval v pripravi atentata na Karla II. (Rye House Plot). Tudi Russellov oče, vikont Amberley,

je podpiral tako radikalne poglede – bil je agnostik in feminist –, da si je uničil politično kariero; njegove volivce je odgnalo predvsem zavzemanje za kontracepcijo. Amberleyjev prijatelj, liberalni filozof J. S. Mill, je postal Bertrandov boter in tako še poudaril to radikalno navezo. Tudi Russllova mati Kate Stanley je bila pripadnica visoke aristokracije – njenim prednikom je bilo mogoče slediti do leta 1066 – in vzvišeno radikalna.

Toda to zlato dediščino je kmalu zasenčila smrt. Russllova mati in sestra Rachel sta leta 1874 umrli za davico. Oče, pogreznjen v melanholijo, jima je sledil v grob prej kot čez dve leti s poudarjeno nekrščanskim pogrebom. Nekrščanska sta bila tudi varuha, ki ju je nastavil Amberley. Toda ta dva sta se za Russllove stare starše izkazala povsem nesprejemljiva, še posebno, ko se je razkrilo, da je lady Amberley iz ljubeznivosti ali iz usmiljenja enemu od njiju, tuberkuloznemu biologu Douglasu Spaldingu, dovolila, da je spal pri njej, čeprav, kot je pozneje rekel Russell, “ne poznam nobenega dokaza, da bi ji bilo to kakor koli v veselje”. Tako sta šla triletni Bertrand in njegov sedem let starejši brat Frank živeti k starim staršem v dvorec Pembroke Lodge v Richmond Parku, dolgo, nizko zgradbo s čudovitimi razgledi na dolino Temze.

Lord Russell, ki je bil prijazen, a zelo star – obiskal je Napoleona v izgnanstvu na Elbi – je leta 1868 umrl in pustil Bertranda izključno v varstvu stare matere. Lady Russell ni bila kaka zakrknjena reakcionarka – podpirala je irsko samoupravo in sprejemala darvinizem –, toda izhajala je iz škotske prezbiterijanske družine in življenje v Pembroke Lodgeu je bilo špartansko. Ko je šel Frank v šolo v Winchester, je Bertie ostal doma, da bi ga “ohranila čistega, vernega in ljubečega ..., takega, da bo lahko stopil na dedovo mesto premiera in nadaljeval posvečeno delo pri reformi,” kot se je izrazil filozof George Santayana, ki je pozneje postal njegov prijatelj. To ni bilo lahko življenje. Vsako jutro se je začelo z mrzlo kopeljo, sledila je vadba klavirja v neogrevani sobi; sadje, sladkor, čokolada in celo udobni stoli so bili prepovedani, molitve pa so bile obvezne in celo pogostejše kot v večini viktorijanskih domov. Kajti lady Russell je s svojo pobožnostjo dušila in vzbujala slabo vest. Za dvanajsti rojstni dan je Russell od nje dobil *Sveto pismo* z njenimi najljubšimi besedili namesto posvetila: “Ne vleci z večino, da bi delal hudo ... Ne boj se in se ne plaši; kjer koli boš hodil, bo s teboj Gospod, tvoj Bog.” Nenamerna posledica tega je bila, da je vse to Russlla fizično in mentalno okrepilo, čustveno pa ga je napol pohabilo.

Kot deček se je Russell srečeval z malo otroki svojih let – z bratranci Stanleyjevimi, glasno, razgrajaško družino, ki je bila njegovemu bratu Franku všeč, njega pa je prej plašila kot privlačila. Zato sta mu neporočena

nevrotična teta Agatha in stric Rollo, ki je pisal psalme, raje priskrbela bolj sprejemljivo družbo v Richmondu. V tisti mrtvaško tihi hiši se o marsičem nikoli ni govorilo: o denarju, spolnosti in še zlasti ne o usodi strica Willyja, ki je umoril dva človeka in so ga zato spravili v umobolnico. Strah, da bi se ta blaznost izkazala za dedno, je Russell preganjal vse življenje. Tam pa so bile tudi guvernante in učitelji – na nekatere od prvih se je zelo navezal –, s katerimi se je lahko bolj sproščeno pogovarjal, in Russell se je kmalu izkazal za intelektualno obetavnega. Ko mu je bilo enajst let, ga je Frank uvedel v skrivnosti matematike. Russell je bil očaran, pa tudi razočaran, ker Frank ni postregel z dokazi za Evklidove aksiome in je trdil, da jih je treba jemati kot dana dejstva. A kakor koli, Russell je odkril nov svet. “To je bil eden velikih dogodkov v mojem življenju, fantastičen kot prva ljubezen. Nisem si predstavljal, da je na svetu kaj tako čudovitega,” je zapisal pozneje. Nekaj mesecev je imel agnostičnega učitelja, vendar so ga odslovili, da ne bi spodkopal Russellove vere – zaman, kajti bistri otrok je bil vedno manj pripravljen vzeti kar koli za dano dejstvo. Kadar je izražal take dvome pred staro materjo, ga je dražila z zabavno pesmico. Ampak “po petnajstih ali šestnajstih ponovitvah domislica ni bila več zabavna,” se je spominjal Russell. Odslej je držal dvome o etiki in nesmrtnosti zase, dnevnik pa je pisal z grškimi črkami in ga tako zavaroval pred radovednimi očmi.

Življenje v Pembroke Lodgeu je imelo svoje dobre strani. V dedovi knjižnici je Russell našel svobodomislece: Machiavellija, Swifta, Gibbona, Byrona, svojega botra J. S. Milla in predvsem Shelleyja, čigar poezijo je imel od nekdanj rad. Prihajali so tudi ugledni gostje. Nekoč se je Russell znašel sam s premierom Gladstonom, ko so se dame po večerji umaknile. (Edino, kar je imenitni starec rekel, je bilo: “Ta port je zelo dober, ampak zakaj so mi ga dali v kozarcu za klaret?”) Vendar taki častitljivi, a priletni obiskovalci niso bili ravno pravo nadomestilo za živahnjšo družbo. Russell je pozneje zapisal: “Vse od najstniških let me je preganjala obupna beda osamljenosti in vedel sem, da bo edino zdravilo zanjo ljubezen.” Toda večni upornik je o britanski vladi zmerom govoril kot o “nas”, ne o “njih”, kot so opazili njegovi prijatelji.

Stric Rollo se je 1883. poročil in najel hišo blizu Hindheada v surreyjskem gričevju. Ko ga je Russell pri sedemnajstih letih obiskal, je tam spoznal Pearsall Smithove, bogate ameriške kvekerje, ki so stanovali nedaleč v Fridays Hillu. To je bila zanimiva družina. Oče Robert je nehal pridigati, ker se je njegova ljubezen do nekaterih farank izkazala za bolj meseno kot duhovno; njegova žena Hannah, ki je bila “kombinacija prita-jenega sadizma in verske gorečnosti”, je leta 1895 po sojenju Oscarju Wildu

predlagala, naj ga kastrirajo; sin Logan je postal diletantski literat, starejša hči Mary pa je nameravala zaradi umetnostnega zgodovinarja Bernarda Berenсона zapustiti prvega moža. Toda Russell se je zaljubil v sramežljivo mlajšo hčer Alys, modrooko, sloko, ljubeznivo, pet let starejšo od njega, širokosrčno diplomantko ženskega kolidža Bryn Mawr v ZDA. Ona se sicer ni takoj ogrela zanj, pozneje pa se je in mu je ostala neskončno vdana; še pri osemdesetih letih je brez upa čakala, da se bo vrnil. Toda takrat Russell o svojih čustvih ni govoril.

Leta 1890 je ta "samotarski, plašni, snobovski mladenič" (njegove besede) odšel s štipendijo za matematiko na Trinity College v Cambridgeu. (Russell je izbral matematiko, ker je v njej "ne samo resnica, ampak tudi najvišja lepota – mrzla in resnobna lepota, kakor lepota kipa", kot je zapisal leta 1907). Cambridge mu je odprl "nov svet neskončne radosti". Tam so bili drugi ljudje, ki jih je zanimal "ves svet mentalne pustolovščine" in s katerimi se je lahko pogovarjal cele noči. Med njegovimi novimi znanci so bili bratje Trevelyan – eden od njih, zgodovinar George, je pozneje kot rektor Trinityja pomagal Russllu, da se je vrnil na kolidž – in G. E. Moore, filozof izjemne moralne in intelektualne integritete. Russell si je kmalu pridobil Moorovo spoštovanje, nikoli pa njegove naklonjenosti, saj je bil Moore prvi, ki je začutil Russellovo nenormalno pomanjkanje človeških čustev. Russell je bil izvoljen v ekskluzivni debatni klub Apostles, ki je bil v tistem času še precej asketski – glavna hrana tam so bili "kiti", sendviči s sardinami – in v njem še ni bilo homoerotičnega vzdušja, ki je zavladovalo pozneje, ko sta se mu pridružila Lytton Strachey in John Maynard Keynes. Na splošno se je Cambridge Russllu prilegal "kot rokavica" in v njegovem veselo ateističnem ozračju se je otresel zadnjih ostankov krščanstva iz otroških let. Še dolgo pa se ni mogel otresti nagnjenja do "razgaljanja najsplošnejših potez resničnosti". Mladostno navdušenje za Pitagoro, Platonovega predhodnika v mistični matematiki, je zelo počasi izginilo v "postopnem odmiku od Pitagore". Russellovo poznejše prizadevanje za logične temelje matematike je izhajalo iz njegovega hrepenenja po intelektualni gotovosti.

Po prvi izkušnji leta 1893 je Russell, nezadovoljen s predmetom, ki se je takrat poučeval kot "bistroumne zvijače in domiselni pripomočki", preklopil na filozofijo, tisto "nikogaršnjo zemljo ... med religijo in filozofijo", in bil naslednje leto deležen še ene prve izkušnje. V britanski filozofiji je v tistem času prevladoval hegeljanski idealizem, po katerem je bilo celotno vesolje, duhovno in snovno, eno samo in nedeljivo, kot kak žele: zatreseš en njegov del, pa se strese ves. Ko je Russell premagal svojo skepso, je "za nekaj časa bolj ali manj verjel vanj".

Leta 1894 si je Russell, ki je podedoval 20.000 funtov (kar je bila takrat velikanska vsota), lahko privoščil razglasiti neodvisnost. Prejšnje poletje je končno razkril svoja čustva do Alys. Po dolgem resnem snubljenju med vožnjami s čolnom in sprehodi, zapolnjenimi z debatami – Russell je soglašal z Alysinih radikalnimi pogledi na marsikaj, zlasti na enakopravnost žensk, ne pa z njenim odklanjanjem spolnih stikov –, je Alys nazadnje privolila v poroko. Prvič sta se poljubila nekega sneženega dne januarja 1894. Alys je bila šele druga ženska, ki jo je Russell pri svojih enaindvajsetih letih poljubil; prva je bila neka hišna pomočnica v Pembroke Lodgu. Kmalu zatem mu je na vztrajno prigovarjanje in proti svoji želji dovolila, da jo je poljubil na prsi.

Če so imeli Alysini starši ob zaroki nekaj dvomov, pa je bila lady Russell nad idejo, da bi ta “tatica otrok, ta pustolovka iz nižjega sloja” ukradla njenega ljubljenega Bertieja, ogorčena. Kovala je načrte, kako bi poroko preprečila. Poklicala je zdravnika, ki naj bi Russllu povedal nekaj o zgodovini norosti v družini; Russell je bil pretresen, a je odvrnil samo, da bosta z Alys zmerom uporabljala kontracepcijo. Lady Russell je poskusila še eno možnost: hotela je, da bi sledil prednikom in stopil v javno življenje. To je bilo bolj učinkovito. Russell, ki je bil ves čas razpet med politiko in akademsko kariero, je privolil, da za tri mesece postane ataše britanskega veleposlanika v Parizu. Družina je upala, da bo njegova strast do neprimerne Američanke v odsotnosti usahnila. A zaman. Russllu se je findesièlovski Pariz upiral in je hrepenel samo po Alysini bližini. Tudi diplomatsko delo in prerekanje s francoskim zunanjim ministrstvom, ali naj bi bil jastog uvrščen med ribe ali ne, ga ni navduševalo. V njegovih številnih pismih Alys se predporočni zanos meša z zaščitništvom: “Ne boj se, da te bom skušal prisiliti v abstraktno mišljenje, ki ni v tvoji naravi ... morda boš želela imeti vsak dan na voljo nekaj ur za delo s knjigami z zgodovinsko ali ekonomsko vsebino,” ji je pisal 15. oktobra. Namesto zaimka *you* je v pismih njej uporabljal kvekerski *thee*.

Alys je ob takih pismih včasih jokala, toda 13. oktobra 1894 sta se po vseh pravilih poročila – Russell je požrl svoj ateizem, večina njegovih sorodnikov pa se je kvekerskemu obredu izognila – in odšla na medene tedne na Nizozemsko in v Nemčijo. Zdaj je lahko Russell s čisto vestjo užival v spolnosti – ki je bila, tako kot za mnoge moške v tistem času, eden njegovih najmočnejših razlogov za poroko –, čeprav so se mu Alysi-ne flanelaste nočne srajce zdele prave zatiralke strasti. Russllu, ki je bil čustveno in finančno varen, dejansko ni bilo treba delati, niti po izvolitvi v zbor višjih članov Trinityja oktobra 1895 ne. A med njegovimi slabimi

lastnostmi nikoli ni bilo lenobe. Drugi obisk Nemčije je pripeljal do njegove prve knjige, *German Social Democracy (Nemška socialna demokracija)*, ki je izšla leta 1896. Pozneje je povedal: “Nisem se posebno trudil zanjo, saj sem se že odločil, da se bom posvetil matematični filozofiji.” Kljub temu je knjiga osupljivo prodorna glede marksizma (socialni demokrati so bili takrat polmarksisti). Russell je menil, da so Marxove ekonomske teorije zgrešene, da pa prava vrednost marksizma izvira iz kombinacije intelektualnega prestiža (psevdo)znanosti in čustvene privlačnosti velikega mita ali religije – in to desetletja, preden sta s plakatov zrla Lenin in Stalin. Knjiga je imela dodatek z naslovom *Žensko vprašanje v Nemčiji*, ki ga je napisala Alys; to je bilo njuno edino skupno delo.

Politično preroštvo je za naslednjih štirinajst let prepustilo prvo mesto intenzivnemu delu na področju matematike in logike. V tem času je Russell napisal mojstrovini *The Principles of Mathematics* in *Principia Mathematica (Matematična načela)*. Razviti je skušal nove, popolnoma logične temelje za matematiko. Do leta 1898 je že zavrgel hegeljanski idealizem – in se ob tem počutil “čudovito osvobojenega, kot da sem pobegnil iz vročega rastlinjaka na preprišen rt” – ter se približal sprejetju Moorovega empiričnega mnenja, da je svet “kup svinjarije”. *The Principles* je napisal hitro, prvi osnutek v 200.000 besedah je končal leta 1900, vendar se je ob tem zavedel intelektualnih problemov, ki so se kopičili pred njim, predvsem “Russellovega paradoksa”.

Pri naslednjem, še večjem delu na temo matematične logike je Russell sodeloval s svojim nekdanjim učiteljem in zdaj prijateljem Alfredom Northom Whiteheadom, prepričan, da jima bo pisanje vzelo kako leto ali dve. Pa je trajalo skoraj desetletje. Russell je včasih po ves dan strmel v prazen list papirja, ne da bi mogel kaj napisati. Matematična trilogija, ki je v letih 1910–1913 končno izšla – tako težka, da je bilo treba rokopis z vozom odtovoriti v tiskarno univerze v Cambridgeu, in polna tako strašljivo visoke matematike, da se je Russell pozneje šalil, da jo je prebralo in razumelo samo šest ljudi na svetu – avtorjema ni prinesla nič denarja. Je pa utrdila njun intelektualni sloves, saj je obveljala za največji dosežek na področju logike po Aristotelu pred 2200 leti. Čeprav Russell ni kaj dosti maral povezav med svojo “pravo” filozofijo in popularnim pisanjem, je njegova avtoriteta družbenega in političnega kritika nazadnje obstala prav na teh temeljnih delih, čeprav jih je prebralo le malo ljudi. Nobelove nagrade ni dobil za spise, kot sta bila *Who May Use Lipstick? (Kdo sme uporabljati šminko?)* in *Should Socialists Smoke Good Cigars? (Bi morali socialisti kaditi*

dobre cigare?), napisana v tridesetih letih za Hearst Press. Zdaj se je čutil pristojnega za pisanje o skoraj vsakem človeškem problemu.

Eden njegovih prvih popularnih spisov je bil *A Free Man's Worship*, ki ga je napisal leta 1902 med bivanjem v Italiji pri Berensonovih – s katerimi je bil zdaj v svaštvu, saj je bila Mary že poročena z Bernardom Berensonom – z namenom “ponuditi neverujočim intelektualno sprejemljivo tolažbo”. Veličastni, lirični ton tega pisanja je posnemal Berensonovo paterjansko prozo – “Opustiti boj za osebno srečo, izgnati ves zanos trenutnega poželenja, goreti v strasti do večnih reči ... to je čaščenje svobodnega človeka” –, pa tudi odražal muke Russellovega življenja. Medtem ko je njegova intelektualna kariera cvetela, je namreč njegovo čustveno življenje venelo. Whitehead in njegova žena Evelyn, lepa, živahna ženska, mlajša od soproga, sta živela v Grantchestru, kamor je Russell med bivanjem v Cambridgeu pogosto prihajal. Tam je doživel mistično izkušnjo. Ko se je leta 1901 vrnil z bralne predstave Evripidove tragedije *Hipolit*, je našel Evelyn, ki je imela očitno srčni napad:

Zdelo se je, da jo od vseh ločijo zidovi bolečine, in zajel me je občutek osamljenosti vsake človeške duše ... Nenadoma so se tla pod mano vdala in znašel sem se v neki čisto drugi pokrajini ... Napolnili so me napol mistični občutki lepote ... in skoraj enako globoke želje, kot je bila Budova, da bi našel filozofijo, ki bi naredila človeško življenje znosno.

Russell ni omenil svojih čustev do Evelyn, ki so bila – čeprav neizrečena – vse prej kot hladna. Popolnoma so zamenjala ljubezen do Alys. “Nekega popoldneva sem šel kolesarit in nenadoma ... sem se zavedel, da Alys ne ljubim več. Do tistega trenutka sploh nisem imel pojma, da moja ljubezen do nje peša. Problem, ki ga je odprlo to odkritje, je bil zelo težak,” je zapisal v avtobiografiji, ki je veliko manj iskrena, kot se zdi. Odkritje med kolesarjenjem se je mnogim zdelo neprepričljivo, vendar je zakon po tem za oba partnerja postal neznosen. Russell, ki se je trudil obvladovati vedno hujši odpor do Alysine družbe, ni več hotel spati z njo – kadar je poskušal s spolnim odnosom, je bil menda impotenten – in se ji je izogibal, kolikor se je dalo. Med tridesetim in štiridesetim letom je preživel desetletje celibata in čustvene suše, ko ga je pri pameti ohranjalo samo delo in samo slednje ga je obvarovalo pred samomorom.

Tudi Alys je bila zelo nesrečna. Želela si je smrti in novica, da bulica v njeni dojki ni rakasta, jo je potrla. Russell je bil do nje brezobzirno, hladno odkrit, kot je bil takrat prepričan, da filozof mora biti. “Naslednjega dne

so prišli Alysina vrnitev [z vsiljenega 'terapevtskega oddiha'], jasno vprašanje in odgovor, da je ljubezen mrtva; potem pa v spalnici njeno glasno, srce parajoče ihtenje, medtem ko sem jaz delal za pisalno mizo v sosednji sobi ... Oh, kako grozno! ... In kako je bilo moje srce iz minute v minute trše, ker sem jo pustil jokati!" je ledeno poročal.

Russell ni izgubil zanimanja za politiko, ki mu je ponudila možnost pobega iz zakonskega gorja. Kot dolgoletni prijatelj socialistov Beatrice in Sidneyja Webba je postal simpatizer fabianskega gibanja, čeprav so bili njegovi pogledi še vedno bolj liberalni kot socialistični. Kot vnet zagovornik volilne pravice za ženske je leta 1907 kandidiral za parlament, vendar po kampanji, med katero so izpustili podgane in metali jajca v Alys, ni dobil sedeža v Wimbledonu. Čeprav so nekateri menili, da bi bilo zaposliti Russlla v politiki enako kot "uporabiti britev za sekanje lesa", je januarja 1910 pri splošnih volitvah spet intenzivno agitiral za Philipa Morrella, liberalca, s čigar pogledi je soglašal in ki je bil poročen z nastopaško aristokratko lady Ottoline. Ottoline in Russell sta se poznala že nekaj časa in ona je septembra 1909 zapisala v svoj dnevnik: "Ne verjamem, da sem že kdaj srečala koga privlačnejšega, vendar zelo zastrašujočega, tako bistrega in jasnovidnega in visoko intelektualnega." Russell je opazil njen konjski obraz in lepe lase pa tudi "pretirano" rabo pudra in parfuma, vendar ob njej ni ostal ravnodušen.

Marca 1911 je Russell med potjo na neko konferenco v Parizu večerjal pri Morrellovih v Londonu. Philipa ni bilo doma. Ko so drugi gostje odšli, je Russell ostal in po dolgih urah pogovora ugotovil, da je "dolgotrajna zadržanost nenadoma popustila, kot bi se porušil jez. Naenkrat sem bil neizmerno in strastno zaljubljen." Ottoline pa je bila "popolnoma nepripravljena na poplavo strasti, ki jo je zlival name ... Bilo je, kot da se je dvignila iz groba ... Mojo domišljijo je odplavilo, ne pa mojega srca." Naslednjega dne ji je Russell na vlaku v Pariz napisal lirično pismo, prvo izmed 2000, z natančnim opisom ne le svoje ljubezni, ampak tudi odnosov z ljudmi, kot je bil Wittgenstein.

Ottoline je bila Russellova največja, najveličastnejša ljubica. Njena postava, ki so jo poudarjali velikanski klobuki, šali in romantična oblačila, se je dvigala nad malega filozofa; živela je med gosti iz umetniškega in literarnega sveta, tudi iz bloomsburyjskih krogov. Od leta 1915 je razkošno gostila družbe v dvorcu Garsington v Oxfordshiru, kjer je s svojimi visokimi petkami stopicljaj Lytton Strachey. Mnogi gostje so vračali veliko-dušnost z grizenjem roke, ki jih je hranila in ljubkovala – D. H. Lawrence jo je osmešil v *Zaljubljenih ženah*, Aldous Huxley v romanu *Those Barren*

Leaves (To suho listje). Ottoline je gotovo znala biti gospodovalna. Toda za Russlla je bila osvoboditev, saj njegova pisma, ki jih je sprva pisal skoraj vsako uro, razkrivajo: "O, srce moje, koprnim po tebi. Zdi se mi, kot da bom jutri komajda lahko preživel radost tvojega poljuba ... Kamor koli grem in kar koli počnem, si ves čas z menoj kot glasba, ki jo imam v spominu ... Žar tvoje ljubezni mi vsepovsod razsvetljuje svet." Ottoline ni bila nikoli tako zelo prevzeta. Russlllova hči Kate je povedala: "Smejala se mu je. Obkrožala se je z lepimi predmeti in dragocenimi vonjavami, ki so močno delovali na njegove čute, potem ko je premagal začetno neodobravanje ... Ottoline je bila drugačna od drugih njegovih ljubic, ker ga je navdajala s spoštovanjem in zamaknjenostjo."

Ottoline je imela v tistem času razmerji s slikarjem Henryjem Lambom in umetnostnim kritikom Rogerjem Fryjem – umetnost je oboževala – in je hkrati še spala s svojim potrpežljivim možem. Russell je sprva pričakoval, da bo pustila vse – tudi hčerko –, a je bil razočaran. Ottoline, ki je bila skoraj tako trmasta, čeprav niti približno tako egocentrična kot filozof, je ohranila svoj zakon nedotaknjen. V toliko pogledih je bila njegovo nasprotje, da se je njuna ljubezen kmalu znašla v težavah; med drugim se je Russell kar tresel od poželenja po njej, nje pa fizično ni preveč privlačil. Ne ravno čedni Russell – suh, precej majhen, z velikim nosom – je imel takrat tudi zelo močen zadah. Bila pa je očarana nad njegovim umom – kar je bilo pomembno, saj je njuna zveza pogosto slonela bolj na pismih kot na osebnih stikih.

Bistvena razlika med njima je bila v veri. Ottoline, ki je bila kot otrok pobožna kristjanka, je bila še vedno nagnjena k mistiki, Russell pa je z "logičnim strojem svojega uma", kot je ona temu rekla, to težko sprejemal. A kljub temu se je Russell z Ottoline obnašal precej kot normalen ljubimec, štel je minute do njenega prihoda in tarnal, ko je odhajala. V tem času je Russell ponovno odkril radosti poezije in glasbe. Ukvarjal se je celo z mislijo, da bi pustil filozofijo in postal pisatelj. A njegov literarni poskus, *The Perplexities of John Forstice (Zmedenost Johna Forsticea)*, je razkril njegove pisateljske pomanjkljivosti, zato ga je odložil. Veliko uspešnejši je bil "krimič za šiling" *The Problems of Philosophy (Problemi filozofije)*, napisan leta 1912 za zbirko Home University Library. Začne se z vprašanjem: "Ali obstaja kako védenje, ki je tako zanesljivo, da noben razumen človek ne more dvomiti o njem? To vprašanje, ki na prvi pogled morda ni videti težko, je v resnici eno najtežjih, ki jih je mogoče postaviti." Tanki knjižici je uspelo poleg drugih filozofskih vprašanj z zanosom, značilnim za Russlllova

največja dela, spregovoriti o njegovem iskanju gotovosti in ga približati bralcem, ne da bi ga trivializirala.

Oktobra 1911 je Russell v Cambridgeu spoznal zelo zavzetega mladega Avstrijca, ki je pozneje enako močno vplival na njegovo delo kot Ottoline na njegovo življenje. Ludwiga Wittgensteina, ki je brez veselja študiral tehniko v Manchesteru, je branje Russlllove knjige *Principles of Mathematics* povsem prevzelo. Po nasvetu nemškega filozofa Gottloba Fregeja je poiskal Russlla, vendar z bolečo negotovostjo. Potem je zamenjal tehniko za filozofijo in s tem razrazil očeta, gospodovalnega poslovneža. Russllov odnos do Wittgensteina je bil sprva dobrovoljno pokroviteljski: "Z oklepom se brani pred vsemi napadi razuma. Pogovarjati se z njim je resnično izguba časa," je napisal Ottoline. Toda to se je kmalu spremenilo in začel ga je ceniti. "Ima smisel za literaturo, zelo je muzikalen ... in *mislam*, da je resnično bister." Wittgenstein je med božičnimi počitnicami na Dunaju napisal članek, ki je Russlla prepričal o njegovi genialnosti. Kmalu je zapisal: "V diskusiji z njim napnem vse sile, pa sem mu komaj enak ... Rad ga imam in čutim, da bo rešil probleme, za katere sem jaz prestar [Russell takrat še ni imel štirideset let]. Njegova teoretska strast je *zelo* močna ... Noče tega ali onega dokazati, ampak hoče ugotoviti, kakšne stvari dejansko so." Wittgensteinovo navdušenje nad estetsko lepoto *Principov* ga je ganilo, kar je bila skrajno redka reakcija. Julija 1012 je Wittgensteinovi sestri Hermine, ki je prišla na obisk v Cambridge, že lahko povedal, da bo po njegovih pričakovanjih "naslednji velik korak v filozofiji napravil [njen] brat".

Wittgenstein se je iz Russllovega varovanca razvil skoraj v njegovega učitelja – to dejstvo je Russell molče priznal s tem, da je leta 1913 opustil delo z novo knjigo *Theory of Knowledge (Teorija znanja)*, potem ko je bil Wittgenstein do nje kritičen. Pozneje je zapisal: "Videl sem, da ima prav ..., da ne morem upati, da bi še kdaj naredil v filozofiji kaj fundamentalnega." To spoznanje se je potrdilo leta 1920, ko je Russell prebral Wittgensteinov *Traktat*, knjigo, ki ji je pomagal do izida s tem, da ji je napisal uvod, Wittgenstein, ki mu je bila – značilno – resnica ljubša od vljudnosti, pa ga je napadel, češ da je premalo pronicljiv.

Če taka odprtost govori o intelektualni širokosrčnosti, pa se je Russllovo obnašanje povsod drugod naglo slabšalo; morda je bila to kompenzacija. Ljubezen z Ottoline je sprostila dolgo zatajevan, a divji libido, zdaj pa je hotela, da bi bil njun odnos predvsem platoničen. To za Russlla ni bilo posebno privlačno in začel je vrsto afer. Spomladi 1914 je odšel na predavateljsko turnejo v ZDA in se v glavnem dobro odrezal. Na mladega T. S.

Eliota, ki je tedaj študiral filozofijo na Harvardu, pa je napravil vtis ne toliko kot modrec, ampak kot satir. Eliot ga je takole ovekovečil:

Priap v grmovju
bolšči v damo na gugalnici.

Russllu, ki je sicer na življenje v ZDA gledal zelo zviška – Harvard je bil “zakoten kraj” –, je bila vseč najmanj ena njihova prebivalca. Helen Dudley, 28-letna diplomantka Bryn Mawra in Oxforda in hči njegovih gostiteljev v Chicagu, se je zaljubila v priapičnega filozofa. Skupaj sta spala in Helen je bila prepričana, da sta zaročena, čeprav je bil Russell še poročen z Alys. Russell jo je spodbujal, naj pride za njim čez Atlantik – kar v tistih časih ni bilo niti poceni niti lahko potovanje – in Helen je prišla v London, ko se je Russell ravno trudil znova otopliti odnos z Ottoline. Ker Helen ni imela veliko denarja, je Russell predlagal, naj se nastani pri Morrellovih. Helen sprva ni ničesar vedela o Russllovi zvezi z Ottoline, ki je bila prisiljena paziti na živčno tekmičo. Russell se je želel samo “iztrgati iz te grozne osebne zmešnjave,” je priznal. Vendar je še naprej spal s Helen – čeprav je Ottoline rekel, da je med njima vsega konec – in Helen se je zaupala Ottoline. Helen je prihajala v Bloomsbury in tolkla po vratih Russllovega stanovanja, ko sta bila Ottoline in Russell notri. Samo enkrat ji je odprl – in ji dal kozarec vode –, nikoli pa je ni spustil naprej. Nazadnje se je Helen vrnila v Ameriko in tam doživela popoln zlom, po katerem je ostala paralizirana in potem tudi blazna. “Strl sem ji srce,” je Russell na kratko zapisal v *Avtobiografiji*.

Osebne strasti so deloma poniknile, ko je z začetkom prve svetovne vojne avgusta izbruhnilo javno sovraštvo. Nenadna preobrazba prej miroljubnih ljudi v navdušence za množičen pokol Nemcev – vključno z jazbečarji, ki so se jih zdaj bali kot pasje pete kolone – je Russlla osupnila in je trajno spremenila njegov pogled na človeško naravo. Kot občudovalec nemške kulture sprva ni mogel verjeti, da večina Britancev podpira vojno. Toda v to večino so spadali tudi stari prijatelji kot na primer Whitehead in večina članov Trinityja, ki so leta 1916 njega izbrisali iz članstva.

Takrat je Russell delal za No-Conscription Fellowship (združenje proti vojaški obveznosti, ki je bila uvedena januarja 1916) kot urednik njegove revije *Tribunal*. Ko sem gledal “mlade fante, ki so stopali v vojaške vlake in odhajali na morije na Somi ..., sem občutil boleče sočutje ... in se znašel povezanega z resničnim svetom v čudni mučni zvezi,” je zapisal in tako ovekovečil velikansko spremembo v odnosu. V začetku leta 1916 je imel osem predavanj, ki so bila objavljena pod naslovom *Principles of Social*

Reconstruction (Načela družbene rekonstrukcije) in niso obravnavala samo vojne, ampak tudi vlogo države, nagon nasproti razumu – bolj s poudarkom na prvem kot dotlej –, vzgojo, zakon in družino. Ti spisi spadajo med njegova najpovednejša in najprodornejša besedila. Zdaj je na kapitalizem in na nacionalizem gledal kot na vzroka za vojno, zagovarjal je socialistično vodenje sveta – vendar, značilno, brez kakršnega koli namiga, kako bi bilo mogoče to doseči – in predlagal zamenjavo tako britanske kot nemške mornarice z nekakšno mednarodno silo. Ta ideja je milijone ljudi spravila v bes. Tipičen razjarjen odziv v *Spectatorju*, ki je knjigo označil kot “skrajno hudobno”, ga je silno razveselil.

Ko je tako razkril nepričakovane aktivistične talente, je postal vodilni kritik vlade in naravnost izzival zaporno kazen. Leta 1916 je priznal, da je napisal letak v obrambo vestnega nasprotnika. Obsodili so ga na globo ali zapor – “točno tisto, kar sem hotel,” je rekel Ottoline in zavrnil plačilo. Sodišče je namesto tega odredilo zaseg njegovega imetja, toda prijatelji so odkupili vse njegove knjige in mu jih vrnil. Vendar pa je bilo vedno bolj omejeno njegovo gibanje – ni mogel več v ZDA, tudi v nekatere dele Britanije ne. Zaradi vsega tega je bil za nasprotnike vojne junak, čeprav je bil vzrok za njegovo tokratno kazen skoraj frivolen.

Ko je bil za božič 1917 v Garsingtonu, je na pol v šali predlagal, da bi ameriške enote, ki so prihajale v Evropo, lahko uporabili proti britanskim stakajočim, in to absurdnost ponovil v *Tribunalu*. Tokrat so mu sodili zaradi širjenja predsodkov proti “odnosom z Združenimi državami Amerike” in ga obsodili na šest mesecev zapora. Po zaslugi nekaj posredovanj je tokrat pristal v udobnejšem “prvem oddelku”, kjer je imel svojo celico, ki jo je čistil drug zapornik, in je lahko pisal o nekontroverznih temah. (Čeprav je nasprotoval tistemu, v čemer je videl bratomoren konflikt, Russell le ni bil popoln pacifist. Dopusčal je, da so vojne včasih lahko potrebne – na primer britanska in ameriška državljanska vojna – ali vsaj opravičljive, kot na primer tiste, ki so pripeljale do iztrebljenja severnoameriških domorodcev in tako omogočile širitev zahodne civilizacije. Zahodno civilizacijo je štel za največji dosežek človeštva, kar je bilo takrat precej široko sprejeto mnenje.)

Ko je prišel iz zapora, se je vojna bližala koncu. Na dan premirja je Russell hodil med uporniškimi praznovanci in se počutil še bolj osamljenega. Star je bil šestinštirideset let, bil je brez dela in brez družine in njegov problem je bil, kaj zdaj storiti – in s kom. A vojna leta zanj niso bila ravno leta celibata. Leta 1915 je spoznal in očitno zapeljal Vivien Eliot, pesnikovo ženo. Eliotova sta bila sveže poročena, vendar je bil njun zakon že

v težavah, saj je Eliotu zelo manjkalo denarja. Russell jima je finančno pomagal – znal je biti izjemno radodaren – potem pa, ne ravno za povračilo, spal z Vivien, ki mu jo je Eliot brezskrbno zaupal v varstvo. Russell je celo bival v njenem stanovanju v Londonu, medtem ko Eliota ni bilo tam, ter ji kupoval “svileno spodnje perilo in vse mogoče traparije,” kot je povedala Ottoline. Vivien je bila zelo privlačna – Aldous Huxley jo je opisal kot “utelešen izziv” –, vendar čustveno, če ne tudi mentalno, labilna. Trditev Grahama Greena, da se je “soprogi T. S. Eliota omračil um, ker jo je Bertrand Russell zapeljal in zapustil,” je pretirana, gotovo pa razmerje z Rusllom, ki ga je on na hitro končal, ko se je je naveličal, ni dobro vplivalo na njeno krhko mentalno zdravje. Vivien je zadnjih osemnajst let življenja prebela v norišnici, kamor sta jo proti njeni volji spravila brat in mož.

Russell je imel še eno, veliko resnejšo zvezo – najprej hkrati z Vivien, pa tudi Ottoline še ni izginila s čustvene slike – z lady Constance Malleson, ki se je kot igralka imenovala Colette O’Neil. Tudi Colette je bila aristokratska lepotica s podložnim možem, zelo erotično privlačna, a tudi ona je imela pogosto še druge ljubimce. “Colettina zmožnost biti zaljubljena v več ljudi hkrati je bila neverjetna,” je ogorčeno pripomnil, vendar sta ostala v stikih še desetletja in občasno obnovila razmerje.

Toda za Russlla, ki se je zdaj bližal petdesetim, so filoprogenitorske potrebe postajale neobvladljive. Želel si je žensko, ki bi bila mati njegovim otrokom. Nazadnje si je izbral univerzitetno učiteljico s Cambridgea Doro Black: inteligentno, odločno, dvaindvajset let mlajšo od sebe, socialistko, ki pa si ni želela poroke. Ampak Dora si *je* želela otrok, in ker je Russell vztrajal pri poroki – med drugim zato, da bi ohranil družinski plemiški naziv, čeprav se je Dora požvižgala na to, da bo postala grofica – je privolila. Zakon naj bi bil odprte narave, kar je bilo takrat zelo nenavadno. “Oba sva menila, da mora zakon dopuščati manjše afere ... o tem sva sklenila pismeni dogovor ... Zahteval pa sem opombo, da če bi imela otroka, ki ne bi bil moj, bi sledila ločitev,” je napisal. Večno ustrežljiva Alys je privolila v ločitveno tožbo in Dora in Russell sta se 27. septembra 1921 poročila.

Pred tem je Russell obiskal Rusijo in Kitajsko. Na Kitajskem je eno leto predaval in se zaljubil v tamkajšnjo staro, urbano, aristokratsko kulturo, ki je bila celo takrat hudo ogrožena. Njegova čustva do boljševiske Rusije pa so bila popolnoma drugačna. Tja je prišel leta 1920 zadržano optimističen – obe revoluciji leta 1917 je pozdravil –, odšel pa je zgrožen. Dobil je priložnost za enourni pogovor z Leninom in ugotovil, da “nič v njegovi držji in vedenju ne vzbuja vtisa človeka, ki ima moč ... Veliko se smeje; v začetku se njegov smeh zdi prijazen in vesel, potem pa postaja vedno bolj

strašljiv.” Russell ni mogel deliti veselja sovjetskega voditelja ob sporočilu, da so zemljiško gospodo obesili na najbližja drevesa. Ko je prišel iz Rusije, je povedal Ottoline: “Boljševizem je zaprta tiranska birokracija z bolj izpopolnjenim in strašnejšim vohunskim sistemom, kot je bil carski, in enako nesramno in brezčutno aristokracijo.” Russillovo zavračanje ruskega komunizma – s katerim je bil v tistem času izjema med zahodnimi intelektualci in s katerim ni soglašala niti Dora, ki je šla tudi sama na sovjetsko romanje – je obvladovalo njegov pogled na svet nadaljnjih štirideset let.

Russlla je njegov prvi otrok, John, rojen novembra 1921, navdal z atavistično očetovsko radostjo – oživil je stari aristokratski običaj, da se je vozil po Londonu v odprti kočiji ter razkazoval ženo in novorojenčka. Vendar je dejansko že pred tem veliko razmišljal o vzgoji otrok v sodobnem času. Zavračal je Rousseaujevega *Emila*, prevzele pa so ga ideje Marie Montessori in Ivana Pavlova. Še veliko vplivnejši pa je bil žal ameriški behaviorist J. B. Watson, čigar ideje prevladujejo v njegovi knjigi *On Education (O vzgoji)* iz leta 1926. Tam piše:

da se mora vzgoja značaja začeti ob rojstvu in zahteva zavrnitev velikega dela prakse mater in nevednih negovalk ... Vsaka mati si želi, da bi otroci spali, ker je to zdravo in udobno zanje ... Razvile so nekaj tehnik: zibanje zibke in prepevanje uspavank. Moškim, ki so zadevo znanstveno raziskali, je ostalo odkritje, da je ta tehnika popolnoma napačna ... ker ustvarja slabe navade ... Malčki so veliko bolj zviti, kot mislijo odrasli; če ugotovijo, da jok prinese dobre rezultate, bodo jokali ... Nekateri izmed teh napotkov se zdijo ostri, vendar izkušnje kažejo, da pripomorejo k otrokovemu zdravju in sreči.

“Čigave izkušnje?” se je leta pozneje spraševala Kate Russell. “Moje ne, niti otroške niti materinske.” Kate, Russillov drugi otrok, rojen leta 1923, se je pogosto počutila kot zapostavljena mlajša, a se je dejansko izkazala kot vzdržljivejša izmed obeh.

Kljub takim poskusom oblikovanja značaja sta bila otroka prva leta življenja pogosto srečna. Poletja so preživljali v Carn Voelu, hiši ob morju v Cornwallu, ki ga je Kate pozneje imenovala rajski vrt. Tam je Russell vsako jutro pisal članke in knjige. (Njegovo dediščino so predali Eliotovima in drugim.) Nekatero knjige, na primer *The ABC of Atoms (ABC atomov)*, so popularizirale teme, o katerih je zelo veliko vedel; druge, na primer *On Education*, pa razkrivajo več domišljavosti kot poznavanja. Pisal je tekoče, “polnil stran za stranjo s svojo brezhibno pisavo,” se je spominjala Kate, in nikoli ni ničesar prečrtal. Popoldneve so preživljali na plaži, kjer je užival v “ekstazi opazovanja, kako dva zdrava, srečna otroka spoznavata radosti

morja in skal in sonca in neviht”. To so bili eni najsrečnejših trenutkov v njegovem življenju. A tudi tam se Russell ni mogel odreči poskusom, da bi ustvaril “generacijo, ki bo zrastle v svobodi brez strahu”. Namenil se je premagati Johnov otročji strah pred morjem z behaviorističnimi tehnikami. “Približno štirinajst dni smo ga vsak dan potopili do vratu v morje, kljub upiranju in strahu. In vsak dan ju je bilo manj ... Strah ni čisto izginil, ga je pa delno zatrl ponos,” je ponosno povedal Russell. “Moj oče je bil zelo prijazen mož, a njegova vzgojna metoda je bila očitno polna grobih napadov na otroškega duha,” je pozneje pripomnila Kate.

Ko sta otroka rasla, sta se Russellova odločila zasnovati lastno osnovno šolo – nenavadno delo za filozofa, a logična posledica Russellovega takrnega utopizma. Njegov brat Frank jima je dal v najem Telegraph House visoko na gričevju Sussex Downs in leta 1927 sta se vselila v zgradbo v upanju, da bosta dala otrokoma vzgojo in izobrazbo, pri katerih čustvene potrebe ne bodo žrtvovane intelektualnemu razvoju. Toda zgodilo se je natančno to. Russell je v odmaknjeni sobi v stolpu navduševal mlade poslušalce s pripovedovanjem o zgodovini, matematiki, naravoslovju ali religiji. Intelektualno je bil sposoben izjemno dobro komunicirati tudi z majhnimi otroki, in ker je pogosto izbiral heterodoksne učitelje, je bila raven poučevanja v njegovi šoli v glavnem zelo visoka. Pri administrativnih obveznostih in spopadanju z neprijetno realnostjo vedenja otrok pa je bil neuporaben.

Kate se je spominjala, da je “bila pač eden od otrok, brez posebnega položaja in nekako nedoločno nesrečna,” njen brat pa je bolj trpel. Nebrzdano tiraniziranje in draženje je Johna – ki je bil majhen za svoja leta in o katerem so drugi (po krivici) menili, da mu starši dajejo potuho – spravljalo najprej v hysterijo, nato pa, kar je bilo še bolj skrb vzbujajoče, v tih umik. Russell je pozneje priznal, da je to, da sva “pustila otrokom svobodo, pomenilo vzpostavitev vladavine terorja, v katerem so močni držali šibke v strahu in nesreči”. Sam se je neprosto voljno znašel v zoporni vlogi ravnatelja in ne apostola osvoboditve otrok, kakor je pričakoval. Mnogi otroci so bili preprosto težavni, saj so prišli v Telegraph School šele po tem, ko so bili izključeni iz drugih šol. Dora, ki je pozneje še deset let sama vodila šolo, je bila v vseh ozirih odločnejša in strožja. Zahtevala je, da otroci ne glede na vreme spijo pri odprtih oknih in s po največ dvema odejama. Ni presenetljivo, da so bili pogosto bolni; John je leta 1929 skoraj umrl.

Šola je potrebovala poleg šolnine, ki so jo plačevali učenci, dodatno financiranje, zato je moral Russell poleg pisanja spet tudi na predavateljske turneje. A ob tako slavnem ustanovitelju in otrocih, ki so skakali naokrog

goli, je šola kmalu prišla na slab glas. Menda je neki raziskovalni novinar, ki mu je vrata odprl gol otrok, vzkliknil "O bog!" in dobil odgovor, da boga ni. Krožile so govornice o spolnosti med učenci, vendar so bile neutemeljene. Usodnejše so bile napetosti v zakonu Russellovih. Ko je bil Russell leta 1924 na predavateljski turneji po ZDA, je Dora začela lastno politično kariero. On je na volitvah že dvakrat kandidiral na listi laburistične stranke, h kateri je po letu 1914 preusmeril svojo dokaj začasno pripadnost. Zdaj je ona kandidirala za isti neosvojljivi sedež v Chelseaju (in dobila več glasov kot on) ter se lotila kampanje, predvsem zaradi promocije kontracepcije, ki je bila takrat še skoraj ilegalna. Pri tem je spoznala laburističnega aktivista Roya Randalla in začela spati z njim, saj je bila svobodna ljubezen eno njenih osnovnih prepričanj.

V začetku to kljub Russellovemu pobesnelemu ljubosumju ni povzročilo katastrofe. Okrog leta 1925 je postal z Doro impotenten – kar je bilo znamenje ohlajanja njegove strasti, ne telesnega propadanja – in je začel razmerje s privlačno mlado švicarsko učiteljico, njegovo obnašanje pa so posnemali še drugi člani učiteljskega zbora. Vrata spalnic v Telegraph Housu so se morda odpirala in zapirala vso noč, vendar sta Russellova zaradi svojih otrok skušala ohraniti zakon. V knjigi *Marriage and Morals (Zakon in moralna)* iz leta 1929 je Russell zapisal, da "prešuštvo po [njegovem] ne bi smelo biti vzrok za ločitev", in skušal živeti v skladu s svojim načelom, da zakonov ne uničuje nezvestoba, ampak ljubosumje. (Knjiga sicer ne povečuje promiskuitete, vendar značilno napada krščanske poglede na spolnost in zatrjuje, da zunajzakonska razmerja lajšajo neskladja v zakonu. O medsebojni naklonjenosti, lojalnosti in dobrem počutju v zakonu Russell ni rekel nič – in v to se je zapičil pisatelj John Cowper Powys, ko sta leta 1928 debatirala o zakonu in je Powys povzdigoval zvestobo.)

Potem se je Dora, ki je leta 1928 tudi sama predavala v ZDA, noro zaljubila v Griffina Barryja, biseksualnega pustolovca in simpatizerja komunizma. Prišel je za njo v Evropo in šel z njo na Riviero. To je napelo Russellovo toleranco do skrajnih mej, vendar se Dora za to ni zmenila. Tega, da je z Barryjem zanosila, pa Russell ni mogel spregledati. Harriet, ki se je rodila julija 1930, je dobila priimek Russell, in to ga je razjezilo – več let se je trudil doseči, da bi njeno ime izginilo iz Debrettove knjige britanske aristokracije, kar govori o njegovih globokih dinastičnih občutjih. Sledil je še en otrok z Barryjem, toda takrat je bila Dora že obsedena s Paulom Gillardom, Barryjevim neodgovornim bivšim ljubimcem, ki je trdil, da je komunistični agent, v resnici pa se je ves čas potikal po pubih. Russell, ki se je bil še

pripravljen potruditi prenašati Barryja, tega "pijanega homoseksualnega špijona" ni mogel in zakon se je v besnem sovraštvu sesul.

Russell se je medtem zaljubil v Patricio Spence, imenovano Peter, do-diplomsko študentko z Oxforda, ki je leta 1930 pomagala paziti Russellova starejša otroka. Peter, ki je imela takrat dvajset let (torej osemintrideset manj kot Russell) in je bila visoka in zelo čedna, je najprej navdušila Kate, ki se je spominjala kot "ene najlepših žensk, kar sem jih kdaj videla ... polna smeha in veselja do življenja". Z Russellom sta se poročila leta 1936. Zdelo se je, kot da je Peter bolj ali manj trofejna žena za novega grofa – Russell je naslov podedoval po Frankovi smrti leta 1931 – kajti čeprav mu je včasih pomagala pri delu, so njegovi prijatelji občudovali predvsem njeno eleganco, ne njenega uma. Otroka, ki so ju selili iz enega gospodinjstva v drugo, sta med žolčno ločitvijo, v kateri nobeden od partnerjev ni pokazal dobre volje, kaj šele razumne dobrohotnosti, kakršno sta pridigala, seveda trpela. Russell je do bivše žene kazal zaničljivo sovraštvo, skušal jo je ukaniti pri pravnih zadevah in izkoriščal otroka proti njej, kadar je le mogel. John, zvest materi, se je še bolj potegnil vase; Kate je bila ljubša eleganca Telegraph Housa, kjer sta zdaj živela Russell in Peter, kot kaos v Dorini hiši, zato se je počutila na pol krivo. Peter je znala celo razpostaviti njuno pohištvo – ki ga je večinoma načrtoval Wittgenstein, zato je bilo dokaj strogo –, tako da je bilo videti dobro. Oba otroka sta šla leta 1934 v Dartington School v Devonu, kjer je bilo Kate zelo všeč. "Šola me je ohranila pri zdravi pameti, me izobrazila in ... mi dala stabilno okolje," se je spominjala.

Trideseta leta so bila za Russlla mračno desetletje, kar razkrivajo tudi njegove knjige. *Education and the Social Order (Izobraževanje in družbeni red)* iz leta 1932 ponuja na pol avtoritaren pogled na vzgojo in izobraževanje ter skoraj zagovarja Platonovo delitev človeštva na vladarje in na tiste, ki jim vladajo, ter izkazuje skrajno razočaranje nad šolo, ki jo je ustanovil. V knjigi *The Scientific Outlook (Znanstveni pogled)* iz leta 1931 je Russell mračno napovedal svet, ki ga bodo obvladovali tehnokrati in kjer bo vsa človeška svoboda izginila. Njegove ideje o znanstveni zmotljivosti je pozneje povzel Karl Popper, tiste o tehnokratski tiraniji pa Herbert Marcuse, Jurgens Habermas in podobni, guruji radikalcev iz šestdesetih let. (Russell je takrat obsodil Huxleyja, da je v *Krasnem novem svetu* prepisoval njegove ideje, toda Huxleyjev distopični roman se je posmehoval generaciji utopistov. Če je imel kakega predhodnika, je bil to roman *Mi Jevgenija Zamjatina* (1920). Obremenjen s plačevanjem alimentov in naveličan pisanja neskončnih člankov – njegove naložbe so izginile v sesutju Wall

Streeta leta 1929 – se je Russell poskusil vrniti v akademske vode: k filozofiji, najprej v Cambridge, kjer sta ga Moora ignorirala, potem na Harvard in nato v Oxford, kjer je imel v letih 1937 in 1938 nekaj predavanj. Ironija: njegova knjiga *Principia* je med obema vojnama postala zelo vplivna, sam Russell pa je zdaj zvenel zastarelo, saj je spregledal razvoj zadnjega časa. Nazadnje je dobil ponudbo za službo v Chicagu in septembra 1938, med Münchensko krizo, je odpotoval v Ameriko. Z njim sta šla tudi Peter in njun sinček Conrad. Vse do nemško-sovjetskega sporazuma avgusta 1939 je Russell zagovarjal popuščanje Hitlerju. Njegov pacifizem je temeljil na grozi pred vojno in nepoznavanju nacistične Nemčije. Leta 1936 je v knjigi *Which Way to Peace? (Po kateri poti do miru?)* nagovarjal naciste h gandhijevski pasivnosti. To je bila edina knjiga, ki se ji je pozneje odrekel.

Bivanje v Ameriki se je končalo nesrečno. Prestrašen zaradi grožnje Britaniji – Russell je bil na svoj način domoljub – je leta 1939 nekako spravil Kate in Johna v Kalifornijo, kjer je predaval na univerzi v Los Angelesu. Russell je imel rad UCLA, ne pa njenega rektorja, zato je z veseljem dal odpoved, ko je dobil ponudbo za mesto na New York City University. A to se je izkazalo kot prenačljiva karierna poteza. Preden je bila pogodba o zaposlitvi podpisana, je izbruhnila kampanja proti temu “iztrošenemu, ločenemu in dekadentnemu zagovorniku družbene promiskuitete” – kot je pisalo v katoliški reviji *American* –, da ne bi kvaril mladine s predavanji iz logike in matematike. Zbor pobožnjakarskih hijen je zmetal Russellu nazaj njegove porogljive trditve, v glavnem iz *Zakona in morale*, in bil je “sodno razglašen za nevednega, da bi bil profesor filozofije”. Bil je brez službe in dejansko brez ficka, dokler se ni vmešala božja previdnost v podobi Alfreda Barnesa, ekscentričnega milijonarja in ustanovitelja Barnesovega sklada. Ta ga je najel za predavanja o zgodovini filozofije in plačal Russellovim selitev v Pensilvanijo.

Čeprav se je Russell sprva zdel kot sodobni Sokrat, ki junaško brani intelektualno in seksualno svobodo, je zdaj pokazal lastno licemerstvo. Njegova starejša otroka še zdaleč nista odraščala “srečna in svobodna”, ampak sta postala motena najstnika, predvsem John, ki je imel težave s homoseksualnostjo. To je skušal razkriti domačim ob pomoči ouija plošče, ki je nekega večera rekla: “John je homo.” Russell, ki se je morda hote delal neumnega, se je na to odzval kot na šalo. Tudi on je bil, tako kot takrat večina, prepričan, da je homoseksualnost posledica slabe starševske vzgoje – torej njegov sin nikakor ni mogel biti homoseksualec. Kate in John sta kmalu srečno zapustila dom, kjer je v zakonu vladala napetost. Peter je bila sita življenja v revščini z možem, ki je bil osemtrideset let

starejši od nje, in je imela razmerja z drugimi moškimi, Russell pa se je na to odzival z ledeno vljudnostjo. Ko ga je Barnes vrgel iz službe – milijonarja je užalil članek, v katerem ju je primerjal med seboj –, je Russell svoje zapiske za predavanja predelal v knjigo *History of Western Philosophy (Zgodovina zahodne filozofije)*, ki je izšla leta 1946. Akademski krogi so jo napadali zaradi naslanjanja na sekundarne vire in pogostih hudih posplošitev – poglavja o Kantu, Heglu in Nietzscheju so strahotno pristranska in neprimerna za tako imenitne osebnosti, skrajno čudna je tudi vključitev poglavja o Byronu, najmanj intelektualnem pesniku –, vendar je ta knjiga izjemno berljiva in iskriiva, polna bistrih opazanj in predsodkov; verjetno je do branja filozofije pripravila več ljudi kot katera koli druga.

Nenadoma pa je na priletnega filozofa spet posijalo sonce uradne naklonjenosti. Trinity mu je spet ponudil mesto in leta 1944 je odpotoval domov – v vseh pogledih. Zdaj je postal ljubljenec establišmenta, redno se je oglašal na BBC, predaval je za Britanski svet v Belgiji, Švici, na Norveškem – kjer je za las preživel letalsko nesrečo, ker je kot kadilec sedel v zadnjem delu letala – in v Avstraliji. Leta 1949 je prejel red za zasluge, čast, namenjeno samo štiriindvajsetim ljudem. Russell, ki ga je sovjetska grožnja svobodi že dolgo vznemirjala, je spoznal, da zdaj, ko je Evropo presekala železna zavesa, establišment soglaša z njim. Vendar pa je prekosal vse jastrebe v Pentagonu, ko je predlagal, da naj ZDA takoj uporabijo trenutni monopol nad jedrskim orožjem in sprožijo zastraševalno jedrsko vojno. “Osebnost bi imel raje ves kaos in uničenje, ki bi ju povzročila vojna z atomsko bombo, kot splošno nadvlado države s pogubnimi lastnostmi nacistov,” je izjavil oktobra 1945, dva meseca po Hirošimi. Pozneje je priznal, da bi taka vojna lahko pomorila 500 milijonov ljudi in potisnila civilizacijo za stoletja nazaj, vendar je menil, da bi bilo to ceno vredno plačati. Toda po eksploziji prve sovjetske atomske bombe leta 1949 je spremenil mnenje in njegovo razmišljanje je skrenilo v radikalno drugačne smeri. Kmalu je zanikal, da je kdaj podpiral atomsko vojno.

Russell ni napravil vtisa na svoje intelektualne kolege niti s temi javnimi izjavami niti s predavanji v Cambridgeu, kaj šele z *Zgodovino*. Z Wittgensteinom, zdaj profesorjem filozofije, nista bila prijatelja že od zadnjega srečanja v Avstriji leta 1921, čeprav je Russell leta 1929 z nejevoljo le privolil, da ga z Moorom izprašata za doktorat. Po Wittgensteinovem mnenju je bilo vse Russellovo delo po letu 1913 obupno – Russellova velika matematična dela bi moral prebrati vsak filozof, je izjavil, njegovih poznejših knjig pa nobeden. Russell Wittgensteinove poznejše filozofije ni sprejemal, niti je ni povsem razumel. Ta obojestranski prezir je bil tudi v ozadju slavnega

dogodka pri pokru leta 1946. Običajno sta se moža izogibala drug drugemu. Tudi Moora je Russell redko videl, saj je bil v Cambridgeu intelektualno osamljen, čeprav so se študenti še vedno gnetli na njegova predavanja.

Russellovo zasebno življenje je spet postalo zelo mučno. Peter ga je leta 1948 v ljubosumnem besu nazadnje zapustila – v Russellovem ljubezenskem življenju se je namreč spet pojavila Colette, vendar je bil to samo en razlog za njen odhod. V bistvu je Russell takrat vrgel oko na Gamel Brenan, ženo pisatelja Geralda, čeprav pri njej ni imel sreče, enako ne pri ženi mladega cambriškega predavatelja, ki jo je v tem času prav tako zasipal z zaljubljenimi pismi. Russell se je sloves “filozofskega razuzdanca” držal do impresivno visoke starosti, in še vedno je iskal idealno žensko. Kot je pripomnil prijatelj, je iskal “nemogočo kombinacijo Kleopatre in Aspazije ... Bodiceje in Ivane Orleanske”. Peter je vzela Conrada s seboj in Russell po tem mlajšega sina ni videl dvajset let.

Russellovo zimzeleno sovrašтво do Dore je onemogočalo njuno sodelovanje pri reševanju vedno hujših problemov njegovega drugega sina Johna. Ta se je leta 1946 na hitro poročil s Susan Lindsay, s čimer je verjetno skušal “premagati” homoseksualnost, in kmalu sta imela poleg Susaninoga prvega otroka še dve hčerki. Toda pokazalo se je, da John ni sposoben zaslužiti za življenje – imel je literarne ambicije – in tako je Russell v začetku petdesetih let vsej družini priskrbel dom v svoji hiši v Richmondu.

Po besedah Susan, ki je “Diddyja”, kot je klicala Russell, častila kot junaka in ga hkrati v nekaterih pogledih nenavadno dobro razumela, je osemdesetletni filozof zdaj zapeljal svojo snaho. Dokazi o tem so dvomljivi, a vsekakor sta si bila blizu in to za Johna ni moglo biti dobro, sicer pa ga je Susan zapustila zaradi pisatelja Christopherja Wordswortha. Do leta 1954 se je Johnu omračil um in vsi nekdanji Russellovi strahovi o dedni norosti so spet priklili na plan. Odzval se je tako, da se je trudil ne videti Johna, in Dora, ki je bila zdaj skoraj brez ficka, ga je morala reševati sama. Russell si je želel, da bi Johna potrdili za trajno neprištevnega in ga proti njegovi volji zaprli v kak zavod, vendar mu to ni uspelo. John je do konca življenja ostal neuravnovešen, vendar ne uradno neprišteven, in je živel pri materi. Pač pa se je Russell videval z vnukinjama; posebno Lucy, mlajša in bistrejša, se mu je zdela zelo očarljiva.

Družinske katastrofe niso omadeževale častitljive javne podobe Bertranda Russell. Njegovo eminentnost je potrjevala Nobelova nagrada, in ko je leta 1954 po radiu govoril o naraščajoči grožnji jedrskega orožja, ki jo je še povečala eksplozija prve vodikove bombe, je svet prisluhnil. Svojo odjajo *Človekova nevarnost* je končal s prepričljivo elokvenco: “Kot človeško

bitje apeliram na druga človeška bitja: mislite na človečnost in pozabite na vse drugo. Če zmorete to, je pot v nov raj odprta; če ne, pred vami ni drugega kot univerzalna smrt.” Izbranim besedam so sledila dejanja. Leta 1955 je govoril z indijskim ministrskim predsednikom Nehrujem, ko je bil ta v Londonu, in dosegel razumevajoč odziv; Einsteina in še pet nobelovcev je prepričal v podpis Russell-Einsteinovega manifesta, ki je bil Einsteinovo skoraj zadnje dejanje. Manifest je pozival k miroljubnemu reševanju mednarodnih kriz in srečanjem znanstvenikov z obeh strani železne zavese. Ta so se začela v Pugwashu v Kanadi – od tod izraz “gibanje Pugwash” – z Russllo kot prvim predsednikom in bila tudi v nadaljevanju zelo koristna, saj so pripomogla k podpisu delnega sporazuma o prepovedi poskusov z jedrskim orožjem leta 1964. Leta 1958 je Russell postal prvi predsednik britanske organizacije za svetovno jedrsko razorožitev CND (Campaign for Nuclear Disarmament), vendar so se mu njeni veseljaški pohodi v Aldermastonu – marsovci, brade, kitare in spravljiva dobra volja – zdeli neprimerni za krizo, ki jo je sam slikal vedno bolj apokaliptično. Leta 1960 se je pridružil Odboru stotih, ki se je posvečal neposrednim ilegalnim akcijam, in odstopil s predsedniške funkcije v CND, paradoksalno ravno takrat, ko se je začelo javno mnenje obračati k njej.

Odbor je zasnoval Ralph Schoenman, mlad ameriški študent s čudno brado – in brez brkov –, ki se je leta 1960 prikazal v Russllovi hiši. Schoenman je napravil vtis na Russlla bolj z velikansko energijo in šarmom kot z bistrumnostjo in je postal njegov tiskovni predstavnik – ter kmalu govoril v Russllovem imenu o skoraj vseh političnih temah. Mnogi so videli v njem Russllovega zlega duha – domači so govorili o njem kot o “Russllovem gadu” –, vendar je bil v resnici njegov nadomestni sin, saj je prevzel vlogo, v kateri si je Russell nekoč zamišljal Johna. Skrivnost Schoenmanovega vpliva na Russlla je bila verjetno v načinu, kako je laskal samovšečnosti ostarelega filozofa. Ta je v zadnjih letih naraščala obratno-sorazmerno z resnostjo, s katero so ljudje sprejemali njegove vedno bolj nore izjave. Ob Russllovi devetdesetletnici leta 1962 je Schoenman organiziral koncert v Royal Festival Hallu, kjer je pel hvalnice “Bertiejevim čudovitim lastnostim, kajti s tem se ne more primerjati nič, kakor tudi ne s hudobijo in nizkotnostjo in sovražnostjo bednih ljudi”. Russell se je ob teh slavošpevih bedasto smehljal.

Russell, ki je bil prej pripravljen naslavljeni obe strani enako – kot leta 1957 v odprtem pismu sovjetskim in ameriškim voditeljem v časopisu *New Statesman* –, je zdaj gledal na Ameriko kot na globalno agresorko. Delno je bilo tako zato, ker je dobival pozitivnejše in pogostejše odgovore na

svoje mirovne predloge od komunistov kot od ZDA, delno pa je bil to odraz njegovega sprejemanja Schoenmanovih pogledov nove leveice, modne mešanice maoizma in trockizma. Prvi hiperbolični zapis se je pojavil, ko je na nekem shodu leta 1961 označil Harolda Macmillana in Johna F. Kennedyja za “veliko bolj izprijena od Hitlerja”. Vendar se je Russell odkupil septembra istega leta, ko so ga po množičnem sedečem protestu na Trafalgarskem trgu zaprli zaradi državljanske nepokorščine. Dejansko je preživel enotedensko zaporno kazen v bolnišnični sobi ob branju detektivskih romanov ter življenjepisa Madame de Staël, vendar je dogodek skoraj devetdesetletnega filozofa v očeh sveta povzdignil v junaka. Tak uspeh ga je spodbudil k posredovanju v kubanski raketni krizi oktobra 1962, ko je svet prišel najbližje jedrski vojni doslej. Russell je poslal telegrame ameriškim in sovjetskim voditeljem, na kar se je odzval samo Hruščov, in natisnil letake, za katere je besedilo verjetno sestavil Schoenman. Začelo se je takole: “KMALU BOSTE UMRLI ... ZAKAJ? Ker bogatim Američanom ni všeč vlada, ki jo imajo radi Kubanci.” Russellovi naporji niso imeli opaznega učinka na umirjajočo se krizo, stari prijatelji in kolegi iz Pugwasha, kot na primer Joseph Rotblatt, pa so bili šokirani nad to grobo propagando izpod peresa enega največjih umov na svetu.

Russell je ob zavesti, da je bil njegov ded ministrski predsednik (dvakrat) in ob Schoenmanovi spodbudi neustrašno sklenil, da je nadaljnje preživetje človeštva odvisno od njegovih dejanj. Da bi pripomogel k financiranju le-teh, je leta 1963 ustanovil Mirovni sklad Bertranda Russlla in zaprosil za prispevke za njegovo delovanje. Sklenil je tudi izdati *Avtobiografijo*, ki je že dolgo zorela, in prodati svoje razprave in pisma – kupila jih je Univerza McMaster iz Hamiltona v Kanadi.

Russellova glavna tarča so bili Američani v Vietnamu, hvalil pa je skoraj vse sovražnike ZDA. Podpiral je Maov režim na Kitajskem, Castrovega na Kubi in Che Guevarovo gverilsko vojno v Latinski Ameriki. Da bi usmeril pozornost sveta v ameriška grozodejstva v Vietnamu, je privolil v sofinanciranje Mednarodnega sodišča za vojne zločine. To se je sestalo leta 1967 v Stockholmu in razglasilo Američane za krivce genocidnih vojnih zločinov Hitlerjevega ranga, kar ni presenetilo nikogar. (Russell se njegovih sestankov ni udeleževal, Schoenmana, ki se jih je, pa so nadmodrili lucidnejši outsiderji, kot je bil denimo Jean-Paul Sartre.) Vse to je v tistem času doživljalo posmeh, vendar so se nekatere obtožbe izkazale kot nenavadno točne. Ostri toni, v katerih so bile izrečene, so odgnali večino zahodnjakov, med njimi tudi Russellovo hčer Kate. Nazadovanje Russellove

javne podobe – od modreca do zmešanega starca – je osvetlil članek v reviji *Private Eye* 15. avgusta 1966:

BERTRAND RUSSELL PREPLAVAL ATLANTIK. Neverjeten dosežek ... 94-letni filozof in “veseli romar za mir” je včeraj v dveh urah preplaval Atlantik. Novico je v posebni depeši razkril Tiskovni urad Ralpa Schoenmana.

Russllovo zasebno življenje pa je bilo srečnejše. Leta 1952 se je četrtič in zadnjič poročil. Edith Finch, Američanka, ki jo je poznal že dolga leta, mu je prinesla stabilnost in oporo, ki ju je zelo potreboval. Preselila sta se v Plas Penrhyn, hišo blizu Portmeiriona v severnem Walesu. Ta pokrajina mu je bila ljuba zaradi hribov in morja. Tu sta priskrbela dom njegovima vnukinjama, ki pa sta trpeli enako razpetost med oboževanim dedom ter Johnom in Doro, svojima očetom in babico, kot je nekoč grenila življenje Johnu in Kate. (Russell je Johna po letu 1958 videl samo enkrat.) Novembra 1969 je Edith, naveličana Schoenmanovega nepredvidljivega obnašanja – iz več držav so ga deportirali, zato je zdaj potoval s ponarejenim potnim listom – prepričala moža, naj prebere in podpiše izjavo, da se distancira od obnašanja svojega tajnika od sredine leta 1966 naprej. V resnici je sicer Russell vedel za Schoenmanova takratna dejanja in jih je podpiral, po tem pa ga je izključil iz oporoke.

Russllovo življenje se je mirno izteklo 2. februarja 1970, nesreče, ki jih je povzročil, pa so ostale. Za seboj je pustil dve zagrenjeni bivši ženi, shizofrenega sina Johna, ki nikoli več ni bil čisto pri sebi, vnukinjo Sarah, ki je imela diagnozo shizofrenije, in drugo, Lucy, kateri je nekaj časa dobro kazalo in je deda dolgo oboževala. A v Dartingtonu so se pri Lucy začeli kazati čustveni problemi, padla je na vseh izpitih, delno zato, ker je študirala matematiko, čeprav je bila nadarjena za književnost, predvsem pa zaradi družinskih razprtij. Ko se je zaljubila v mladega maroškega tatiča (knjig – njegova glavna žrtev je bila knjigarna Foyles), je tako popolnoma izgubila dedovo naklonjenost, da ji je do leta 1966 odrekel vse stike in vso podporo. Zavračali so jo tudi vsi drugi družinski člani in tako je bila Lucy pri še ne osemnajstih letih dejansko brez doma. Svoje zmedeno, begavo življenje z obdobji, prebitimi v bolnišnicah za duševne bolezni, je leta 1975 končala z grozljivim samomorom, zažgala se je na nekem cornwalskem pokopališču. Edino Russllov mlajši sin Conrad se je povsem izmaknil russllovski usodi. Proti volji še zmerom besne matere se je proti koncu leta 1968 prikazal v Plas Penrhynu in razveselil Russlla z nepričakovanim filozofskim znanjem: končno je imel sina, s katerim se je lahko pogovarjal. Srečno zakonsko življenje petega grofa pa je bilo čisto nasprotje očetovega.

“Ko se pogovarjam s kakim navadnim človekom, imam občutek, da govorim kot majhen otrok, in se počutim osamljenega,” je Russell potožil Ottoline Morrell julija 1915. Ona ni pokazala sočutja, z razlogom. V Garsingtonu se je Russell družil z najbistrejšimi duhovi tistega časa – poleg njega so bili gostje Lytton Strachey, Aldous Huxley, T. S. Eliot in John Maynard Keynes –, tako da se je težko pritoževal nad pomanjkanjem intelektualne stimulacije. Da je bil res osamljen, razkrivajo fotografije iz približno tistega časa, kjer ga vidimo v garsingtonskih vrtovih, togo zrvanega v tridelni obleki, s trdim ovratnikom, medtem ko drugi gostje postopajo naokrog v sproščenih oblačilih ali kopalkah. Tudi pozneje se ni spremenil. Na fotografiji Russlla in njegove res široke družine na plaži v Hendayeju v Franciji iz leta 1932 so vsi drugi v kopalni opremi – Russell pa še vedno v temni obleki in s kravato, edina poletna stvar na njem je slamnik. Ostal je čudno viktorijanski in znan po brezhibnem, arhaičnem vedenju. Nekoč so ga vprašali, zakaj se ob seznanjanju s kom zmerom prikloni v pasu, in rekel je, da ne ve, kje drugje bi se pripognil. Ampak tudi viktorijanci so se sprostili, Russell pa po prepričanju še zdaleč ni bil viktorijanec. Mnoge seksualne in družbene svoboščine, ki se zdaj zdijo samoumevne, je med prvimi uvedel prav on. Vzrok za njegovo osamo in togost je bil drugje.

Russlla so vse življenje preganjali nezavedni strahovi, kot je nazadnje priznal. “Zaradi iste vrste strahu sem se dolga leta izogibal vsem globokim čustvom in živel, kolikor se je dalo, intelektualno življenje, omiljeno z neresnostjo,” je napisal v *Avtobiografiji*. Kate je bilo žal, da oče ni bral več Freuda, saj bi morda potem poskusil poiskati svoje nezavedne motive; za to je bil zmerom preveč prestrašen ali pa predomišljav. Najbolj pronicljivo analizo Russlla je verjetno napisal D. H. Lawrence. Moža, ki sta si bila v mnogih pogledih diametralno nasprotna – in ki sta se neizbežno srečevala v Garsingtonu –, sta se hkrati privlačila in se leta 1915 dogovorila, da bosta sodelovala pri neki knjigi. Toda Lawrence, zgrožen nad življenjem v Cambridgeu, kolikor ga je videl – Keynes v jutranji halji je kdove zakaj zanj simboliziral pokvarjenost –, se je besno obrnil proti Russllu in mu napisal pismo, ki je že tako zbeganega filozofa povsem zlomilo:

Poln si zatrtih želja, ki so podivjale in postale antisocialne. In prihajajo na dan v tej ovčji preobleki protivojne propagande. Kot mi je rekla neka ženska, ki je bila na enem tvojih shodov: “Čudno se mi je zdelo, zelo čudno, da s tistim hudobnim obrazom govori o miru in ljubezni. Saj ni mogel misliti tako, kot je govoril.” ... Prepoln si hudičevih zavor, da bi bil lahko kaj drugega kot pohoten in okrut.

Kot je zaslutil ta zelo angleški Nietzschejev učenec, so ponavljajoče se izjave o univerzalnem miru in ljubezni iz ust človeka, v katerem so besneli notranji konflikti, ki jih ne bi mogla nikoli ukrotiti nobena matematika človeškega obnašanja, zvene čudno.

Razmišljanja o(b) knjigah

Foto: Žan Režič Zapničič

Kristina Jurkovič

(Od)ločitev kot pogoj avtonomije v romanih Lidije Dimkovske

Da je vstopanje v branje (in pisanje) vstop v vsakič nov dialog z besedilom in s samim seboj, ni nič novega. In da vstopamo bolj ali manj zavestno opredeljeno, verjetno tudi ne. Da besedilo, ki ga beremo (ali pišemo), presejemo skozi izkušnje, spomine, projekcije, pričakovanja, védenje ali skozi nekaj, za kar mislimo, da védenje je, pa le zakriva prazne prostore. Ali kot pravi ameriška literarna teoretičarka in prevajalka Deirdre Lashgari v uvodu h knjigi esejev *Violence, Silence, And Anger*, v katerem sicer govori o socialni in kulturni pogojenosti angleško pišočin avtoric, ki v svojih delih obravnavajo nasilje, opazovalec do objekta oziroma bralec do vsebine že vnaprej zavzame neko stališče, še toliko bolj, ko gre za nekaj drugačnega. In če je razlika med (pretirano) subjektiviziranim pričakovanim in “prejetim” prevelika, smo manj pripravljeni narediti to, kar Lashgari imenuje *travesía* – premik proti razumevanju različnosti oziroma drugačnosti, si torej upati in stopiti iz svojega zakoličenega ozemlja znanega (torej varnega) in se prebiti skozi na videz neprehoden teritorij ter stopiti na ozemlje drugega, ki predstavlja grozeče neznano. Zahtevano je torej gibanje. Dinamika, nekaj napora, ne nazadnje tveganje, da ta premik proti dialogu in razumevanju lahko pomeni konflikt. A *travesía* je mogoča le, če smo

pripravljeni preizprašati svoja stališča ter slišati in videti skozi tuja ušesa, skozi tuje oči. Če dopustimo nove perspektive.

Čeprav seveda ne nameravam govoriti o Lidiji Dimkovski, si ne morem kaj, da ne bi ob njeni literaturi pomislila najprej nanjo. Zaradi otroškega spomina sem z Lidijo že od nekdaj povezovala daljavo – predstavljala sem si jo kot nekoga, ki stalno prihaja in odhaja, ki mora ves čas premoščati razdalje. Za Makedonijo sem namreč prvič slišala na avtocesti nekje južno od Münchna sredi sedemdesetih let, ko smo gastarbajterske družine na začetku še enih poletnih počitnic v natrpanih avtomobilih hitele proti temu, kar so politiki imenovali matica, naši starši domovina, mi, otroci, pa smo ob tem pojmu razvijali protitelesa, proti Jugoslaviji. Drugače, kot je v romanu *Zakaj se otrok v poletni kuha* zapisala švicarska pisateljica romunskega rodu Aglaja Veteranyi, avtorica, ki je močno vplivala na Lidijino ustvarjanje: “Ljudje iščejo srečo kot naša kri srce. Če kri ne teče več k srcu, se človek posuši, pravi moj oče. Tujina je srce. In mi kri.” Ekonomski (in deloma tudi politični) migranti smo kot kri tekli v obe smeri, zdaj proti tujini, ki je bila za naše starše rezervno srce, zdaj proti domovini, ki je bilo v večjem državnem telesu, tekli smo po ožilju, ki je bilo nenehno prihajanje in odhajanje. Nekaj desetletij pozneje se je ta kri razlila na vse strani, po vsej Tujini: iz zdomcev, prostovoljnih prebivalcev Tujine, so nastali razseljenci, neprostovoljni prebivalci Tujine. Ko je torej takrat julija naša petčlanska družina pristala v prvem od mnogih zastojev tisti dan in v razgretem avtomobilu, natlačenem s kovčki, gradbenim materialom za nastajajočo hišo in šverc rezervnimi deli za sorodnike, čakala, da se karavana premakne, se je oče znervirano napolil proti avtomobilom pred nami, češ da gre pogledat, kaj se dogaja. “Neke Makedonce sem srečal tam spredaj,” je rekel, ko se je spet usedel za volan, “ti imajo šele daleč, z nekaj sreče bodo doma šele jutri.” Nato je vžgal avto in nadaljevali smo pot, se peljali zdaj za avtomobili, zdaj mimo njih, pomahali smo si ali se gledali skozi zaprašene šipe; spomin mi tudi pravi, da smo pomahali tudi avtu, natrpanemu z otroki, kovčki, rezervnimi deli za sorodnike in gradbenim materialom za hišo v periferiji Skopja, presenetljivo podobni tisti v romanu *Rezervno življenje*.

V Lidijino literaturo sem torej vstopila skozi osebne filtre. In zato je bilo branje njene pesniške zbirke *Nobel proti Nobelu*, njenega vstopa v slovenski literarni prostor, izkušnja (sprva) zavrnjene *travesie*. Na zbirko sem preslikala subjektivizirana pričakovanja in si tako zaprla možnost dialoga. Njenega pesniškega jezika nisem razumela, preveč me je iritiral. Lidijina ekspresivna moč je demontirala svet, kot da je vsakršna harmoničnost nekaj neavtentičnega in celost utvara. Dolge linije prozno uglasenih verzov se

niso rimala na nič znotraj mene. Njene domišljije sprva nisem prepoznala kot (redko) odliko. Edino, kar me je nagovorilo, je bila razpuščena šaljivost, sicer pa so si absurdno, groteskno in nadrealistično podajali roko. Njena poezija mi je vzbujala nelagodje in kar nekaj časa je moralo miniti, da sem prehodila razdaljo do nje.

Pisanje Lidije Dimkovske pač ni literatura ugodja ali lagodja, s te pozicije tudi ni napisana. Vendar Lidija Dimkovska zaradi tega zagotovo ni pisateljica margine; je pisateljica sicer zračne, a vedno naporne decentraliziranosti – decentralizacija je tudi ena od karakteristik njene proze, pripovedno orodje in točka, okrog katere se vrtijo njene zgodbe, ki tako preizkušajo bralčeve “veščine” opazovanja, ali je pripravljen razširiti svoj zorni kot in uzreti svet ... ne nujno na novo, vsekakor pa drugače. In, če se ob tem znova naslonim na Deirdre Lashgari, opustiti delitev sveta na tipična nasprotja jaz-ti, mi-oni, slabo-dobro, center-margina, skupina-posameznik, opustiti torej binarno dioptrijo. Decentralizacijo v njenih delih vidim kot način oziroma obliko zavračanja vsakršnih pozicij moči, kot sredstvo za rekonstrukcijo življenjskih usod, kjer nikoli ni veljavna le ena resnica. V tem smislu Dimkovska izbere oziroma zgradi tudi svoje like, ki ne morejo biti in niti nočejo postati del neke splošno veljavne sredine. V prvi vrsti so individualisti, ki iščejo svojo celost, kar pomeni, da najprej sledijo sebi, svojemu “gonu” po samorealizaciji, avtonomiji v najširšem pomenu besede, kar jih individualizira še toliko bolj. A čeprav se kolektivnemu izogibajo, zgodovina in družbeni dogodki ves čas posegajo v njihova življenja in jih sooblikujejo.

Ob Lidijini prozno uglašeni liriki, v katero so bile mestoma zapakirane nekakšne mikro zgodbe, je bil prehod v pripovedništvo nekaj naravnega. Že romaneskni prvenec *Skrita kamera* je pokazal, da avtorica potrebuje prostor pripovedne svobode, kjer lahko po mili volji oblikuje in premika svoje like. *Skrita kamera*, ki tudi glede na čas nastajanja nosi “bukareški” nadrealistični melos, govori o prebivalcih decentralizirane sodobnosti, umetnikih nomadih, ki imajo v svojih državah omejene možnosti. Nelinearno potekajoča zgodba je razcepljena na dva pripovedna “nosilca”, na makedonsko pisateljico (s stalnim naslovom v Sloveniji) Lilo in fantastičen element, skrito kamero v njenem palcu. Izmenično opisujeta svet okoli sebe, Lilino dinamično življenje od Tajpeja do Dunaja in nazaj do Bukarešte, in zdi se, kot da v zaznavanju in analiziranju vseh teh turbulenc nekoliko tekmujeta. Svet tam zunaj je morda res vznemirljiv blodnjak, a le, dokler v roki držimo nit, ki vodi proti izhodu. Lilina Ariadnina nit sta njen mož A.,

stacioniran v Ljubljani, in globoka vera. Stik z drugim, ne nujno drugačnim, a z drugim, pa je za vse, ki jih v tej zgodbi naplavlja Tujina, varnostna mreža, dom ali pa vsaj občutek doma, tako tudi za tri raznorodne *artists in residence* v umetniškem apartmaju na Dunaju. Ampak Tujina deluje tudi centripetalno in kmalu se vsi trije spet znajdejo na različnih koncih in v mestoma surreálnih situacijah.

Za Lilo je pomembno sredstvo centriranja tudi ali predvsem jezik: kot sredstvo za sporazumevanje, torej povezovanje, še bolj pa za pisanje. Ne le potovanja med domom in svetom, pisanje jo vzpostavlja kot avtonomnega človeka, pisanje naročenega dnevnika, torej refleksija, kako tujina vpliva na človeka. Pomembno je oboje: jezik in vsebina. Jezik ni nič, če ne vemo, kaj hočemo z njim povedati. Jezik brez vsebine je prazen. In če kombiniramo oboje, lahko vzpostavimo stik.

A pravo samostojnost Lili podeli šele palčna kamera, ko se odloči, da jo zapusti: "Pri triintridesetih se je Jezusovo življenje končalo na križu in začelo v nebesih, Lilino pa se bo končalo v dnevniku in začelo v svobodi, ki ji jo odstopam. /.../ Samo tako bom svobodna in srečna skrita kamera, Lila pa bo lahko končno začela življenje s svoje perspektive, v svojem bistvu, v svoji nerazkolni naravi. Lahko me bo gledala na televiziji, ne da bi imela težave sama s sabo, z drugimi, domom in s tem, kaj in kdo vse je. Končno bo postala A.-fiktivna. Končno bo doma."

Lidija Dimkovska ima rada nestandardne like in prav takšne situacije, s katerimi podreza v bralčeve morebitne predsodke: v *Skriti kameri* je eksotičnih primerkov cela vrsta, poleg tega, da je Lila pisateljica, ves čas na poti namesto pri možu, v zadnjem romanu *Non-Oui* se Splitčanka Nedeljka kljub družinskemu in družbenemu nasprotovanju odloči za nekdanjega vojaka italijanske fašistične in okupatorske vojske, a Dimkovska s konvencionalnim najizrazitejše prelomi v romanu *Rezervno življenje*, na katerega se želim malo bolj osredotočiti.

Glavna lika *Rezervnega življenja* sta Zlata in Srebra, pri sencih zraščeni dvojčici – lika, ki redkokdaj zaideta v literaturo. S takšnim izborom je Dimkovska prelomila vsakršno samoumevnost in avtomatiziranost. Zgodba zraščениh dvojčic, ki imata imeni, kot da bi šlo za medalji, in ki si od vsega začetka želita na smrt ločiti, pokaže, kaj pomeni odrejena enost, zraščенost v različnosti. Vsakdanjih opravil, zbujanja, kopalniških opravil, poti v šolo, na deželo k sorodnikom, kakršnega koli premikanja ne otežuje le fizična zvezanost, marveč tudi neusklajenost njunih značajev in želja – Zlata in Srebra ne zmoreta živeti simbiotično, vlečeta se sem

in tja, včasih tudi impulzivno, kar jima povzroča bolečine. S svojo pojavo izzivata okolico: "Nehote sva postali spomin iz albuma neznancev." Toda Dimkowska na srečo poseže po obešenjaškem humorju; zaradi vseh težav dvojčici nemalokrat pomislita na samomor, ki bi bil ravno tako zahteven opravke: da bi po vzoru Sylvie Plath vtaknili glavi v pečico, ne gre, pečica v njihovi kuhinji je premajhna, lestenec v dnevni sobi ne bi zdržal obeh, strel s pištolo logistično ne pride v poštev.

Samota je zanju neizpolnljiva želja: "Ko je napočil čas za spanje in sva šli v najino sobo, v najino posteljo, je Srebra spet hodila po petah, jaz pa sem tiho korakala zraven nje. Želela sem si, da bi bili moji koraki kar se da neslišni, želela sem si, da jih nihče ne bi slišal, da bi videla, kako odmevajo koraki človeka, ki hodi sam. Toda Srebra je hodila po petah in njeni koraki so toplo odmevali od tal." Najbolje se počutita, ko v temi ležita druga ob drugi, ko se ne vidita.

Toda želja po samoti je od vsega začetka vse večja nuja. Zlata in Srebra sta odločna individuuma, zazrti sta v prihodnost: na prvih straneh knjige se namreč s sosedo Roze (ta je edina, ki se ju sme dotakniti na mestu zraščeniosti) igrajo prerokovanje, dekleta si s kredo narišejo, koliko bodo stare, kje bodo živele, s kom se bodo poročile – potreba po samorealizaciji je prisotna od vsega začetka. Zlata, pripovedovalni glas, si želi postati pisateljica, a na pisalni stroj, ki jima ga mama prinese iz službe, ne more nikoli tipkati sama: "Šele leta pozneje sem doumela, zakaj nisem mogla pisati, čeprav sem ta nagon nosila v sebi: nisem bila sama. Človek ne more pisati, če ni sam. Z glavo, zraščeno z drugo, se ne da pisati. Pisanje je intimna stvar, Srebra in jaz pa v življenju niti za trenutek nisva imeli intimnosti." Zasebnost misli je pogojena tudi s fizično samoto. Odrečena možnost intime pa z leti postaja vedno večja frustracija. Zlata, introvertirana in notranje močnejša, tudi zaradi branja romanov hitreje začuti željo po ljubezni, po fizičnem doživljanju sebe: svojo prvo spolno izkušnjo doživi s klovnom, igračo, ki tako kot Zlata ni del družbenih norm – le da klovn na simbolični ravni, ona pa dejansko. Leta pozneje Zlata kot obvezen privešek skupaj s sestro stopi v zakon, toda ko se zaplete s svakom, je kirurška ločitev neobhodna.

Zlata in Srebra pred operacijo v Londonu in tudi po njej, četudi preživi le Zlata, iritirata okolico. Sta odkrito močni osebnosti, ker se ne zadovoljita z omejitvami in se na veliko zgroženost okolice in staršev hočeta samouresničiti, za to sta pripravljene tudi tvegati. Misel na operacijo se skozi zgodbo ponavlja kot obsesija. Na zraščeniost se ne moreta navaditi, ker je nočeta in ne moreta integrirati v svoji osebnosti. "Zgolj" telesna

drugačnost (nekateri bi rekli defekt) ju ne kvalificira za del družbe, še za del družine ne. Depresivna mama se pred njima umika v spalnico, jezni oče ju zmerja s parazitoma (“cel svet bosta požrli”), redki trenutki družinske sreče so ob skupnem hranjenju in ob redukciji elektrike: “Takrat smo se vsi štirje nagnetli na zofo v kuhinji /.../, okrog nas je žarela tema in ni nam bilo neprijetno, da sedimo ali ležimo drug ob drugem, ni nam bilo neprijetno, ker se imamo radi in ker smo srečni. Lepi so bili ti popoldnevi brez električne energije, bili so utvara o naši družinski sreči. Ko pa se je prižgala luč /.../, ko smo se spet lahko videli, smo takoj vstali. /.../ in takrat smo se spet sovražili.”

Dvojčici nikamor ne spadata. Nista del svoje soseske, vrstnikov, redki prijatelji, dobri sosedi ali sorodniki odidejo ali umrejo. Zlatin občutek depasiranosti v svetu in večni občutek krivde blaži vera, globoka religioznost, podobica Zlate Meglenske v njenem žepu. A svojo umeščenost v svetu dvojčici vendarle najmeta v stiku z ljudmi, s katerimi se intelektualno lahko povežeta, ki ju lahko uzrejo “preko” fizične drugačnosti.

Operacijo preživi Zlata, skupno veno speljejo na njeno stran. Zdaj ima končno možnost, da postane, kar je želela, o čemer je ves čas premišljevala. Toda “/.../ jaz nisem vedela, kaj bi rada, kaj naj počnem s sabo, nisem vedela, kaj sem in kdo sem. Kot da bi bil moj jaz neločljiv od Srebrinega in zdaj, ko nje ni bilo več, tudi mojega jaza ni bilo.” Zlata se v novem prostoru svobodne in izbrane samosti ne znajde ne fizično ne psihično. Sestro pri življenju ohrani s spominjanjem nanjo. “Nič ni moglo zapolniti vseobsegajočega občutka praznine, ki sem ga čutila na tisti strani, naenkrat je moja leva roka postala svobodna, vendar ni vedela, kaj naj v prostoru počne, ni bila vajena, da se širi vodoravno, da maha, grabi, jemlje. Pogrešala sem Srebro, njeno telo tik ob mojem, njene lase, ki so se zapletali v moje, njen dih, tik ob mojem.” S Srebro sta se hoteli ločiti, da ne bi bili več “invalidki”, a zdaj, ko sta ločeni, Zlata zaradi odsotne sestre invalidnost še občuti. Preživetje ji poglobi že obstoječi občutek krivde, a s predelovanjem izgube se hkrati bistrita njena identiteta in avtonomija. Intimno se poveže z Bogdanom, ljubeznijo iz otroštva, z njim za kratek čas prvič občuti pravo pripadnost, navidezen krog pa se sklene z Zlatino vrnitvijo k staršem v Skopje, s pokopom sestre in rojstvom hčerk dvojčic, po sveto-pisemskih sestrah imenovanih Marta in Marija. Toda v enem pogledu se Zlata ni realizirala: “Nisem postala pisateljica. Tudi zdaj ne morem pisati. Pisanje je samotarsko delo, jaz pa pri svoji glavi še vedno čutim Srebrino. Da gleda, kaj pišem. Postane me sram in počutim se nelagodno, zato ne morem pisati, pišem lahko samo v sebi.” “Kaj še,” ji odvrne stric.

Kot neke sredi romana reče Darko, Srebrin bodoči mož, je življenje odvisno od božje previdnosti in človekove volje. Zlatina volja je (telesna) samostojnost in neodvisnost, za katero je bila pripravljena tvegati vse, tudi sestrično življenje, tako kot so na vse ali nič šle nekdanje jugoslovanske republike, katerih "zgodba" poteka vzporedno. Toda odločitvi za samostojnost in neodvisnost je inherentna tudi izguba. Šele ko človek poveže oboje, lahko postane celota. In ko človek to, kar se mu je zgodilo, vzame za svojo zgodbo, lahko zares neodvisno zaživi.

Iskanje oziroma sestavljanje celote se v *Rezervnem življenju* zgodi skozi Zlatin zapis zgodbe, v romanu *Non-Oui* pa skozi dialog oziroma spominjanje. Glasova babice Nedeljke in njene istoimenske vnukinje skozi daljši časovni razpon razpletata in rekonstruirata predvsem babičino življenjsko zgodbo. Jezik je tu tudi pomembno orodje medkulturnega dialoga; sprva se pogovarjata v italijanščini, jeziku babičinega moža, a ko babica zboli za Alzheimerjevo boleznijo, spregovori v hrvaščini, svojem maternem jeziku, in šele v tem jeziku, ki se ga je naučila od svoje none, vnukinja vse bolj razume njene zgodbe, jih ima vse bolj za svoje in se vse manj sramuje svojega težko izgovorljivega imena.

Tudi tu sta odločitev, ki dreza v predsodke in pod vprašaj postavlja splošno sprejete družbene norme, in ločitev tesno povezani: babica Nedeljka ravna proti volji svoje družine, zaradi česar je močan in avtonomen lik, odloči se za človeka nesprejemljive nacionalnosti, ki se pred tem zaplete v konflikt z njenim bratom, sledi mu na Sicilijo in živi s posledicami svoje odločitve: z razkolom v družini, ki se prenese tudi na naslednje generacije. A dve generaciji s pripovedovanjem in poslušanjem zacetita preteklost. Šele "posedovanje" družinske zgodbe prednikov lahko naslednjim generacijam omogoči predvsem psihološko in tudi čustveno samostojnost.

Tudi v tem romanu se romaneskni liki dinamični, premikajo se gor in dol po svojih biografijah in geografijah, zaradi česar so pisani in kompleksni. Za kuliso služijo zgodovinske spremembe, vojna, nestrpnost do migrantov. Zanimiv kontrapunkt likom iz preteklih romanov Lidije Dimkove je Nedeljka vnukinja: v nasprotju z babico in njeno generacijo sta Nedeljka in njena generacija nekakšen ne samo nepopisan, ampak prazen list. V nasprotju z Lilo, Zlato, Srebrom in babico Nedeljko, ki so aktivni liki, Nedeljka ne čuti želje po izkušnji ("Sploh ne čutim želje, da bi bila s kom, ne morem si zasmiliti, da bi odšla iz te hiše, kaj šele iz te države /.../"), pa tudi potrebe po samostojnosti in neodvisnosti ne ("Kar koli, ne morem pa si zamisliti, da bi zapustila to hišo. Da bi vse svoje stvari zložila v kovček

in šla živet drugam. Zame je bila celo selitev v tvojo soboto pred dvema tednoma, takoj po tvoji smrti, težka.”). Babica ji zaradi lastne izkušnje selitve, ki človeka za vedno spremeni v tujca in prišleka, kakršen koli odhod odsvetuje. Nasvet vnukinji zleze pod kožo, zato ji zadostuje babičina zgodba, poslušanje. Toda v življenju se vedno vse obrne in obratno kot njeno ime, je “življenje (je) vedno Da, tako kot je smrt vedno Ne”.

Literatura Lidije Dimkovske je drugačna v vseh pogledih; drugačnost je njena rdeča nit, in da jo lahko ubesedi, avtorica iz romana v roman spreminja pripovedno strategijo in izbira večplastne like, ki nikoli ne obstojijo na enem mestu, ki se drugačnosti v sebi ne bojijo in se je pri drugem ne ustrašijo. Dimkovska si upa in odstopa od vsega znanega, od vsega, česar smo vajeni. Lomi tabuje in prekorači meje, ki so jih postavili drugi, a so zanjo nevidne, v omejitvah ne vidi smisla, zato se v njenih romanih znajdejo navidezna nasprotja in netipične situacije; zaradi tega ima prednost. In ker smo bralci pripravljene slišati in videti svet skozi tuje oči in ušesa, ker dopuščamo nove – njene perspektive, imamo prednost tudi mi.

Sprehodi po knjižnem trgu

Alenka Urh

Andraž Rožman: Trije spomini: med Hajfo, Alepom in Ljubljano.

Novo mesto: Založba Goga, 2019.

Novinarja Andraža Rožmana je z romanesknim prvencem *Trije spomini* po dolgoletnem novinarskem delu zaneslo v literarne vode, in to dovolj suvereno, da mu je že prvi ustvarjalni poskus prinesel nominacijo za kresnika. Rožmana sicer od nekdanj najbolj privlačita formi reportaže in intervjuja, v tej avtorjevi težnji pa se da videti nekakšno nezavedno predpripravo na pričujoči roman, ki se več kot očitno napaja iz publicističnih virov. Ne le da je osnova, iz katere izhaja, skoraj dve leti trajajoči pogovor med avtorjem in palestinsko-sirskim beguncem, založnikom in pesnikom Mohamadom Abdulom Al Munemom, upoštevati moramo tudi veliko mero pripovedovalčeve osebne vpletenosti in skorajda aktivističnega angažmaja za begunsko problematiko. Zunanje okoliščine nastanka romana so v določeni meri zgodba že sama po sebi, vse to, kako je Rožman po naključju spoznal Mohamada in použil njegovo življenjsko zgodbo, da jo je lahko zapisal, namreč od daleč spominja na upokojeno prodajalko gumbov iz romana Karija Hotakainena *Kar nam je usojeno*. Ko stopimo bližje, se podobnost sicer konča, a breme reprezentacije, ki jo občuti resnični ali fiktivni avtor

vsekakor ostaja. Poročanje o življenju nekoga s seboj prinaša določene dileme in nevarnosti, ki se jim pisatelj lahko v veliki meri izogne že s tem, da se jih zaveda; to je Rožmanu, ki že v uvodnih poglavjih izrazi svojo skrb, da ne bi slučajno izrabil poročevalčevega zaupanja, večinoma uspelo. Tu je zgodbe se loteva subtilno, s celovitim zavedanjem odgovornosti, ki jo takšno početje prinaša. Nemara se je tudi zato med obema staklo pristno prijateljstvo, ki temelji na medsebojnem spoštovanju, naklonjenosti in bližini misli; z vsakim pripovednim korakom postaja bolj jasno, da je avtor v tem dvoletnem obdobju najprej “želel le slišati Mohamadovo zgodbo, nato je postal del nje”.

Ukvarjanje z begunsko problematiko je v zadnjih letih precej modno, tako v mladinski književnosti kot v književnosti za odrasle. Kot opozarja Boštjan Videmšek v spremnem besedilu k *Črni vrani* Janje Vidmar, pisanje o realnih dogodkih brez udeležbe nastavlja številne pasti, ki se jim ustvarjalci lahko izognejo le s skrbnim študijem gradiva in temeljitim raziskovalnim delom. Te pasti so bile Rožmanu v veliki meri prihranjene, saj je posredoval življenjsko zgodbo iz prve roke, zgodbo nekoga, ki je vse opisano doživel, in to kot poslednji branik lastne identitete spravil v skrbno varovan spomin.

Mohamad, ki je uradno dvakratni begunec, najprej v Siriji rojeni Palestinec in nato v Slovenijo prebegli Sirec, je v našo prestolnico prišel leta 2016, čez mučnih dvaindvajset mesecev, polnih negotovosti, čakanja in birokratskih pasti, se mu je pridružila še njegova družina. Prek Mohamadove izpovedi nam Rožman v branje ponuja jasnejši, pogosto tudi radikalnejši pogled na dogajanje na Bližnjem vzhodu, pogled “z udeležbo”, ki slovenskim bralcem odstira marsikaj novega, omogoča pa tudi drugačno videnje procesa migracij, pri čemer njegova zgodba deluje avtentično, iskreno in večplastno. Balkanska pot, po kateri se je sirski pesnik podal navidezni svobodi naproti, ni le mukotrпно vzpenjanje iz pekla v nebesa, čeprav je seveda tudi to; na poti se Mohamadu razkrije tudi kaj lepega, celo sublimnega. Predvsem pa je to stičišče številnih zgodb, ki luščijo oplesk in kažejo resnično sliko stanja humanističnih vrednot *obljubljene dežele*, ki se bo zapisala v zgodovino. Iskrenost je očitna tudi v Mohamadovem odnosu do sebe, svojih rojakov in do obeh očetov, biološkega in duhovnega. Predvsem slednji je v podobi velikega palestinskega pesnika Mahmuda Darviša v romanu ves čas neposredno prisoten in poskrbi za lirično plat romana. Njegovi verzi v sicer objektivno, mestoma nekoliko suho dokumentarno poročanje vnašajo poetično nit, ki ni zgolj naključno vpletена v pripoved, pač pa je skrbno pripeta na skupne pomenske koordinate in tke vzorec premišljene naracije.

Trije spomini so pripovedni triptih; vsak od delov sledi pomembnim postajam Mohamadove dosedanje življenjske poti. Prvi del spremlja začetek begunske preteklosti Mohamadovih prednikov, ki so se bili po izraelski okupaciji prisiljeni izseliti s palestinskega ozemlja, in generira vse ključne referenčne točke, ki bistveno določajo Mohamadov poznejši življenjski nazor, njegova hrepenenja, misli in ideale. S tem je prežeta tudi njegova poezija, ki v domovini kljub temu, da je bil založnik, zavoljo režima ni nikdar ugledala luči sveta. V drugem delu je pripovedni lok bolj napet: potem ko se je arabska pomlad prevešala v jesen in so množične demonstracije tudi v Siriji vse bolj kazale svoje mrzlo vojno obličje, je Mohamad še štiri leta vztrajal v porušenem Alepu, preden ga je izginotje palestinskega prijatelja navsezadnje vendarle pognalo na pot. Poti pa ni premagoval le zase, premagoval jo je tudi za družino, da jo je pozneje, ko je v Sloveniji končno dobil status begunca, lahko pripeljal za seboj.

Rožman pa v romanu ne razvija le ene pripovedne niti, temveč glas posodi različnim posameznikom in tako odstre pogled za mnogotere zgodbe, ki jim je skupna mučna migrantska usoda.

Trije spomini so izmuzljiv romaneskni hibrid, v katerem prevladujejo dialoškost, dokumentarnost, mestoma esejska naravnost in celo neposredna družbena angažiranost. Objektivnost poročanja, ki ji mestoma grozi zdrs v suhoparnost, je organsko prepletena z liričnimi pasusi, ki potrjujejo Mohamadovo ljubezen do duhovnega in pesniškega očeta Mahmuda Darviša, hkrati pa roman vpletajo v širšo medbesedilno referencialno mrežo. Ta je na sploh bogata in sega na vse konce in kraje človeške ustvarjalnosti in mišljenja ter podpira tezo, da so poudarjene razlike med navidezno homogenimi in celovitimi kulturami Vzhoda in Zahoda bolj ko ne umetno skonstruirane; danes, v času radikalne redefinicije nacionalnih držav, je to še bolj očitno kot kadar koli prej. Kulture in tradicije se oplajajo od nekdanj, a ne le to: "S kulturo lahko dosežemo več človečnosti. Tako, da ne bosta več obstajala mita o Vzhodu in Zahodu, ampak le človek." Čeprav govorita drugačna jezika, sta Andraž in Mohamad brata po črki, oba sta namreč ljubitelja zgodb, oba zajemata iz istega neusahljivega vodnjaka vednosti, ki ga napajajo velikani književnosti in modrosti z vsega sveta.

Roman se neprikrito zavzema za preživetje humanističnih vrednot, za človeškost in solidarnost, ki bi se našla Mohamadove kozmopolitske vere v svobodo in svet brez meja. Predvsem pa je avtor v svojem romanesknem svetu poklonil glas ljudem, ki pogosto ne pridejo do lastne zgodbe in prepogosto niso slišani. Pri tem večkrat pride do besede avtorjev očitni družbeni angažma, ki se bori proti krivicam sveta in posameznika, proti

“brezimmnemu despotu” brezdušnega kapitalizma ter vladavini otopellega udobja.

Rožman se popisovanja Mohamadove zgodbe loteva izjemno nevsiljivo, zadržano in decentno, občasno tudi na račun estetske komponente pripovedi, ki ima zato večjo dokumentarno kot umetniško vrednost. Avtor se je uspešno izognil razčustvovanosti in (pretirani) sentimentalnosti, sicer pogosti v delih s takšno tematiko; prav nasprotno, izreka je mestoma trda, skorajda okorna. V besedilu se občasno občuti strah, da ne bi povedalo bodisi preveč bodisi premalo, in skrb, da se ne bi ujelo v pasti stereotipov, orientalističnega posploševanja ali pokroviteljstva. Po drugi strani pa se zato tehtnica skorajda prevesi na drugo stran; Rožman stopa po spolzkih tleh pretirane in enostranske idealizacije Drugega, ki pa jo tik pred zdajci v zadnjem poglavju ozavesti in svojega poročevalca ugleda v vsej človeški raznolikosti. Breme verodostojne in objektivne reprezentacije ter avtorjev čut za vprašanja pravičnosti, etike in morale je na trenutke pretežno in preprečuje, da bi roman zasijal v dovršeni zgodbenosti in poudarjeno estetski naraciji. Kljub temu smo s *Tremi spomini*, v katere je Rožman prispeval besedo in Mohamad spomin, slovenski bralci dobili pomembno romaneskno pričevanje o težavni poti, upanju in optimizmu, ki Zahodni družbi nastavlja kredibilno in skrbno izčiščeno zrcalo.

Sprehodi po knjižnem trgu

Maja Murnik

Lenart Zajc: Delci svetlobe.

Maribor: Litera, 2019.

Vprašanje tehnologije in življenja v tehnosvetu prihodnosti se zdi ključna tema v novem romanu Lenarta Zajca, ki bi ga lahko označili za kiberkriminalko oziroma znanstvenofantastično kriminalko. Dogajanje v romanu sicer ni postavljeno v kako zelo daljno distopično prihodnost, le kakih pet ali največ deset let v prihodnost. Zdi se, da je svet v romanu komaj droben korak naprej od današnjega, v katerem je – naj si to ob prioriteti razpravljanja o družbenopolitičnih temah na Slovenskem priznamo ali ne – pametna tehnologija že postala integrirani del vsakdana, okvir in podlaga, ki je ni mogoče obiti. V današnji globalni informacijski družbi sta povečana in mešana resničnost – torej resničnost, v kateri se mozaično in na videz tekoče prepletajo dana realnost in različne stopnje umetnih, predvsem kibernetških resničnosti, ki tvorijo hibridne, vmesne prostore-čase – vse bolj del našega vsakdana. Izzivi in posebnosti življenja v s tehnologijo oblikovanem svetu so zagotovo eno najbolj aktualnih vprašanj danes, kajti s tem je povezana večina družbenih, političnih in umetnostnih sprememb. Obdani smo z mobilnimi telefoni, računalniki, zasloni in vmesniki vseh vrst, ki spreminjajo ter na novo oblikujejo našo percepcijo, mišljenje in delovanje.

Zajčev roman do neke mere gradi na teh izhodiščih. V središču romana je IKT podjetje DCS (Data Communications System), multinacionalna

s svetovnim monopolom in s sedežem v Ljubljani (kar prepoznamo po nekaj namigih), katere lastnik je kontroverzni mogotec Martin Marker. Novodobni bog prebiva v pametni in samovzdržni stavbi podjetja, v črnem obelisku. Njegova glavna dejavnost v zadnjem času je razvijanje nove, prelomne računalniške igre Ilirya, v kateri skupaj z znanstvenico Masho Tsvetaevo preizkuša utopične dosežke virtualne resničnosti in umetne inteligence. Tridimenzionalne virtualne pokrajine igre namreč naseli s programiranimi liki, katerih z umetno inteligenco kreirana zavest se sčasoma začne razvijati po svoje, do te mere, da se začnejo zavedati samih sebe, se učiti in vračati svoja spoznanja v osnovno kodo igre, s čimer jo seveda spreminjajo. Le svojega okvira se ne morejo zavedati – torej tega, da je njihov znani svet, Ilirya, podrejen drugemu svetu – svetu ljudi iz mesa in kosti (oziroma iz ogljika, kot piše Zajc). Čeprav sestavljeni iz ničel in enic, postajajo liki z virtualnega planeta Ilirya pravzaprav ljudje z dušo, česar se zavedata oba glavna ženska lika v romanu, Masha in Olesya, ne pa tudi njihov stvarnik Martin.

Igra je narejena tako, da daje človeškemu igralcu, ki se s pomočjo vmesnikov za virtualno resničnost (VR-šlem itd.) giblje po njenih svetovih, občutek popolne resničnosti: “Tam niso piksli, tam je zares!” zgroženo ugotavlja Olesya, medicinska sestra in strežnica, katere bogato plačano delo je skrbeti za direktorja. In čeprav Martin ves čas zatrjuje, da gre le za igro, za program, s katerim si zaradi načrtne zasvojljivosti in dodatnih načrtov na področju virtualne ekonomije obeta velikanske zasluzke, pa se Olesya, prototip dobre duše, ki ves čas pomaga drugim, na intuitivni ravni zaveda, da virtualnega sveta ni mogoče ločiti od dejanskega, fizičnega. Martin, hladni, narcistični, preračunljivi in očarljivi povzpetnik, lik, ki zrcali negativne poteze neoliberalnega kapitalizma in njegovih “neskončnih možnosti” vzpona po družbeni lestvici moči in vpliva, pa trdi, da nam igra daje “občutek popolne resničnosti, ki pa nas ne more prizadeti”. “Človek je nasilna zverina in bolje, da udejanji to plat v elektronskem svetu kot pa v resničnem svetu,” trdi Martin; bolje je torej, da igralec v njej trpinči in ubija like, da počne to brez kazni in z obnovljivimi “življenji” oziroma z neskončnim izborom svojih avatarjev. A za Olesyo je občutje enako občutju, ne glede na to, ali smo ljudje iz mesa in krvi ali iz pikslov. Bolečina je tisti globoko resnični, ultimativni dejavnik, ki zareže brez priziva; njena totalna prisotnost izniči ontološko razlikovanje med bitji, sestavljenimi iz ničel in enic, ter med bitji iz mesa in kosti. Zdi se, da so zavest in občutja dejansko tisti, ki v Zajčevem romanu določajo človeškost – in to je izhodišče, ki se zdi precej platonistično. Telesa so zamenljiva in nepopolna, nam

sporoča roman, le duh, bodisi “naravno” vrojen bodisi umetno kreiran, je tisti, ki plava nad vsem in ki ima moč razkleniti ječo enega sveta in vstopiti v drugega. Takšno stališče se zdi ob soočenju s sodobnimi raziskavami in fokusom tako v znanosti kot v filozofiji, ki sta, vsaka na svoj način, presegli tradicionalno ločenost materije in duha, telesa in duše, aktualnega in virtualnega, pa tudi kavzalnega razlaganja sveta, nekoliko zastarelo in preveč vezano na kiberkulturo iz osemdesetih in devetdesetih let prejšnjega stoletja ter na teorijo informacije kot netelesne.

Zaplet romana pa se ne skriva v trku med Martinovim posedovalnim in instrumentaliziranim razumevanjem sveta ter Olesyininim “mehkim”, celostnim pogledom, ki se na intuitiven, nereflektiran način zaveda, da sta tako Ilirya kot fizični svet del istega sveta, sveta torej, v katerem sta etika in zavezanost enaki tu in tam, temveč do njega pride z nepredvidljivim in napol naključnim preskokom podrejenega sveta računalniške igre v fizični svet. Zavest Mihaela Buruntija, lika iz Ilirye, ki mu človeški igralci igre, “nasilne zverine”, za zabavo mučijo in ubijejo ženo ter hčer, preskoči v fizični svet in se naseli v skorajda umorjeni najstniški prostitutki in odvisnici Sammy. Njegova strast do maščevanja je tista, ki ga vodi v iskanju in vztrajnosti, da se s potovanjem fotonov naseli v Sammy. Uporabi jo kot zombija, kot orožje, s pomočjo katerega se prihaja maščevat rabljem svoje družine oziroma, širše, prihaja ubit boga in kreatorja svojega sveta, Martina.

Delci svetlobe so napeto branje. Zanimanje, kako se bo razpletel zapleteni trk dveh svetov, dveh ravni realnosti in kdo bo pri tem izgubil življenje, nas privlači prav do žensko navdahnjenega konca, in to kljub številnim jezikovnim napakam, ki kazijo besedilo (celo na zapisu na zadnji platnici jih je cela vrsta). Zanimanje je torej v prvi vrsti vezano na samo zgodbo – ta je tista, ki je v ospredju romana in se odvija v primernem ritmu ter na filmski način, in ne kak globlji razmislek o družbenih, etičnih ali epistemoloških vprašanjih življenja v tehnosvetu. Avtor tudi ne skuša graditi romana na (apokaliptični) atmosferi; njegov jezik je preprost, trd in verističen ter zgolj v službi pripovedovanja zgodbe, ki pa jo prekinjajo poljudnoznanstveni uvodi v posamezna poglavja, v katerih avtor razlaga ključne (tehnične, znanstvene) pojme teh poglavij. V teh izsekih se uveljavlja vzročno-posledična razlaga pojavov, ne pa recimo preplet in osmoticnost meja resničnosti, večprisotnost, mnogoterost, interakcije in prečkanja, o katerih sicer na zgodbeni ravni govori roman. Kljub pomanjkljivostim so *Delci svetlobe* roman, ki se ukvarja z močno aktualnimi temami tehnološko preoblikovanega izkustva, katerih obravnava je v slovenskem prostoru žal preredka.

Sprehodi po knjižnem trgu

Ana Geršak

Kozma Ahačič: Kozmologija.

Novo mesto: Založba Goga, 2020.

Ko govorimo o “protejski formi”, pomislimo večinoma na roman. Toda zdi se, da ni trditev nič manj resnična, ko gre za esej. Esejev je toliko, kolikor je esejistov, in včasih zadostuje že, da zbirko mnenjskih zapisov (oziroma kolumn) pospremmo s tem nazivom in že zaživijo v povsem drugačnem kontekstu, ki pa svoje izvirne namembnosti vendarle ne more zares prekriti.

Zbirka domiselnega naslova *Kozmologija* združuje besedila, ki jih je Kozma Ahačič, “jezikoslovec, ki iz slovenščine dela zaveznika”, v letih 2018 in 2019 (v podnaslovu je sicer navedeno obdobje 2018–2020, toda med besedili ni nobenega z najnovejšo letnico) objavljala v časopisu Delo. Naslovna besedna igra, izpeljana seveda iz avtorjevega imena, kar ga predstavlja kot centralno in združevalno figuro zbranih besedil, napeljuje na celovito razdelan sistem, v katerem se dve na videz nasprotujoči si ideji (kozmos kot brezkončen in potencialno kaotičen prostor ter logos kot vnašanje reda, sistematičnosti) združita v eno. Pomenljivost naslova dejansko presega besedno igro: kmalu se izkaže, da je “združevanje nezdružljivega” eden temeljnih konceptov snovanja besedil v univerzumu Kozme Ahačiča. Teksti so vsebinsko in strukturno prilagojeni formatu časopisnega članka, in čeprav se zdi, da so bili pred knjižno objavo minimalno revidirani – omenjano je pisanje “te knjige” in povezovanje ločenih besedil s sorodno

temo v večjo celoto –, po dolžini še vedno ustrezajo kolumni. Časopisni format je v tem primeru dvorezen meč, vrlina in pomanjkljivost hkrati. Omejeno število znakov besedilom zagotavlja zgoščenost, udarnost, tudi problemsko razpiranje, ki v najbolj posrečenih primerih poskrbi, da misel odzvanja dolgo po tistem, ko je prebrana. Z vidika “eseja” pa se marsikatero besedilo preseka ravno na mestu, kjer bi se lahko začelo šele razvijati. Takšen občutek sem imela pri sicer prav fino zapisanem *Recikliranju okusa* ali *Kaosu ustvarjalne gmajne*, kjer se je zdelo, da ima avtor na račun tematike povedati še veliko več, kot je zapisano. Po drugi strani pa se želja po podaljšanem branju kaže tudi kot uspešna motivacija za prebiranje zbirke, ki med platnicami združuje vse, od glasbe in politike do vzgoje psa, predvsem pa vsebuje veliko ljubezen do slovenščine in jezikoslovja nasploh.

Ahačičeva besedila v svoji najboljši izvedbi ustvarjajo tisti prijeten občutek potrjevanja znanega v novih kontekstih. Fraze *à la* “razumeti jezik še ne pomeni razumeti človeka” in “razumeti ne pomeni strinjati se” v samem besedilu kljub ponarodelosti in razširjenosti ne delujejo izrabljeno. Besedila odlikuje jasnost izraza, zato kljub kratkosti ne delujejo izpraznjeno – kvečjemu pomanjkljivo. Ahačič je najboljši takrat, ko črpa iz zakladnice osebnega doživetja, ko spregovori o področjih, kjer se počuti najbolj domače, torej v jezikoslovju, glasbi in raziskovalnem delu, kar pravzaprav vključuje večino tekstov. Zato kakšni izleti v vode posploševanja ali nemotivirani tematski preskoki toliko bolj zbodejo v oči: na primer tam, kjer želi avtor tekst aktualizirati in ga v zaključku povsem nepričakovano (in – po nepotrebnem) spelje na polje sodobne slovenske politike (*Predsednik vlade – volkodlak, Primus*) ali spreobrne v nekakšno nejasno “moralko” (*Skrivnost dresa številka 24*), v kateri ne gre toliko za pridiganje kot za nejasno namero, kam avtor pravzaprav proži svoj prst. Aktualizacija je gotovo smiselna v kontekstu kolumnistike, ko se avtor odziva na tekoče dogodke in jih domiselno komentira, v knjižni objavi pa so pogosto prav takšni teksti podvrženi nevarnosti hitrega zastaranja. Podobno usodo kot prej omenjeni “politični” besedili bodo verjetno doživeli priložnostno obarvani teksti, spisani ob na primer evropskih volitvah (*EU je Stranka*) ali Shodu za znanost (*Ali slišim: “En procent?”*).

Kozmologija, v kateri članki ne sledijo kronološkemu redu objav, temveč bolj tematski pokritosti, je zasnovana kot dramski lok. *Uvod* je nekoliko okoren, a zna pritegniti pozornost z nenavadnimi, svežimi asociacijami; *Vonj po slovenščini* po eni strani sicer dovolj reprezentativno predstavlja avtorju ljub postopek spajanja dveh na videz nezdružljivih idej, nekako po logiki kontradikcije (in včasih tudi kontroverzije, ki je tako dobro razložena

v eseju *Picko, Packo, prosim, oprostita!*), ki pa se tu ne spneta povsem. Sledi najboljši del, posvečen predvsem vprašanju s področja jezikoslovja in učenja slovenščine, ki obsega besedila med *Nekdo drug* in *Vrnitev mame steklenih pajkov*. Nato se začnejo teme in pristopi nekoliko ponavljati. Na tnalu se znova zvrstijo birokracija, pomanjkanje časa, natančneje vrednost prostega časa za ustvarjanje, pomen vlaganja v dolgoročne cilje, kvaliteta pred kvantiteto, podhranjenost slovenskih raziskovalnih inštitucij in podobno. Teme so seveda pomembne, le njihova obravnava si postane v zaporedni knjižni objavi preveč podobna: podobnost med teksti in pristopi, ki se v periodičnem tisku lahko maskirajo s časovno distanco med eno in drugo objavo, je tu zreducirana na nekaj strani in zato opaznejša.

Po drugi strani pa teksti, ki so avtorju tematsko bližje, vzdržujejo primerljivo raven kakovosti. Čeprav je Ahačič konsistentnejši v tekstih z eno samo, jasno izpostavljeno miselno linijo in čeprav se v ambicioznejših tekstih podoče iz idejami včasih ne zložijo povsem in ostanejo na ločenih bregovih, bi med najbolj posrečena besedila vseeno uvrstila prav tista, kjer se metafora in konkretni primer združita v skupni pomeni. Takšna so med drugim *Pridi ven, deževalo bo, Picko, Packo, prosim, oprostita!* in *Maturitetne ribice*. Prav posebej pa mi je bil ljub zapis *Društvo sovražnikov slovenščine*, ki se dotakne težave, s katero se ne srečujejo le dijaki, temveč verjetno vsi, ki se tako ali drugače preživljajo s pisanjem. Odnos do slovenščine je na ustvarjalnem polju pogosto ambivalenten: meja med slovničnimi pravili in "jezikovnim občutkom", ki ga v veliki meri pogojuje tudi narečje, je največkrat arbitrarna in kot taka včasih vir frustracij, mogoče celo krča. "Boj za pravilno slovenščino", kot ga opiše Ahačič, pa najpogosteje izhaja iz nerazumevanja jezika kot žive in spremenljive tvorbe. *Društvo sovražnikov slovenščine* skupaj s še nekaj tematsko sorodnimi besedili morda najbolje izrazi *credo* Kozme Ahačiča v *Kozmologiji*: gre za knjigo, ki v raziskovanju in opazovanju išče presežke, v delovanju pa skuša zagotavljati skoraj klasično potrebo po uravnoteženosti in zmernosti. Ahačič kot avtor in kot jezikoslovec rahlja pregovorno (pre)napet odnos, ki ga imamo kot družba do slovenščine, in to tako, da v pisanju za jezik in iz ljubezni do jezika preprosto uživa.

Tudi zaradi tega bi si želela, da bi bila besedila *dejansko* (in ne le deklarativno) esejistično konceptualizirana ter torej daljša in bolj razdelana v sopostavljanju domiselnih podob in življenjskih anekdot. Potencial za razširitev ima namreč velika večina tu zbranih tekstov, tudi tistih, ki se bodo nemara manj uspešno soočili s prebiranjem skozi čas. *Kozmologija* nosi pečat *zeitgeista*, a marsikatero vprašanje, ki ga zastavlja, še ne bo tako kmalu razrešeno in torej dobesedno kliče k obširnejši obravnavi.

Sprehodi po knjižnem trgu

Miljana Cunta

Manca Košir: Srčnice.

Celovec: Mohorjeva družba, 2020.

Vse od začetkov človeštva sta bili kontemplacija in poezija v plodnem dialogu. Hinduizem, islam, judovsko, krščanstvo, šamanizem ter številne druge duhovne tradicije in prakse so vsaka znotraj svojih temeljnih premis razumele poezijo kot posebej dragocen način približevanja globljim plastem realnosti, ki ostajajo v funkcionalno razumljeni družbeni stvarnosti nedostopne. Poskus zajeti v besede nikoli do konca ubesedljivo celoto sveta odraža človekovo duhovno hrepenenje in nujo, da to močno, samotno izkustvo presežnega deli z drugimi. Pesniška beseda tako postane prostor tega nikoli končanega naprezanja.

Sled kontemplativne poezije je živo prisotna tudi danes. Znotraj raznolikih duhovnih izročil, kulturnih kontekstov in prostorskih koordinat je, preoblečena v samosvoje poetike, kot glas mnogoterega, v katerem biva eno. V tem ta poezija kljubuje postavki, da mora biti umetnost sama sebi namen, zaprta znotraj svojih zapovedi in prepovedi, pač pa je (lahko tudi), kot je zapisal René Daumal, medij v službi razumevanja svetega. Tako poezijo beremo (na skrivaj), ko se znajdemo nad previsom in nas razum pusti na cedilu ali preprosto tedaj, ko smo žejni tiste lepote, ki je "strašnega komaj še znosni začetek".

Ko berem *Srčnice* Mance Košir, ki je po več kot dvajsetih strokovnih, znanstvenih in esejističnih delih, nanizanih v razdobju vsaj štirih desetletij,

pristala pri poeziji, smo v karanteni že več kot pregovornih štirideset dni. Svet okoli nas je opustošen, strah in nasilje dobivata krila in uničujeta vsak v svojem slogu. Ker tokrat ne moremo zbežati v akcijo hiperaktivnega vsakdanjika, smo prisiljeni obstati sami z vsem, kar se je prijelo na pajčevino naših duš skozi čas.

V ta razprti prostor povsem nove oblike ranljivosti mi padajo *Srčnice* kot seme na plodna tla. "Poezija mora nastati spontano, kot pade list z drevesa, ali pač sploh ne," je pred več kot stoletjem zapisal John Keats in ta spontanost ni nič manj dragocena tudi na drugi strani, ko pesmi vstopajo v bralca. Zbirka skoraj osemdesetih pesemskih pisem bralcu, v kateri se besedilom iz knjige *Iz trebuha in neba* pridružujejo nove, to naravnost izžareva na vsaki strani. V svojem petju je kot list v vetru, včasih nagajivo razigrana, potem potihnjeno lebdeča, tudi spokojno padajoča ali v vrtincih ekstaze vihteča se daleč v nebo. Naravnost tu ni sinonim za poljubnost, pač pa za zavestno in zavzeto prepoznavanje oblike brezobličnega diha kot dejanja velike pustolovščine, poguma in vzdržljivosti. "Kako ne lajati na vsakogar in vse v tej gluhi lozi? / Ne privoliti v en svet / v edini način tuživljenja. / Iskati reže dan za dnem, uro za uro opravljati to delo garaško, / ki na videz nič ne spremeni." Ležerno in pasivno prepuščanje samodejnim premikom v notranjosti tu zamenja resnicoljubna introspekcija. Govorka stopa po zemlji, razbrazdani od zakrknjenosti in nasilja, ki zraste iz neozdravljenih ran, in išče reže. Ne želi obhiniti bolečine, ko stopa po poti naprej, pač pa gre skozi, korak za korakom skozi temo, potrpežljivo in z zanimanjem prisluškujoč telesu, ki se upira. Ključno je namreč "Kako kljubovati?" – oblika ugovora, izbira besed, drža in notranja dispozicija –, vse to spremi nja predznak kljubovanju iz užitka rušenja v dostojanstvo zoperstavljanja.

Knjiga je razdeljena v štiri cikle, ki žariščijo štiri tematske kroge: ljubezen (*Ljubeznice*), navdih (*Svetlobnice*), minljivost (*Smrtnice*) in doslej še neobjavljeni cikel, večnost (*Onstrančnice*). Je dvojezična; v prevodu Ivane Kampuš, ki je prispevala tudi lep spremni zapis, je dostopna tudi nemško govorečim bralcem.

Ljubezen kot darežljiva polnost bivanja je prva. Cikel uvede pesem o otroštvu kot vseprisotni krajini spomina, ki ji zaman skušamo ubežati, kajti "časa ni, so samo trenutki, polni večnosti". Ta ljubezen "domuje znotraj, vedno znotraj". Je služehča, ponižna, "umiva nam noge, da imamo lahek korak", a je tudi dom strasti, "ko delaš ves predan /.../ da srce razbija in kri drvi po žilah". *Svetlobnice* so čudeži, za katere so potrebna "čista okna in lahek zrak". Tu se sproščajo boleči spomini, tu domujejo: tišina ("Gozdna tišina na robu smrekovega prostranstva / s temno gostoto pričuje

o biti.”), upanje (“Niso vsa vrata zaprta. / Noči se še iztekajo v dan. / In pesek z obal še lega v naročja milih otrok”), milina, ki je kot roke umirajočih, in spomin, ki prihaja kot vžigalica v rokah majhne deklice. Svetloba je tudi v telesih “rudarjev svetlobe”, posameznikov, ki “zgarani gledajo svoje posode”, njen odmev so družina, besede, sanje.

V *Smrtnicah* bivajo mrtvi, ki “so brez omejitev, zanje časa ni”. To je prostor žalosti (“Nima smisla pometati žalosti iz hiše”), a tudi posta in opuščanja (“Spusti, opusti, samo pusti.”). Smrt se ne daje kot abstraktno spoznanje, pač pa je ena sama in edina, moja smrt, ki, ko pride, “ima tvoje oči”, kot zapiše Cesare Pavese. V srčnici, posvečeni Tomažu Šalamunu, beremo: “Težko je nositi / toliko umrlih v vreči pred spanjem /.../ Nekoč se bom v to vrečo zvalila še sama. Takrat se bo zadušil svet.” Sklepni akord *Smrtnic* je sedem smrtnih vrat, sedem naglavnih grehov, ki zastirajo, zapirajo, stiskajo dih.

Onstrančnice so cikel, ki je kot varna potka vzdolž hudournika spremljal nebrzdani tek Mančine bolezni. Pesem “Bog me poriva skozi šivankino uho” je presunljiv dokument odstiranja smisla v tej preizkušnji. “Da je vredno sleči oblačila navezanosti in se pogumno potopiti v kopel Duha.” V tem ciklu se vrne Smrt, ki pa zdaj “ne vzame, ampak da”, razpira možnosti za sočutje in tolažbo, ki jo prinaša angel: “iz Svetlobe so njegova krila, ki jih polaga nate, ko boli.”

Za koga so *Srčnice*, me prešine med branjem. Morda za nepoboljšljivega romantika, ki potrebuje hrano za svojo iluzijo? Za trmastega idealista eskapista, ki čaka na robu družbe, da pride njegov čas? Za fatalista, ki lebdi skozi življenje, kot bi ne bilo njegovo? Za oportunisto, ki si pere vest? Za čisto dušo, ki je ugrabljena od notranjega?

Nič od tega. *Srčnice* so za vsakogar, ki hodi skozi čisto običajen dan. V mislih, besedah in dejanjih še vedno včasih cel; včasih gospodar, drugič tujec v lastnem telesu, ko se želja zaprede v mreže pričakovanj. Včasih zmagovalc, drugič poraženec, a vedno znova, vsemu navkljub, na sledi svojemu “kako” kljubovati, besedovati, se umakniti. *Srčnice* so za vse, ki na čisto svoj, edinstven način “samo vztrajajo. Samo to.”

Ivana Zajc

Peter Svetina: Timbuktu, Timbuktu.

Ilustriral Igor Šinkovec.

Dob: Založba Miš, 2019.

Že naslovnica slikanice z intrigantnim naslovom *Timbuktu, Timbuktu*, pod katero sta se podpisala pisatelj Peter Svetina in ilustrator Igor Šinkovec, nastavi ton celotnega dela. Je dinamična, izraža radostno razpoloženje in ilustrira različne drobne dogodke. Novo Svetinovo delo naniza več kot štirideset kratkih besedil, vsako ima le nekaj vrstic, a deluje kot pomensko zaokrožena celota. Zgodbe v enem zamahu izrišejo vsakdanje trenutke, ki pa jih prevzemajo fantastični pripetljaji. Te izjemno duhovite kratke nesmiselnice temeljijo na načelu asociacije in proste domišljije. Kljub omejeni dolžini so pomensko zelo goste; branje se pri zadnji piki ne konča, saj zaradi nenavadnih podob spodbujajo pogovor. Podobje je inovativno in nepričakovano, motivi so zelo različni in se nanašajo na nove izkušnje posebljenih predmetov, živali in oseb. Tako srečamo ščipalko, ki je padla na nos, avto, ki si viha brke, kita, ki se je naselil v luži, kokoško, ki zoba vesolje, dedka, ki v vrečo lovi zrak, in debelega moža, ki okrog sebe zida hišico. Včasih nastopijo tudi abstraktnejši liki, denimo senca, ki podi temne oblake, ali deli človeškega telesa, denimo noge gospoda Terčelja.

Čeprav v zgodbah nastopajo in so individualno poimenovane – na primer teta Frančiška, Kojot Stanislav, stric Friderik –, besedila ne dajejo poudarka literarnim osebam, ampak dogajanju. Liki niso okarakterizirani, o njih ne izvemo pravzaprav nič partikularnega. V zgodbi se pojavijo brez

posebnih razlag, zato je bralec tisti, ki mora zapolniti to vrzel. S tem odpa-
de tudi neposredna identifikacija s književnimi liki, ki zaznamuje otroško
branje; namesto tega je v ospredju prikazovanje pojavov, ki si jih otrok
predstavlja in jih doživlja. V nekaterih besedilih likov sploh ni, saj denimo
razlagajo, kako se plava v zraku in kako v mleku.

Vsaka zgodba odpre nov svet, le redko so medsebojno vsebinsko pove-
zane. Pojavlja se *nonsens* predstav – dogajajo se blazno nenavadne stvari:
volk poje umazano perilo in zaspi; potko zebe, zato se zapne od levega do
desnega roba, otroci pa se sprašujejo, kam je izginila; kamele v puščavi
s svojimi očmi premikajo sonce. Zgodbe pogosto izhajajo iz neke podobe,
ki je zelo preprosta, celo vsakdanja, in ki si jo zlahka predstavljamo, zato je
primerno izhodišče za domišljjsko iskrenje, ki sledi. Tako teta Frančiška
na primer na rami nosi gugalnico, ki spominja na torbico: “Če je zagledala
primerno vejo, je obesila nanjo gugalnico in se gugala. Gugali so se tudi
otroci in papige in piščanci in podgane iz šolske kleti. Gugale so se tudi
zvezde. Fc! Fiiiiju! So letele z gugalnice, ko so se odrinile.” Primer kaže
postopek, ki se v teh besedilih pogosto pojavlja: iz preprostega predmeta
se prek nizanja novih asociacij razvije domišljjsko popotovanje, ki presega
začetno situacijo – like, prostor, čas. Vsakdanje podobe zavzame domišljija,
ki ne priznava fizičnih meja. Tako gre denimo veslo strica Friderika na
počitnice, kjer “počne vse mogoče, samo vesla ne”, z letalom leti nad pu-
ščavo, visokimi gorami in silnimi morji. Zgodbe nizajo bogate podobe in
jih ne razlagajo, vso odgovornost predstavljanja, dojemanja in doživljanja
prestavijo na mladega bralca – in prav je tako. *Timbuktu, Timbuktu* je otro-
ška knjiga, ki mladi domišljiji daje prostor, ji zaupa in jo spoštuje.

Slikanico odlikujejo barvite, vitalistične ilustracije Igorja Šinkovca v me-
šani tehniki, ki besedilo odlično dopolnjujejo z novimi vsebinami, pred-
vsem zato, ker so dinamične, hudomušne in nepričakovane. Pogosto se
osredotočijo na en sam predmet, včasih nadaljujejo zgodbo iz besedila,
spet drugič prosto združijo več zgodb v eno ilustracijo, kar še stopnjuje
proste asociacije iz besedil. V slikah ta čudni svet ni prikazan kot nekaj
nadnaravnega, čudežnega, ampak kot nekaj povsem običajnega in igrivega.
Tako je tudi v besedilih, kjer se ravni domišljije in dejanskosti združita
v eno. Pozicija, s katere pripovedovalec niza pripovedi, je nevtralna. Do-
gajanje posreduje tretjeosebni pripovedovalec, ki bralca postavi v zorni
kot zunanlega opazovalca. Ta se nenavadnim ali že kar fantastičnim do-
godkom ne čudi in jih ne komentira, ampak zgolj opisuje, kaj se dogaja.
Ne razlaga, ne pojasnjuje, kako so domišljjski prizori mogoči, niti jih ne
predstavlja kot nadnaravne dogodke. Tudi to bralca nenehno izziva, da jih

skuša razumeti, doživeti in interpretirati. Tako otroka delo emancipira – vsaka od zgodb je zgolj odskočna deska, s pomočjo katere lahko naprej napleta svoje pripovedi in pusti domišljiji, da se razraste. Zanimivo je, da se pojavljajo tudi zgodbe, ki zgolj opisujejo neki predmet, neko okolje, ki v resnici ni posebej fantastično, a ker knjiga bralca že prej naravna na iskanje nenavadnih povezav, jih išče tudi v teh zgodbah.

Slogovno v delu prevlada opisnost, ki mestoma seže v liričnost. Stilno je delo zelo izpiljeno, besedila se odlično berejo na glas, saj preprosta skladnja in kratki stavki vzdržujejo ritem. K temu prispevajo tudi ponavljanja in zveneče *nonsensne* besedne zveze, zaradi katerih se teksti spogledujejo s poezijo v prozi. Veliko pozornosti je namenjene slogu, ritmu in zvenu. V splošnem pa je odnos do besed v tej knjigi igriv. Načelo narobnosti, obratnosti, ki ga mladi bralci dobro sprejemajo, se v teh zgodbah izkaže kot odlična strategija za doseganje humornih učinkov. Tako je denimo gospa hotela spiti svojo kavo, a je namesto tega – “golt! golt!” – kava spila gospo. Delo pri mladih bralcih spodbuja izkušnjo užitka jezika, saj v njem mrgoli besednih iger, bistrournih nesmislov, skrajno nenavadnih povezav med pojmi in različnih domislic. Tako nekdo zvečer ugasne svet(ilko), oranžno svetlobo lahko lupiš kot pomarančo, tramvaj vozi ljudi iz vasi Tja v vas Nazaj, vaščani iz vasi Tja so šli tja, četudi so šli nazaj, zlohota rozina se skriva v jogurtu ... Jezik se v tej knjigi pogosto prelevi v igro označevanja. A teh jezikovnih učinkov ni preveč, zgodbe ravno prav začinijo. Knjigi uspe ponuditi izjemno inventivno besedišče, postavljeno v preproste skladenske strukture in kratke pripovedi, ki so, vsaka posebej, zaključene celote. V njih se nekaj zgodi, nekam nas odnesejo, nekaj nas preseneti, nasmeji, nekaj ni logično, nekaj je divje, nekaj nas očara.

Otroška književnost je poligon za raztezanje domišljije in užitek ob branju – to je paradigma te knjige, ki mladega bralca nikakor ne podcenjuje. Eno od besedil razlaga, kaj pomeni naslovni izraz Timbuktu, ki sicer označuje mesto v afriški državi Mali, kraj, ki je bil nekdanje znan kot središče strpnosti. A Timbuktu je v resnici neulovljiv pojem. Pomeni varen kraj, kjer se igramo, kjer so ljudje, ki nas imajo radi, kjer “raste za vsakega ena zemlja in zori zmeraj za vsakega po en paradajz”.

Mlada Sodobnost

Milena Mileva Blažič

Anja Štefan:
Tristo zajcev.
Najlepše slovenske
ljudske pravljice iz
zapuščine Milka
Matičetovega.

*Ljubljana: Mladinska knjiga
(Zbirka Zlata ptica), 2019.*

V ilustrirani zbirki *Tristo zajcev* je zbranih 44 pravljič iz zapuščine Milka Matičeta (1919–2014), mednarodno priznanega raziskovalca s področja folkloristike. Splošno znano je, da se je Milko Matičetov navdušil nad rezijskimi pravljicami in jih je osebno zbiral od leta 1960 naprej. Pravljič je zapisoval, snemal in prevajal, kar je s stališča sodobne tehnologije skoraj nepredstavljivo. Večina njegove zapuščine je na ZRC SAZU, na Inštitutu za slovensko narodopisje, kjer je bil zaposlen med letoma 1952 in 1985; akademsko aktiven je ostal tudi po upokojitvi. Nekaj gradiva je ostalo pri raziskovalcu doma – tega je še v času njegovega življenja raziskovala Anja Štefan, ki se je na začetku svoje kariere znanstveno–raziskovalno ukvarjala s pravljicami (magisterij znanosti), potem se je bolj usmerila v umetniško

pripovedovanje (samostojna ustvarjalka na področju kulture oziroma pripovedovalka in pisateljica).

Nekaj pravljic iz zbirke *Tristo zajcev* je že bilo objavljenih v periodičnem tisku (npr. v Cicibanu *Danes malo, jutri malo* (1970/71); *Gozdna pojedina* (1962); *O pustu in zakletem gradu* (2008)). Nekatere med njimi so bile že objavljene v monografskih publikacijah pravljic (npr. *Čudežne pravljice slovenskih pokrajin*, Čebelica, *Pripovedno izročilo Slovencev v Porabju ...*). V zvezi s Čebelico omenimo, da je bila na izdaji iz leta 1984 na naslovnici kot avtorica pripovedovalka navedena tudi pravljíčarka Tina Vajtova, o kateri je Matičetov v reviji *Traditiones* ob njeni smrti zapisal: “Naš dolg do Tine Vajtove bo poravnán šele takrat, ko bo njen pripovedni repertoar – natisnjen v celoti, dosegljiv ne samo Rezijanom, ampak tudi ‘bovškim’ in laškím sosedom – prišel v mednarodni literarni in znanstveni obtok. Šele tedaj se bomo prav zavedeli, koga smo zgubili ob Tinini smrti dne 21. februarja 1984.”

Poleg že objavljenih besedil v tokratni monografiji najdemo tudi dragoceno doslej še neobjavljeno gradivo: 27 enot iz Matičetovih rokopisov in/ali tipkopisov in devet enot iz Arhiva Inštituta za slovensko narodopisje.

Iz Matičetovega rokopisnega zvezka so na primer pravljíce *Bom sodček odprl*, *Čevljar in smrt*, *Koharapincel*, *Oče zapusti osla trem sinovom*, *Pehta v črni lopi*, *Piskrček*, *kašo kuhaj*, *Piška, stresi se!*, *Pravljica za konec*, *Škrat v kozarcu*, *Štirje psi*, iz Matičetove tipkopisne zapuščine pa *Bogata in uboga sestra*, *Dekle, ki je hotelo rožico*, *Kaj nikoli ni bilo in nikoli ne bo ...* Nekatere od pravljíc se pojavijo v obeh virih: *Piška, stresi se!*, *Zvezda na čelu ...*

Iz Arhiva Inštituta za slovensko narodopisje (v nadaljevanju ISN) je Anja Štefan izbrala devet pravljíc: *Dekle, ki je hotelo rožico*, *Deklica in piskrček* (z naslovom *Volk in piskrček*), *Gozdna pojedina*, *Kožuh in uši*, *Mačeha in pastorka*, *O kraljični, ki je znala rešiti vse uganke*, *Oslova jajca*, *Od vetra*, *Tristo zajcev*.

Iz spremne besede je razvidno, da je zbirateljica črpala tudi iz lastnega zasebnega arhiva (pravljica *Gozdna pojedina* je na primer iz Cicibana, ISN in osebna snemanja pripovedovalke Rezke Česnik). Avtorica je nekatere pravljíce prepisala, nekatere prevedla, spet tretje je priredila (takšne in drugačne priredbe je v mednarodni priznani monografiji *A Theory of Adaptation* (2012) analizirala raziskovalka Linda Hutcheon).

Anja Štefan je v literarizirani spremni besedi napisala uvod, podoben tistemu v znanstveno monografijo o Antonu Dremlju - Resniku (Milko Matičetov, Anja Štefan; ZRC SAZU, 2010), ki je za znanstvenike izjemno pomemben, za mlade naslovnike ali šolsko publiko pa verjetno precej

manj. V spremni beseda govori o besedilih (pravljicah), ki hkrati vsebujejo informacije o njenem avtorsko-uredniškem delu (“iz rokopisa razbrala”, “v knjižni jezik prenesla” in “priredila”). Vsi navedeni viri kažejo, da je avtorica literarizirala znanstveno monografijo oziroma poznanstvenila otroško izdajo, zato se upravičeno sprašujemo o uredniškem konceptu. Nesporno je, da je vložila izjemno veliko dela, prizadevanja in truda v monografijo, ki bi jo morala izdati kot znanstveno delo, antologijsko izdajo za otroke ali šolsko rabo pa bi bilo bolj zastaviti brez znanstvenega aparata, izčrpnega poročila o delu in vseobsegajoče obravnave problema transkripcije, prevoda in priredbe. Pričujoča antologija je tako bolj znanstvene (sistematična, izčrpna in vseobsegajoča obravnava zapuščine Milka Matičetovega) in strokovne narave (strokovna obravnava problema zapuščine, osebe (M. Matičetov) ali dogodka (prepis, prevod in priredba)).

Pravljice so tematsko raznolike. *Zvezda na čelu* na primer obravnava incest, v zvezi z njo pa se pojavi vprašanje, ali sploh sodi v otroško zbirko, četudi se intertekstualno navezuje na biblijski motiv *Lot in njegovi hčerki*. Tudi Maria Tatar tematizira motiv incesta v Grimmovi pravljici z naslovom *Kosmatinka* (prev. Polonca Kovač) in meni, da je to besedilo za odrasle, ki ga je za odrasle treba umestiti v znanstveni kontekst, medtem ko v otroške zbirke ne sodi.

Od ustanovitve Založbe Mladinska knjiga (od 1948 do danes) je bilo zasnovanih več kot petdeset knjižnih zbirk za otroke in/ali mlade, vendar so preživele le redke, npr. Čebelica (1953–), Zlata ptica (1956–), Velika slikanica (1967–), treba je omeniti tudi zbirko Veliki pravljničarji (1996–). Zbirkam se pozna ne toliko recesija kolikor pomanjkanje koncepta, komercializacija in recikliranje (izdajanje enih in istih besedil v različnih zbirkah) s promocijskimi naslovi: biserna/zlata Čebelica, najlepše/zlate pravljice, najlepše ljubezenske pesmi/misli/ljudske [slovenske] pripovedi ... Pričujoča knjiga je odličen primer sodobne binarnosti, v zvezi s katero se pojavijo določena vprašanja: je namen knjige branje ali kupovanje (če je luksuzno ilustrirana knjiga namenjena branju, zakaj je fizično pretežka, da bi jo otrok držal v rokah)? Kdo je pravi naslovnik dela, v katerega sta vgrajena dva diskurza (šolski in znanstveni)? Ali sta za otroškega naslovnika relevantni spremni besedi hčerke in sodelavke Milka Matičetovega oziroma ali sta ta dva diskurza namenjena eksplicitnemu ali implicitnemu bralcu? Koliko je za mlade naslovnike, otroke in učence relevantno prepodrobno navajanje domačih imen in poimenovanj (npr. Povedala Pepa Korenova iz Šentvida

pri Stični, roj. v Metnaju; povedala Zefka Kofol – Potovčeva Zefka z Vrha nad Ostrožnikom ...)?

V spremnih zapisih najdemo pahljačo različnih jezikovnih registrov, od strokovnega, neumetnostnega do nestrokovnega, tudi metaforično ekspresivnega jezika. Nekoliko nenatančen je zapis avtorstva: na naslovnici so poleg avtorice monografije Anje Štefan in avtorja Milka Matičetovega navedeni štirje ilustratorji, ki so hkrati navedeni pod vsakim izmed 44 naslovov kot avtorji ali avtorice ilustracij. Za razliko od tega pa se bralec s prvotnimi posredovalci oz. pripovedovalci pravljic lahko seznanja šele v Virih. V zbirki so torej nesorazmerno poudarjeni ilustratorji v primerjavi s pripovedovalci.

Tudi v poglavju *O ustvarjalcih* so navedena zgolj imena M. Matičetov, A. Štefan; A. Gošnik Godec, Z. Čoh, J. Godec Schmidt in A. Zavadlav. Za razliko od tega je Milko Matičetov, ko je objavljala nekatere izmed teh pravljic, kot avtorja in/ali avtorico navajal pripovedovalca (npr. Štefan iz Mlina) ali pripovedovalko (Tina Vajtova: *Dvanajst ujcev*), sebe kot prevajalca pa šele na koncu besedila.

Anja Štefan je kot rečeno v preteklosti že izdala znanstveno monografijo z naslovom *Anton Dremelj-Resnik*, v kateri pride do izraza odličnost avtorice in recenzentov, saj monografija ustreza kriterijem znanstvenih monografij (navajanje relevantnih virov in literature ter dosledno citiranje). Delo je izšlo pri ZRC SAZU v zbirki Slovenski pravljničarji 1. Tudi po zaslugi urednikov zbirke s pravimi kompetencami in referencami (M. Kropelj Telban, I. Slavec Gradišnik in M. Matičetov) je monografija napisana po ustreznih znanstvenih standardih, vsebuje tudi kritično izdajo virov s spremno študijo in komentarji. Avtorica zbirke *Tristo zajcev* je podobna načela znanstvenosti vnesla v domnevno otroško knjigo. Zanimivo, da se je založba Mladinska knjiga odločila (na osnovi katerih kriterijev?), da uporabi podoben način in v ilustrirano knjigo za otroke umesti spremno študijo z metaforičnim naslovom *Knjigi na pot* s pravljničnim motom, z opombami, faksimili rokopisov, da skratka delo zastavi podobno znanstveno, kot je zastavljena predhodna monografija Anje Štefan. Mogoče bi bilo s stališča namena in naslovnika smiselno ločiti dva diskurza (znanstveni in šolski; javni in zasebni) in ju ne mešati v ilustrirani knjigi za otroke? Navsezadnje je na tako imenitne projekte, kot je pričujoči, treba aplicirati obče (mednarodne) in ne zgolj individualne (tudi potrošniške) kriterije ter upoštevati tiste, ki najbolj pritičejo najlepšim pravljicam iz zapuščine Milka Matičetovega. To so inovativnost, originalnost in večnaslovniškost (B. Kümmerling-Meibauer,

A. Muller: *Canon Constitution and Canon Change in Childre's Literature* in B. Kümmerling-Meibauer: *Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur*).

Recenzijo je treba skleniti z besedami, da zbirka pravljic *Tristo zajcev* niha med znanstvenim in šolskim pristopom. Njen koncept bi bilo dobro kristalizirati in nemara bralcem ponuditi dve ločeni knjigi, eno za otroke, drugo za odrasle. Knjiga je bila na Slovenskem knjižnem sejmu 2019 nagrajena kot "najlepše oblikovana knjiga" – zelo je bila torej poudarjena njena vizualna plat, kar je hkrati velikanska škoda za (verbalno) zapuščino Matičetovega in velik trud Anje Štefan; ob bolj premišljenem uredniškem konceptu bi si delo zaslužilo dve nagradi, po eni strani za znanstveno monografijo in po drugi za antologijo slovenskih pravljic, toda njena znanstvena in umetniška pot bi morali za to potekati vzporedno, ne da se prepletata ena z drugo. Ne glede na vsa odprta vprašanja je antologija namreč odlično delo.